

Virus editorial es un proyecto autogestionado que, al margen de la gran industria editorial, ha publicado hasta hoy más de 170 títulos en torno a temáticas como la memoria histórica, las migraciones, las relaciones entre salud y poder, la pedagogía y la psicología crítica, las relaciones de género, la antropología, el trabajo o la destrucción ambiental. En los últimos años hemos apostado por las licencias libres, editando la mayoría de nuestros libros en Creative Commons y permitiendo su descarga libre en la red, conscientes de que en la lucha por el conocimiento y la cultura libre nos jugamos buena parte del futuro. Por eso, te invitamos a descargar nuestros libros. También puedes contribuir a la sostenibilidad del proyecto, de distintas maneras:

· **Realizando una donación al siguiente n.º de cuenta:**

La Caixa 2100/3001/65/2200313667 [indicar «donación» o «aportación»]

· **Subscripción anual de 180 €.** Recibirás todas las novedades de Virus (10 anuales aproximadamente) + 2 títulos anteriores o del fondo en distribución a elegir, con los gastos de envío a cargo de Virus. Además de ello tendrás un 20% de descuento en los libros de Virus y un 10% en los del fondo en distribución, en aquellas compras en la web que no entren en dentro de la subscripción.

· **Subscripción anual por colección.** Recibirás con un 10% de descuento y sin gastos de envío los libros de las colecciones que elijas, sin necesidad de esperar a que lleguen a las librerías.

· **Hacerte socio o socia de Virus,** ingresando una cuota anual mínima de 40 € a cambio de un 20% de descuento en todos los libros de Virus y un 10% de descuento en los pedidos de libros de otras editoriales en distribución, corriendo nosotros con los gastos de envío.

DESCARGA, COPIA, COMPARTE Y DIFUNDE

VENJANÇA DE CLASSE

**Causes profundes de la violència
revolucionària a Catalunya el 1936**

Xavier Diez

virus editorial

- Esta licencia permite copiar, distribuir, exhibir e interpretar este texto, siempre y cuando se cumplan las siguientes condiciones:

Autoría-atribución: se deberá respetar la autoría del texto y de su traducción.

Siempre habrá de constar el nombre del autor/a y del traductor/a.

No comercial: no se puede utilizar este trabajo con fines comerciales.

No derivados: no se puede alterar, transformar, modificar o reconstruir este texto.

Los términos de esta licencia deberán constar de una manera clara para cualquier uso o distribución del texto. Estas condiciones sólo se podrán alterar con el permiso expreso del autor/a.

Este libro tiene una licencia Creative Commons Attribution-NoDerivs-NonCommercial.

Para consultar las condiciones de esta licencia se puede visitar: <http://creativecommons.org/licenses/by-nd-nc/1.0/> o enviar una carta a Creative Commons, 559 Nathan Abbot Way, Stanford, California 94305, EEUU.

© 2010 de la presente edición, Virus editorial

© 2010 del texto, Xavier Diez

Título:

Causas profundes de la violència revolucionària a catalunya el 1936

Cubierta y maquetación: Virus editorial

Primera edición: febrero de 2010

Virus editorial / Lallevir SL

C/ Aurora, 23 baixos

08001 Barcelona

T. / Fax: 93 441 38 14

C/e.: virus@pangea.org

www.viruseditorial.net

Impreso en:

Imprenta Luna

Muelle de la Merced, 3, 2.º izq.

48003 Bilbao

T.: 94 416 75 18

C/e.: luna@imprentaluna.es

ISBN: 978-8492559-16-9

Depòsit legal:

Índex

Pròleg	5
Sindicalistes, pistolers i atiadors Miquel Izard	
Declaració d'intencions	11
Plantejament	19
La conquesta del cos	19
La caravana	21
La llarga tradició de l'especulació immobiliària	23
La Universitat del carrer Entença	24
Gàngsters a Barcelona	26
De rebels primitius	28
Història de dues ciutats	30
El mite de l'anarquista violent	33
L'odi contra una felicitat insolent	33
La violència no és cega	35
Nus: greuges infinits, respostes directes	37
Treball	37
Explotació	38
Salari	39
Jornada	41
Desocupació	43
Llistes negres i humiliacions quotidianes	44
Borses de treball versus Jurats Mixtos	46
Actors i tramoistes	48
Cultura del treball	49
Nomadisme proletari	52
La guerra bruta	53
II • legalisme	65
Habitatge. Un (mal) lloc per viure	67
Relloguer i barraquisme	72
Militarisme urbanístic republicà	74

La vaga de lloguers.	77
La (mala) educació. Escoles racionalistes dins un món irracional	82
Pedagogia de la llibertat, pedagogia de la submissió.	87
La (no) escola, eina discriminatòria	90
Oci i cultura: vicis privats, virtuts públiques	93
Cultura, una obsessió col·lectivitzadora.	94
La revolució quotidiana	96
Una eina d'integració poderosa	98
Antinoucentisme.	103
La provocació nudista	104
Viure la utopia	107
Desenllaç: crim i càstig	111
El mite de l'anarquista violent	118
El mite de la violència cega	119
El mite de la guerra entre germans	120
Addenda	123
Bibliografia	125

Pròleg Sindicalistes, pistolers i atiadors

Miquel Izard

Les monarquies que senyorejaven la Península s'havien especialitzat durant l'Edat Mitjana en conquerir, saquejar i esclavitzar el sud andalusí, infàmia beneïda per Roma batejant-la de creuada; però al final de l'etapa els tres regnes majors prengueren camins diferents. A l'Aragó, capdavanter, en especial Catalunya, en el sender excedentari (la major explotació de la pagesia sostenia una notable comercialització) esclatà una colpidora revolta camperola que aturà el procés, el Principat esdevingué una de les contrades més franques d'Europa, en què molt gascó trobà aixopluc (arribarien a ser la meitat de la població) i la historiografia ulterior parlaria de decadència, atès el descens dels abusos patits pels treballadors i, per tant, el del sobrant.

Portugal i Castella, ocupades les terres meridionals, van perseverar en llur investida Oceà enllà, cercant nous àmbits per conquerir i, a la vegada, una nova ruta vers l'Orient, peripècia en què Colom, servint als ben anomenats Reis Catòlics, ensopegà amb un continent que desconeixien i en un 10% del qual hi coincidien poblacions denses i potents jaciments dels minerals que enfollien els occidentals.

Les seqüeles d'aquest atzar foren transcendentals; a fi d'espoliar la major quantitat possible d'or i plata, s'esclavitzà, això sí al marge de la llei, milions de nadius, forçats endemés a simular que acceptaven la cultura dels invasors, la religió en primer lloc. L'atrocitat suposà

l'hecatombe demogràfica i l'espòli d'Àfrica per obtenir nova mà d'obra forçada. Creixents quantitats de plata arribades a Castella donaren lloc a una nova societat basada no en la producció sinó en l'extorsió, a més a més imperialista (enxarxant-se en tota mena d'affers i conflictes Pirineus enllà) i molt repressora, tasca confiada a l'Església. Ras i curt, l'Espanya que naixeria el segle XIX segrestada per militars i cossos anàlegs, era anacrònica, materialment endarrerida, feudal en el que era social, políticament cesarista i, pel que fa a ciència, pensament o ètica esclafada i ensopida per un clergat cavernícola i sòrdid. Contrada semblant al Mèxic del Porfiriato, pes de l'agricultura que no estalviava fam per a molts, els camperols andalusos asservits com els de Morelos, «justícia» i parlamentarisme esperpèntics. L'antigalla perjudicava la immensa majoria i neguitejava a qualque lletraferit o gent d'empresa frisant per «modernitzar» el país; dos grups potser més notoris a Catalunya, capficats en arranjar una profitosa, per a ells està clar, societat capitalista, lucrant amb un sistema que garantia mà d'obra dòcil, forçada a treballar a canvi de ben poc. La situació empitjorà amb les màquines i permeté extralimitar-se amb nous segments laborals, la mainada i les dones. Nogensmenys els treballadors no ho acceptaven sense protestar i s'escarrassaven ideant armes per guanyar la lluita de classes. Aprés d'intents i assaigs, el poble —decebut per traïcions, perfídies o promeses que no es complien i fart de tant apòstol fal·laç—, bastí, començant el segle XX, un sindicat efectiu i poderós, la patronal s'esforçà en devastar-lo, emprant tota mena de mitjans, el nacionalisme català —els qui fins aleshores havien espanyolitzat de valent— predicant que ésser nat en la mateixa terra els agermanava i per ella podien demanar sacrificis els que no pensaven donar res a canvi. En fer fallida la superxeria els patrons s'abocaren de bell nou al vetust recurs de les creus i les espases.

Les desmesures que ajuden a desxifrar el que va ocórrer el juliol del 36, són magistralment ressenyades per l'amic Xavier Diez, historiador a qui no ha entrebancat l'acadèmia, expert en cultura i pensament llibertaris, estudiós de la Transició i militant en la brega per desenterrar la memòria històrica, amb qui he estat en alguna peri-

pècia i amb qui comparteixo alguna agradosa amistat. Amb ploma entenedora i amena, detalla l'abisme brutal entre explotadors i explotats (major si aquests eren immigrants de la resta d'Espanya, sovint menystinguts per no qualificats, malgrat llur destresa en activitats agràries o artesanes i víctimes d'un embrutidor racisme), la falta de mecanismes d'ascens social o de cobertura sanitària, precarietat, salari minvant i jornada creixent, fragilitat social, pèssims tuguris per viure, analfabetisme, nomadisme i l'etern risc de l'atur. Així una d'aquestes urpades que patia la gran majoria, gent de les ciutats en especial, tenia a veure amb l'habitatge, gran tolerància administrativa, absència d'iniciativa pública i cobdícia il·limitada, suscitaven que els propietaris apugessin els lloguers fins a límits insuportables. Però encara era pitjor la situació dels que vivien —i és un dir— en barraques.

Davant tantes misèries, mancances i calamitats, les classes subalternes s'organitzaren per modificar o invertir unes condicions infectes, s'afanyaven en primer lloc per tenir accés a una cultura que els negaven, tenien la seva, popular, emparentada amb el món rural, però no gaudien de la nova, vinculada als llibres o al coneixement científic, mentre l'ensenyament encara era reputat com privilegi reservat als acabats i controlat —quasi un monopoli— per ordres religiosos. Ultra l'Escola Moderna, allà on es reunien treballadors armaven un ateneu, amb biblioteca i mestre. Diez esmenta, així mateix, l'oci, cada cop més organitzat com negoci en la societat capitalista que suposava privatitzar espais públics en els quals els obrers no hi tenien cabuda. Els llibertaris militants es dedicaven amb passió a viure la utopia, a practicar llurs principis, però també a col·laborar amb l'esmentat afany cultural i pedagògic. Però la repressió també afectava aquest àmbit i l'Estat clausurava no sols sindicats, sinó també ateneus, teatres o escoles i confiscava llurs recursos, i els afectats arranjaren el que l'autor anomena centres nòmades o virtuals, així l'Ateneu Faros, que canviava freqüentment d'adreça i amb els llibres custodiats en cases particulars dels seus membres, o Sol y Vida i l'Ateneu Naturista Eclèctic, sense domicili, i els socis coincidien en tertúlies o sortides, a la platja, un parc o la muntanya; tàctica defen-

siva que deixà poques petjades i pot menar que erudits actuals ho ignorin, el que ja passava amb publicistes coetanis, com Sagarra, Planes o Sentís vilipendiats els ‘murciàns’, titllats d’incultes i/o ignorants que encara podien a llana, quan tanta gent al Principat maldeva per integrar-se en institucions de sociabilitat o instrucció. Els resistents encara publicaven quantitat de llibres i sobretot revistes, compaginant l’ideari àcrata amb nudisme, difusió cultural, notícies sobre darwinisme, la teoria de la relativitat, tècniques anticonceptives, debats sobre l’avortament, o reproduint relats de novells escriptors com Sinclair, Han Ryner o Panait Istrati.

A dos dels temes suara citats s’hi afegia l’esfereïdor greuge comparatiu de llars rònegues i manca d’escoles contrastant visiblement amb espaiosos i espaterrants palaus i col·legis que l’oligarquia tenia a molts barris de totes les ciutats catalanes i, en especial, a Sant Gervasi o Sarrià de Barcelona.

D’altra banda, per contrarestar reclams, vagues i altres formes de resistència, els empresaris perpetraren una vilania, social i cultural, usant en la fase inicial (1918-1923) criminals de professió per liquidar sindicalistes o cohibir l’afiliació, i en resultaren cinc-cents morts i centenars d’engarjolats (cap dels del sindicat groc o del *Sometent* patronal), després donaren suport a la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) qui deixà fora de la llei el major sindicat català, més tard fou l’imposant desencís, indignació i decepció per una república burgesa tan poc diferent de la monarquia; podríem recordar la vesània del 34, els germans Badia o que les forces de seguretat de l’Estat, de bell nou, actuaren com a les colònies tractant els obrers com als nadius, la qual cosa ajudaria a entendre intents pre-revolucionaris de grups d’acció actuant en la clandestinitat, amb aprovació i suport de comunitats dels barris perifèrics o del Xino; així el grup *Nosotros*, hereu el 1931 de *Los Solidarios*, format per García Oliver, Durruti, Ascaso, Sanz o Jover. I la repressió republicana tornà a proscriure, per enèsima vegada, el sindicat, incautà cabdals aplegats per fer front a extorsions governamentals o empresarials, i es dispersaren els presos, molts dels quals foren menats fins a La Corunya en cordades a peu.

Entre totes les respostes a tantes coaccions del poder sorprèn la vaga de llogaters, rebel·lió col·lectiva contra la desmesura dels hi-sendats, 1931-1932, destaca el rol de dones i mainada per neutralitzar els desnonaments. Encara en aquest terreny, Diez atesta la idea subjacent del GATPAC, eliminar barris conflictius al cor de la ciutat i àrees de l’urbs fora del control de l’autoritat, on ni tan sols la policia gosava fer complir les seves lleis. Es detalla ultra això un dels rostres de la frustració a causa de tanta humiliació i coerció i de tants pals a les rodes, malestar no sempre ben examinat ni comprès, malgrat ésser tan visible, expressat pel rebuig al feinejar o per la tria d’una vida bohèmia vorejant la il·legalitat o sorprenents formes d’indisciplina cívica.

Acarant la violència dels explotats amb la dels explotadors, cap d’elles justificable, l’autor veu notables disparitats, la primera és espontània mentre que la segona és estructural. Cap de les dues mena a la construcció d’una societat antagonica però liquida llaços imprescindibles per possibilitar la convivència. No obstant això, la dels primers té una lamentable seqüela, poden carregar-se de forma irracional brutalitats i canallades a una alternativa social que cercava com finir amb l’esmentada virulència del sistema.

La prepotència dels qui des de tant de temps imposaven llurs normes, es palesà de moltes maneres, així l’assalt vandàlic de grups catòlics escortats per guàrdies, 1934, contra un centre de publicacions naturistes que forcejava per estendre mètodes anticonceptius, en radical exaltació de la llibertat individual, prenent la sexualitat com a medi metafòric des del qual anhelaven acabar amb els convencionalismes d’una societat que volien assolir, per bastir-ne una altra fonamentada en la sinceritat, la transparència i la subversió dels valors autoritaris. O el mateix 1934 el govern català i les seves forces repressives tractaren d’esgarriar una concentració pacífica per rebre fills de vaguistes de Saragossa.

Diez clou amb un diagnòstic de la situació actual: hàbits parlamentaris anèmics, encaix nacional no consolidat, persistència de desigualtats materials, característiques que perduren malgrat tanta disfressa que no amaga carències i tanta exhortació de progrés

econòmic que ara s'ha demostrat ésser un foc d'encenalls. Parafra-sejant Vicenç Navarro, esmenta un benestar insuficient i una democràcia incompleta, adobats amb una corrosiva amnèsia col·lectiva, que no ens estalvia encarar veritats enutjoses, sinó que vol entrebancar sigui com sigui la solució d'antics jeroglífics que ens afeixuguen, des de fa tantes centúries, «velles assignatures que fa massa setembres arrosseguem», com diu l'autor. Ha mudat la façana, però subsisteixen les estructures i ens prescriuen seguir en la carnestolta electoral triant els que encara caciquegen, però dient que ho fan escoltant el parer dels ciutadans. Altra pic la gatopardiana enganyifa del sant capgirament perquè tot resti com abans. Els acabats ho són cada vegada més en detriment dels empobrits sempre anant de mal en pitjor i els estafadors morts de riure donada llur impunitat. I es repeteixen manifestacions en defensa de la vida, tan bon punt es parla d'avortament, per part dels qui foren els botxins amb el Sant Ofici o amb el franquisme.

Considero, és una de les meves dèries, que amb molta freqüència obres de creació, poesies, pintures, novel·les o films donen més informació sobre el passat —o són millor eina per recuperar-lo— que cròniques d'historiadors, molt sovint mers romanços i falòrnies. Aquest llibre m'ha fet venir a la memòria *Preguntes i respostes sobre la vida i la mort de Francesc Layret, advocat dels obrers de Catalunya*, en el qual Maria Aurèlia Campmany denuncia sense embuts la responsabilitat d'uns quants burgesos, Bertran i Musitu, Cambó, Graupera o el carlí Salas, en l'organització de la guerra bruta —n'hi ha alguna de neta?— per neutralitzar justificats clams i protestes del proletariat. Per cert, en l'obra Layret arenga de forma admonitòria: «Avui han vingut a provocar-nos amb disbars de pistoles, un altre dia serà amb mentides i calúmnies i fàcils ironies. Heu d'estar preparats per rebre'ls amb arguments, amb raons, que són la nostra força».

Declaració d'intencions

Cap a principis de la tardor de 2008, Miquel Izard em va proposar participar com a ponent en un seminari sobre «L'inversemblant estiu del 36», celebrat el 4 i 5 de novembre del mateix any al Museu d'Història de Barcelona. Altres convidats il·lustres de la nova historiografia sobre anarquisme i magnífics col·legues com Josep Maymí, Dolors Marín i Eduard Masjuan, oferien punts de vista novedosos i complementaris sobre l'estat de la qüestió. El format i els continguts del seminari tingueren un gran èxit, de manera que al llarg del juliol de 2009, s'amplià el programa, les hores, i es comptà amb altres col·laboradors de luxe com Mary Nash, Mariona Ribalta, Antoni Castells Duran, Laura Núñez i Chris Ealham per prendre la forma d'un curs de tres crèdits impartit a l'edifici històric de la Universitat de Barcelona. El títol del seminari i el curs era ambíguament clar. «L'inversemblant estiu del 36». Els esdeveniments als quals feia referència el curs van ser reals, i alhora, sorprenents. Tanmateix, des de l'experiència d'alumne, a cavall dels vuitanta i noranta, de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma, hom podria arribar a qüestionar-se la seva existència, atès el gran silenci —o les explicacions insuficients— que regnava sobre aquell període entre els professors. Tal com succeix des de la renovació en la investigació sobre el moviment llibertari eclosionat al llarg d'aquesta dècada, es tractava d'esbrinar els perquè no resposts de manera convincent ni per la història oficial ni l'oficiosa. Què va succeir realment el «curt estiu de l'anarquia»? Per què va passar? Per què es va cobrir d'oblit el que fou una revolució que sorprengué al món sencer? Dins

d'aquest extens guió, Izard em va encarregar el tema del *perquè* de la violència revolucionària, les causes profundes que van portar a determinats nuclis més o menys vinculats a l'univers llibertari, batejats coetàniament com a «incontrolats», a protagonitzar actes de repressió contra individus, col·lectius i béns particulars.

Reconec que vaig acceptar l'encàrrec amb entusiasme. Sobretot pel desafiament que comportava haver de respondre aquestes qüestions tan mal resoltes per la història oficial, és a dir, pel conjunt de creences que configuren l'imaginari col·lectiu. Evidentment, ja coneixia el món llibertari hispànic, sobre el qual investigo des de fa més d'una dècada i al qual vaig dedicar la meua tesi doctoral. Tanmateix, quan algú formula preguntes incòmodes es veu forçat a analitzar els fets reals, i considerar els antagonismes des de punts de vista contraposats, en funció d'interessos contradictoris. I potser també, a oferir respostes incòmodes.

La història, al cap i a la fi, no consisteix a fer una descripció asèptica del passat, sinó a construir un relat, més o menys compartit, que ofereixi coherència a fets no sempre connectats entre sí i massa esquitxats de paradoxes. La neutralitat, com ja ens explicaven a la facultat, és simplement una fal·làcia. L'avui és sempre present en la visió de l'ahir, com l'abans d'ahir condiciona el demà passat. I evidentment, l'experiència personal, tant l'adquirida com l'heredada, acaben influenciant la mirada sobre uns determinats fets esdevinguts fa més de setanta anys, malgrat que encara percebem la seva ombra allargada.

Un altre dels motius que em van portar a l'acceptació immediata de l'encàrrec fou la insuficient explicació que sobre els esdeveniments havia anat trobant al llarg dels anys. Els llibres de text, les històries generals en què la correcció política desdibuixa els continguts, les explicacions incoherents durant l'etapa de la meua formació universitària o les contradiccions entre el discurs històric i l'experiència transmesa pels diversos testimonis de l'època que vaig tenir el privilegi de tractar, van excitar el meu interès. La recerca, elaborada sobretot a partir de fonts secundàries i dades ja conegudes, m'havia de portar vers una anàlisi interpretativa. Tanmateix, la

informació existia, i aportacions bibliogràfiques dels darrers anys feien aflorar peces ocultes d'un puzzle cada vegada més extens. I així, el que havia d'esdevenir el text d'una conferència de dues hores, animat per algunes estadístiques, fotografies i gràfics projectats en una pantalla, va anar creixent fins a prendre la fórmula d'un assaig històric amb voluntat divulgativa.

Qui això escriu és conscient que ha protagonitzat una solitària cursa de sacs per un terreny minat. L'anarquisme i la guerra civil, i encara més, la violència revolucionària són encara avui un tabú. Això té molt a veure amb l'estructura de classes vigent, fonamentat en la victòria franquista i la consolidació del resultat de la guerra civil mitjançant la segona restauració monàrquica i el *Vichy* català. Encara que sóc perfectament conscient que incorro en el parany intel·lectual de la simplificació, els historiadors pròxims al poder han projectat els seus prejudicis de classe sobre el passat. I, fins a cert punt, han reproduït les imatges despersonalitzadores que elaboraren llurs avantpassats sobre el proletariat ideologitzat anterior a la guerra. Quan hom llegeix determinats discursos històrics del present no és difícil constatar la pervivència de la imatge caricaturitzada d'alguns testimonis coetanis. La que podia oferir la premsa conservadora de l'època o cronistes com Josep Maria Planes o Carles Sentís. A tall d'exemple, suggereixo als lectors d'aquest llibre de fer un experiment precisament dut a la pràctica en plena conferència a Barcelona. Vagin a la fabulosa hemeroteca digitalitzada de *La Vanguardia*, a un cop de clic disponible a la xarxa, acotin la cerca en algun any determinat com «1932» i successius, i en la casella del cercador escriguin el mot «anarquista» o «libertario». Els resultats són inapel·lables. La vinculació a violència, bombes, delinqüència, destrucció ofereixen una bona mostra del pensament dominant sobre aquesta qüestió, i que ha perviscut fins als nostres dies sota la gastada fórmula de l'estereotip.

Tanmateix, més enllà de criminalitzar indiscriminadament un col·lectiu per les seves idees, després d'haver llegit molta història i assaig, hom queda amb la impressió que els anarquistes són com *Los otros*. No ho són únicament per una certa aparença subtilment

fantasmagòrica, a la manera de l'homònima pel·lícula de Alejandro Amenábar. Sinó per la idea que els anarcosindicalistes més o menys compromesos, els partidaris de l'acció directa, esdevenien una mena d'éssers aliens al país oficial. Una mena d'estrany a la societat benpensant. Un grup conscientment invisibilitzat. Una mena de no vius. D'aquí «l'inversemblant» estiu del 36. Els qui no comptaven per a res, tot emergint del no res, sobtadament exhibeixen llur insultant presència pública, amb la barreja d'incomoditat i sorpresa per part d'aquells que els havien ignorat o els havien atribuït una categoria inferior a la de ciutadania.

Qui això escriu, no només és conscient de trepitjar nombroses mines. Sap perfectament que està condemnat a ser malinterpretat. És el risc que cal assumir quan es decideix tractar sobre temàtiques incòmodes. En aquesta introducció, tanmateix, intentaré establir un tallafocs sobre qualsevol virus interpretatiu malintencionat. Explícito, doncs la meua tesi, per estalviar la lectura a tot aquell lector mandrós o a qui, des del prejudici ideològic —no importa de quina orientació— vulgui confirmar la seva creença inamovible de la raó o no d'aquest text.

Al llarg del primer terç del segle XX, les transformacions econòmiques derivades de l'evolució del capitalisme, des de la seva lògica local, tenen uns guanyadors i uns perdedors ben delimitats. Aquests darrers suporten unes desigualtats econòmiques i socials terribles. I tracten de resistir-hi a partir de la protesta social i l'organització sindical, encara que també individual, des d'una resistència passiva a l'autoritat. Podria haver-hi hagut altres respostes, tanmateix, des de les contradiccions de la societat catalana s'optà majoritàriament per la repressió. I els grups benestants autòctons van esdevenir addictes a l'ús dels ressorts estatals per preservar llur posició envers les demandes del sector més perjudicat pels canvis. I recorren a la despersonalització dels qui consideren inferiors per conjurar la por d'una revolució que anivelli una societat terriblement desigual. Així, per a l'enriquiment dels de dalt trobarem explotació laboral, humiliacions quotidianes, violència estructural, especulació i el menyspreu social, per als de baix. Fins aquí, res d'extraordinari. Malauradament

avui i arreu, aquesta és la tendència dominant. Tanmateix, la marginació i la violència estructural contra aquest segment no generarà la individualització de la tragèdia, la pèrdua d'autoestima col·lectiva o la degradació moral dels afectats, tal com acostumem a contemplar en circumstàncies semblants. El conjunt d'idees llibertàries, amb un discurs alliberador potent i, fins a cert punt sofisticat, més o menys vinculat a una forta organització sindical, permeté generar una cultura pròpia —en un sentit antropològic del terme— capaç de bastir una autoafirmació col·lectiva, de plantejar alternatives, i de viure, creixentment, al marge i en contra de la societat oficial. La incapacitat de la República (i també la seva ostensible absència de voluntat) per revertir aquest procés de divisió social representa un punt de no retorn en aquesta conflictiva dialèctica de classe. S'estableix, doncs, irremissiblement, un abrupte trencament entre una alternativa revolucionària i un capitalisme sense rostre humà. Evidentment, tot és ple de matisos i contradiccions, tanmateix la incomprensió mútua, la nul·la capacitat d'acord, i sobretot, una relació fonamentada en la repressió i el menyspreu per part dels beneficiaris del sistema, acabà per desfermar la tragèdia sota la fórmula de la *venjança de classe*.

Qui escriu aquest llibre, no només trepitjarà mines i serà malinterpretat, sinó també és conscient que haurà comès errades, únicament imputables a la pròpia responsabilitat. Per descomptat la meua tesi, al cap i a la fi una interpretació polèmica del passat amb implicacions sobre el present, és del tot discutible. Tanmateix també és volgudament provocadora. Té la vocació de sasejar el discurs històric i enfrontar-se a determinades visions molt simplistes del passat (que també ho són sobre el present). Aquella que continua considerant els crims de les primeres setmanes de la revolució com a cosa d'«incontrolats», controlats per conspiracions judeomaçòniques, com la d'aquells que pensin que tota violència és justificable per combatre la injustícia... tot cometent pitjors injustícies. Res més lluny d'això. El que succeí fou, simplement, i com indica el títol de l'assaig, una tragèdia. Una autèntica tragèdia grega, sense pal·liatius, que els protagonistes podrien haver-se estalviat amb un comportament més generós i una actitud més racional, tot i que cal destacar

que les responsabilitats van ser asimètriques, en funció del grau de responsabilitat social que atorgava poder i riquesa. I aquí, tornaré a ser taxatiu. La violència, aquesta violència bilateral, tot i que en proporcions diferenciades, pot ser explicable (tasca de l'historiador), encara que mai justificada.

Amb aquesta facilitat per passar d'argumentacions historiogràfiques a discursos ètics, voldria afegir una darrera consideració. El fet que en el present no haguem après pràcticament res dels drames del passat —la societat catalana actual continua amb la mateixa addicció a les desigualtats de fa un segle, camuflades per un similar discurs benpensant i malfactor—, no és estrany trobar interpretacions del passat de l'estil «piomoiista», en què es descriu amb detall tot el procés i s'acusa a un o un altre grup de tot tipus de mals i s'atribueixen culpes a determinades idees. Més o menys el mateix que feia el periodista Josep Maria Planes quan establí les connexions entre anarquisme i delinqüència comuna, sense anar més enllà, des d'un pensament tan tou com el que responsabilitza el malestar social actual a «l'absència de cultura del treball», a la creixent indisciplina de determinats sectors socials o «l'incivisme». Tanmateix, això no és història i allò no era periodisme. En aquest darrer àmbit, la primera cosa que expliquen a la Facultat de Ciències de la Comunicació és a establir la notícia en funció del *què*, *qui*, *quan*, *com* i *perquè*. Tanmateix, sovint es detecta l'absència d'aquest darrer pilar. Tota història, com tot article, ha de dedicar-se a indagar sobre el *perquè*. I en una societat on prima la superficialitat de l'espectacle, tractar de respondre sobre les causes profundes d'un fenomen hauria de ser la principal preocupació de qui posa les mans damunt un teclat. Evidentment, i com ja he reiterat, la tesi d'aquest llibre pot ser discutible, i de fet, el lector amatent descobrirà incoherències i contradiccions argumentals en aquest text. Tanmateix no es recrea en els fets, sinó que tracta d'indagar les causes que portaren a la tragèdia. Al cap i a la fi les causes són les que ens permeten entendre els fets. I fins i tot, aprendre dels errors del passat.

Tot i que les responsabilitats que es derivin d'aquest llibre només són imputables al seu autor, el doctor Miquel Izard és, ben segur,

l'inductor involuntari que aquest assaig hagi estat escrit. El meu més sincer agraïment per haver-me motivat a escriure el text i haver acceptat d'escriure'n el pròleg. La meua amiga patagònica Susana López també podria considerar-se com a col·laboradora necessària per haver-me forçat a entrar en contacte amb aquest catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona. El meu amic i col·lega Enric Pujol també em va donar valuosos consells i suscitar discussions intel·lectuals sobre aquesta qüestió que m'han permès afinar millor les meves anàlisis, i perspectiva historiogràfica. Francesc Foguet i Mireia Sopena, sense saber-ho, m'han fet pensar en què l'assaig requereix un estil depurat per apropar-se a una condició literària (que no estic segur d'haver-la assolida) necessària en un llibre que pretén acostar-se a un públic ampli, no especialista, i il·lustrat (en el sentit històric del terme). També voldria agrair a tots els ponents del seminari i curs, ja esmentats a l'inici d'aquesta introducció, amb alguns dels quals mantinc una dilatada relació com a col·legues, i afegir les opinions compartides amb José Luis Oyón o les converses amb Marianne Brull, de Ruedo Ibérico, amb qui vaig parlar sovint del seu amic Joan García Oliver, un d'aquests artífexs de la revolució. Voldria recordar també l'historiador Abel Paz (Diego Camacho Escámez), traspasat aquesta primavera, amb qui havia mantingut una relació intermitent des de feia una dècada, i en qui he pensat sovint mentre escrivia aquest llibre. Diego fou un testimoni, i fins a cert punt participant, dels fets descrits. Gens neutral, tanmateix, m'ajudà a comprendre el punt de vista de molts joves «apatxes» durant la difícil època dels trenta. Patric de San Pedro m'ha fet d'editor, i per tant, ha hagut de suportar els meus freqüents «¿Qué hay de lo mío?» i patir els petits drames existencials que sotgen qualsevol autor davant la pantalla en blanc. Potser és la persona amb qui més he debatut el contingut d'aquest treball i qui ha fet els suggeriments més valuosos. D'altra banda, la meua correctora, Txell Freixinet, ha millorat ostensiblement el text, després d'haver fet una revisió a fons del contingut, tot suggerint solucions intel·ligents als problemes causats per l'excessiva espontaneïtat lingüística de l'autor. Miquel, de l'editorial Virus, també ha intervingut en el procés d'edició amb

opinions sempre encertades. La meua companya i la meua filla han patit i suportat amb estoicisme les típiques obsessions que comporten tota creació. Sense el seu suport moral i la seva presència, aquestes ratlles no serien possibles.

Evidentment, i com ja he advertit, la meua posició personal sobre la qüestió no pot ser imparcial, malgrat que he esmerçat esforços per tal que aquest llibre disposi del màxim rigor històric, no sempre fàcil quan sovint les fonts són contradictòries i els punts de vista tan incompatibles entre sí. Tanmateix, la pròpia genealogia acaba condicionant la meua visió sobre els esdeveniments. Tot i que la realitat sempre és polièdrica, la meua família no prové d'aquells que escriuen la història oficial. En aquest sentit és una obligació moral retre un reconeixement sempre escamotejat a aquells que van patir aquells anys tràgics, encara que fos d'una manera purament indirecta. És per això que dedico aquest llibre al meu pare i a la meua tieta, testimonis involuntaris d'aquells temps difícils.

Plantejament

«La joventut que des del govern Berenguer ençà s'ha format en els ateneus llibertaris i en els grups i cèl·lules anarquistes, cal dividir-la en dues categories: la que es pren de bona fe el mite de la revolució social i de la felicitat a data fixa gràcies a la implantació del comunisme llibertari, i la que, decantada per temperament al crim i a la delinqüència, troba en la bandera de l'anarquisme un atenuant o una «explicació» dels seus instints merament criminals. Avui dia, entre tots els lladres, carteristes i estafadors s'ha posat de moda fer-se passar per anarquistes. Es comprèn: sempre és més honorable —passi l'adjectiu— dir que hom roba perquè aquest acte respon a una ideologia social determinada que no pas dir que hom roba, simplement, perquè és un lladre.»

Josep Maria Planes, «Què es prepara el primer de maig?»,

La Publicitat, 6 d'abril de 1934

«Cada tienda, cada almacén, cada industria es una cueva de latrocinio. Los ladrones son los amos. Esos señores tan serios, tan honorables; esos señores que van a la misa los domingos por la mañana y por la tarde visitan a su querida de turno [...] se escandalizan cuando un pobre hombre necesitado roba un pan para alimentar a sus hijos. Y ellos roban el peso. Roban en la medida. Roban el aire y el sol a los desgraciados»

Solidaridad Obrera, 15 de gener de 1934

«Acción y cultura. De eso se ha hablado mucho. Hay algunos que, obstinados en complicar las cosas, han querido separarlo, cuando lo uno es parte integrante de lo otro. El estudiar, el capacitarse, el superarse, es ya una acción demoledora de la sociedad vieja; si esa superación intelectual y moral se hace con vistas al porvenir. La vida, la actividad del individuo es una cultura, es acción. Es toda una canción del trabajo.»

Nueva Humanidad, Barcelona, 13 de maig de 1935

La conquesta del cos

Una nit d'octubre de 1934. Al número 44 del carrer Premià, al barri de Sants, un grup pertanyent a la catòlica *Acció Ciutadana*, acompanyat de Guàrdies Civils irromp als baixos. Es tracta de

la seu de la revista *Iniciales*, que des de cinc anys abans va publicant un número mensual. No es tracta d'un òrgan de premsa anarquista qualsevol. De fet, es tracta d'una revista minoritària, del no gaire nombrós corrent d'anarquistes individualistes que surten de l'Escola del Treball, les fàbriques barcelonines o sobreviuen en la precarietat i inestabilitat del sector serveis amb un llibre d'Stirner o Nietzsche sota el braç, que potser assisteixen als congressos de naturisme o teosofia celebrats a la ciutat i que comparteixen local amb la secció espanyola de la Lliga per a la Reforma Sexual. La revista, tot i emmarcar-se en l'anarquisme, tampoc no és ben bé com les altres. Les portades representen tota una declaració de principis. Des de l'època republicana, cossos de joves despullats que practiquen el naturisme capten l'atenció a quioscos, ateneus i biblioteques. El seu discurs transcendeix les previsibles discussions entre anarcosindicalistes i partidaris de la gimnàstica revolucionària que divideix els afiliats a la CNT. Es tracta d'una radical exaltació de la llibertat individual, que pren la sexualitat com el terreny metafòric des del qual es pretén acabar amb els convencionalismes de la societat que volen destruir, per bastir-ne una altra fonamentada en la sinceritat, en la transparència, en la subversió dels valors d'autoritat, domini i poder que representa l'íntim àmbit de la sexualitat. Els editors de la revista, protagonistes ells mateixos d'algunes de les portades que escandalitzen el barri, no es conformen amb l'exhibicionisme físic, ni tampoc amb l'oberta propaganda d'un amor lliure que cerca noves fórmules de relació intersexual. Consideren que la llibertat sexual és una condició necessària per alliberar l'individu de prejudicis arrelats a les tenebres del seu cor. A aquest efecte, estableixen les bases per separar sexe de reproducció, del dret a gaudir del propi cos i, per tant, a informar dels millors sistemes anticonceptius. No només això. El seu local subministra a la ciutat preservatius i dispositius intrauterins patentats per metges afins. Algunes persones els compren directament a la redacció, altres són expedits anònimament per correu.

Els catòlics d'*Acción Ciudadana* i els guàrdies civils, en plena ressaca de l'octubre negre, saben perfectament on colpegen. Destruïen la redacció i cremen les revistes, els llibres i fulletons. Es

tracta d'eliminar allò que conscientment ha estat subversiu. La subversió social mitjançant la subversió sexual. La conquesta del propi cos arrabassat al poder civil i al diví. No és la primera vegada. Tres dècades abans el grup de neomalthusians al voltant de *Salud y Fuerza*, encapçalat pel primer president de l'Ateneu Enciclopèdic Popular i autor d'un arxipublicat *Huelga de vientres*, Luis Bulffi, és víctima d'un setge judicial atiat pel clergat de la ciutat. La seva clínica, *Salud y Fuerza*, on s'assessorava els barcelonins sobre salut reproductiva i les maneres d'evitar embarassos no desitjats havia estat inaugurada el 1906 al carrer Urgell, 92. Amb aquesta iniciativa Barcelona era la segona ciutat europea, després d'Amsterdam, que comptava amb un centre de planificació familiar (fita històrica obviada pels nostres memorialistes oficials). L'èxit del consultori i, segons afirma Eduard Masjuan, els seus efectes sobre la minvant taxa de natalitat barcelonina posen Bulffi i el seu entorn en el punt de mira de la burgesia pronatalista i l'església, que consideren el cos aliè com a propietat divina; fan ploure les primeres denúncies el 1908, fins que l'onada repressiva de la Setmana Tràgica de 1909 permet tancar la clínica i empresonar el seu inspirador. Aquest fet que es repetirà al llarg de la dècada posterior en diverses ocasions, cansat, Bulffi acaba abandonant tot activisme i es perd en l'anonimat de la història fins que una notícia de la Vanguardia, (LV, 30-VI-1927) ens relata una conferència seva on expressa admiració pel monarca, per perdre's definitivament el rastre. Allò que no es perd, que resta tatuat a la memòria col·lectiva són aquests joves catòlics d'Acción Ciudadana que, amb la pira incendiària de llibres d'educació sexual, deixen ben clar que la llibertat no pot arribar ni tan sols en els àmbits més íntims de la pròpia individualitat. O que l'església i l'estat es reserven el dret a utilitzar el cos aliè.

La caravana

Diumenge, 6 de maig de 1934. Davant la seu del diari barceloní *Solidaridad Obrera*, al carrer Consell de Cent, es concentren més

d'un centenar de famílies cenetistes: dones, nens, avis i pares. No es tracta de cap acte reivindicatiu, ans al contrari. Ja fa setmanes Saragossa manté una vaga general que arribarà als 36 dies de durada. L'organització confederal de la ciutat, amb la intenció de mantenir la moral de resistència demana a la regional catalana que els nens dels vaguistes puguin passar una temporada a casa dels seus companys de sindicat, a Catalunya. La solidaritat dels anarcosindicalistes catalans, liderada per la *Soli* desborda les previsions, i a banda de recaptar nombrosos fons, hi ha moltes més peticions d'acollida que fills de vaguistes. Són les sis de la tarda, hora prevista de l'arribada dels autobusos amb un total de 105 nens. Les famílies a les quals se'ls ha assignat un *maño*, amb qui han de conviure fins que el conflicte de la ciutat de l'Ebre es resolgui, s'esperen pacientment. Passen les hores. Res. Es fa de nit. A les deu, apareix la policia muntada a cavall. Els nens dels cenetistes s'espanten i en un espai no gaire ample, la possibilitat d'una allau humana podria desfermar una tragèdia. Arriba la guàrdia d'assalt i comencen les primeres càrregues. Abel Paz, que aleshores té dotze anys, i que ho va viure en primera persona, ens ofereix el següent testimoni:

A la caballería vinieron a unirse fuerzas de guardias de asalto que habían llegado en varias camionetas, que entraron en combate porra en mano, aporreando a diestro y siniestro. Incluso se oyeron disparos de pistola y hubo heridos. Aquello era dantesco. Mi tío, que me había apoyado contra una pared, me protegía recibiendo él sobre sus espaldas los golpes de porra de la guardia de asalto, y logró sacarme de allí como pudo. Él, con sus espaldas doloridas, y yo, llorando de rabia, así como otros amigos que nos rodeaban, nos fuimos alejando de allí, camino de nuestra casa, sin saber por qué un acto tan pacífico y solidario como el que habíamos organizado era disuelto de tal manera por las fuerzas de Orden Público al servicio de la Generalitat de Cataluña.

Segons sembla, la Generalitat havia detingut la caravana a Molins de Rei. La seva intenció, era apropiar-se del prestigi que oferia

una operació solidària d'aquestes característiques. La dissolució de la concentració de rebuda era la conseqüència natural d'aquella decisió. Aquell mateix vespre, la CNT de Molins de Rei alertà el Comitè Regional, que va enviar Francisco Ascaso i Buenaventura Durruti, els quals després de discussions i amenaces, van aconseguir fer arribar els autobusos al Centre Aragonès de Barcelona, des d'on la mainada fou distribuïda a les famílies que tenien assignades. Poc després, *Solidaridad Obrera* fou clausurat per la campanya. Molts dels germans adoptius que passaren per l'experiència de veure's colpejats ells, els seus pares o les seves mares, com el mateix Diego Camacho (Abel Paz) participarien, dos anys després, a la revolució, amb unes imatges gravades a la memòria que difícilment oblidarien.

La llarga tradició de l'especulació immobiliària

1931-1932. Context d'extensió de la desocupació, paral·lel al descrèdit de l'estrenada República a l'hora de resoldre conflictes socials. Davant uns lloguers desmesurats que comporten el 20-25% dels salaris, segons explica *Solidaridad Obrera*, que lidera la campanya contra els abusos dels propietaris, s'inicia una vaga de lloguers. La iniciativa, emmarcada en una estratègia d'acció directa liderada per la FAI i la CNT, la qual organitza un sindicat de llogaters, pretén abaixar els lloguers a la meitat (el diari calculava uns beneficis del capital immobiliari del 8-16% mentre es produeix un repunt en el valor del preu del cistell bàsic d'aliments) o exonerar els desocupats de pagar per l'habitatge fins que no se solucioni la seva situació particular. La vaga, inspirada en un exitós moviment a la ciutat de Buenos Aires té un seguiment irregular, tot i que molt considerable, com ens ofereixen els estudis estadístics de José Luis Oyón, als barris populars, la ciutat vella, i molt especialment les segones perifèries, cada vegada menys controlades per l'estat. Aquest conflicte, que més que vaga hauríem de considerar com un acte d'insubmissió col·lectiva a l'especulació immobiliària, desferma el pànic entre unes classes mitjanes que veuen com catalitza una consciència de

classe traduïda en una certa capacitat de viure al marge de les regles del capitalisme, genera una reacció dràstica i ràpida entre les autoritats municipals, que incoen milers d'expedients de desnonaments, i envien la policia a fer-los efectius. La qüestió és que algunes comunitats, especialment en barriades amb una forta cohesió grupal i llaços de solidaritat, també ofereixen respostes contundents. Quan hi ha notícies d'un desnonament, nens i dones —els homes solen abstenir-se d'actuar per evitar detencions— reben els funcionaris municipals a cops de pedra, o tornen a pujar els mobles dipositats al carrer de les famílies expulsades de casa. També empleats sindicats a la CNT dels serveis d'aigua i electricitat, tornen a connectar el servei que l'Ajuntament ha interromput. En altres ocasions, s'insulten i amenacen propietaris o s'apedreguen els seus domicilis tot aterrint-los. Malgrat la persecució legal del comitè de defensa que impulsa l'acció, malgrat l'empresonament de diversos líders comunals, hi ha comunitats que continuen pagant allò que consideren just, o no pagant, fins que arriba l'hora de la revolució. D'altra banda, també és cert que hi haurà famílies que seran expulsades de casa seva per no poder fer front al poder, i d'una manera ignominiosa, són deixats a la intempèrie, en espera de la solidaritat veïnal. El fet és que, en el moment d'arribar la revolució, la majoria dels desnonats saben on viu el propietari que els va fer fora. I el Comitè de Milícies Antifeixistes rebaixa a la meitat els lloguers d'una de les ciutats amb l'habitatge més car de tot Europa.

La Universitat del carrer Entença

1918. A les seves interessants memòries recentment reeditades, Joan García Oliver reviu el seu primer pas per la presó Model. Té només disset anys. El seu delicte, haver estat entre els organitzadors d'una vaga de cambrers i trobar-se a prop d'una batussa entre vaguistes i esquiroles. Després dels maltractes de rigor, els primers moments són fascinants per al jove anarcosindicalista. La Model, plena d'anarquistes, esdevé un espai relativament autònom que ser-

veix tant com espai de formació cultural, de discussió ideològica, com d'aprenentatge dels més diversos oficis, a càrrec de veterans sindicalistes presos. L'organització interna és excepcional, i un sistema molt estudiat de solidaritat administra els recursos dels comitès propesos, utilitzats generalment per ajudar les famílies dels detinguts —bona part d'ells governatius, és a dir, sense càrrecs ni judici— o obtenir alimentació en bones condicions. També és un lloc on es conviu amb delinqüents comuns, que amb el temps esdevindran bons contactes a l'hora d'aconseguir les armes amb què exercitar-se en la *gimnàstica revolucionària* o on captar nous militants a partir del que seria una presa de consciència més o menys política (els delinqüents que es fan anarquistes, dels quals parla Planes a *La Publicitat*). De fet, serà a la presó on un gitano lladre-got i analfabet, amb l'amistat d'alguns mestres racionalistes i savis autodidactes acabarà adquirint una formació teòrica, i una cultura organitzativa i intel·lectual destacada fins a ocupar, al cap dels anys, la màxima representació del sindicat hegemònic a finals dels anys trenta. Es tracta de Mariano Rodríguez Vázquez, *Marianet*.

En ple context de guerra social entre anarcosindicalistes i patronal i un ambient pre-revolucionari, el canvi de governador pretén doblegar la voluntat dels sindicalistes i acabar amb l'àmplia autonomia del que el mateix García Oliver considera la «Universitat» del carrer Entença. Es posa fora de la llei, per enèsima vegada, l'organització, s'incauten els fons recollits per la solidaritat dels afiliats a la CNT, i comenen a dispersar-se els presos, molts dels quals són traslladats a La Corunya en cordades... A peu! Altres, com succeirà anys després al destacat anarquista, seran enviats a la presó de Burgos, coneguda per les tortures i el tracte inhumà infrangit als presos socials. De fet García Oliver, que recopila una multitud d'anècdotes i dades, exposa un fet recollit també en més de la meitat de les seixanta mil entrades de biografies de militants anarquistes i sindicalistes espanyols compilades per l'historiador Miguel Íñiguez en la seva monumental *Enciclopedia histórica del anarquismo español*. El pas per la presó, la repressió, els interrogatoris i els maltractes i humiliacions per part d'aquells que, com explica el tango

de Juan Carlos Marambio Catán, *pedían un pedazo más de pan!* La presó i el que això comporta; separació de la família, pèrdua de llibertat i moviments, humiliacions diàries, privacions, formen part de l'experiència quotidiana de desenes de milers de treballadors, aquells que no es conformen amb la misèria a la qual es redueix una població obrera amb una de les capacitats adquisitives més reduïdes d'Europa i de jornades laborals més penosament perllongades. Efectivament, entre els tres-cents mil afiliats a la CNT en la Catalunya dels trenta, continua essent una experiència traumàtica, tot i que atorga una aurèola de prestigi i respectabilitat entre un entorn acostumat a viure al marge de la legalitat. Entre altres coses, perquè es tracta d'una legalitat interessada i àmpliament discriminatòria en la qual, com diu Orwell, tots els animals són iguals, encara que uns més iguals que altres. Una mena d'*apartheid* tàcit.

Gàngsters a Barcelona

24 d'agost de 1936. El periodista de *Mirador*, *La Publicitat* i director de *El Be Negre*, Josep Maria Planes, és assassinat. Amagat, des de finals de juliol, en un pis del carrer Muntaner que li havia aconseguit Mercè Devesa, companya aleshores de Josep Maria de Sagarra, és identificat quan comet la imprudència de sortir al balcó per fer una cigarreta. Una patrulla de control se l'emporta i el tireteja a la carretera de l'Arrabassada. Més enllà de la caricatura amb què el jove periodista és descrit al recent fals documental de TV3 *Els Diaris de Pascal*, Planes és conegut per ser l'autor d'un conjunt de reportatges a *La Publicitat* recollits en la sèrie *Gàngsters a Barcelona*. La seva tesi, compartida pel conjunt de la petita burgesia i la classe mitja catalanista que el llegeix, sotmesa a pànics morals recurrents, és l'associació directa entre delinqüència organitzada i anarquisme. En alguns casos, no li falta raó, especialment quan penetra en el terreny del detall. Tanmateix, la seva visió del fenomen, distorsionada pels prejudicis de classe, li impedeix veure que els assalts i robatoris, especialment a bancs, recaptadors d'impostos, co-

bradors de lloguers, o botigues, sovint freqüentades per les classes altes, tenen una dimensió social i compten amb l'aprovació tàcita d'aquells reduïts a la marginació i el menyspreu social. És normal. Dins una certa intel·lectualitat catalana propera a Planes, trobarem visions complementàries que atien el foc del ressentiment per part d'aquells que es veuen socialment difamats. És el cas de Carles Sentís o Josep Antoni Vandellós que contempen els estrats més baixos de la classe obrera com una mena de subpersones. El primer retrata la misèria rural que atia la immigració als suburbis barcelonins en el seu conjunt de reportatges coneguts com el *Transmisserià*. El segon, respectat demògraf figuerenc, conclou que el diferent patró reproductiu dels nous immigrants amenaça la supervivència de la nació catalana, alhora que descriu els nousvinguts com una mena de nous bàrbars. Tots coincideixen a observar amb una barreja de por i menyspreu envers aquells que realitzen els treballs més penosos i mal pagats, alhora que suporten unes condicions d'higiene, d'habitatge i de treball impròpies de l'espècie humana. Molts dels seus veïns i amics contribueixen d'una manera poc conscient a aquesta situació. Alguns són propietaris de les cases per les quals exigeixen lloguers desproporcionats. Altres reben subministraments de carbó o llenya gràcies als fills dels obrers que, de manera conscient o no, exploten. No és estrany que els polèmics articles de *La Publicitat* siguin repartits per criatures que haurien d'estar escolaritzades. Pràcticament tots deuen tenir minyona i cuinera. Tant Planes com els seus es beneficien de la presència d'aquells a qui no voldrien veure.

La propaganda franquista i transicional estableix que el que va esdevenir el 1936-1939 fou una guerra entre germans. Una observació menys superficial ja ens indica que fou una guerra entre classes. Més virulenta quan més àmplies esdevenien les diferències. La nit del 19 de juliol en l'últim article publicat, «Nit de vetlla», Planes s'adonà, ja massa tard, d'aquesta circumstància. L'estupidesa de la dreta espanyola, i afegiríem nosaltres, la incapacitat del republicanisme governant a l'hora d'establir un pacte social, acabà generant un buit de poder que propicià allò que molts havien temut. Una re-

volució social en la qual molts passarien comptes dels greuges acumulats al llarg dels anys. Alguns més recents, alguns tatuats amb sang a l'inconscient col·lectiu.

De rebels primitius...

Ara que tractem de normalitzar la nostra visió sobre el passat —en el fons, la visió present de la pròpia identitat col·lectiva— mitjançant el que convencionalment s'anomena processos de memòria històrica, partim no ja d'un gran dèficit formatiu, sinó essencialment conceptual. Qui escriu aquestes notes va passar una bona colla d'anys —entre 1984 i 1994— per diplomarse en magisteri, i posteriorment fer a pas de tortuga, és a dir, tot compaginat estudis i professió, la llicenciatura d'Història a la Universitat Autònoma. No és cap secret que els estudiants universitaris solen ser joves, i per tant, fàcilment impressionables, o si més no, a nivell intel·lectual, influenciats per uns professors que evidentment dominen la matèria que imparteixen i posseeixen una visió general més complexa. És l'avantatge que dona l'edat i la dedicació. En aquell temps, tanmateix, també succeïx quelcom del qual els estudis d'epistemologia de la ciència històrica ja ens alertaven. El domini aclaparador del corrent historiogràfic marxista acabava dominant subtilment —o no— la nostra mirada sobre el passat. No es poden negar mèrits a aquest corrent intel·lectual. Sens dubte, el seu atractiu —la capacitat d'establir taxonomies estrictes i esquemes analítics predeterminats— esdevenia alhora la seva feblesa. La història, com la vida quotidiana, és complexa, plena de matisos, i sovint la dialèctica com a instrument explicatiu resulta una andròmina prescindible. Eric Hobsbawm, un dels historiadors que probablement més va influir en la nostra formació, caracteritzat per una excel·lent capacitat d'anàlisi i unes interpretacions ben armades sobre la història pròxima, fracassà a l'hora d'intentar explicar fenòmens que escapaven als esquemes hegelians, tan cars als que pomposament es denominaven «socialistes científics». Així les revoltes populars obsessionades a imposar una

economia moral, i que no pretenien avançar vers el socialisme per un seguit de fases preestablertes tot seguint un full de ruta programat, esdevienien «rebels primitius».

El concepte «rebel primitiu» pretenia definir a tot aquell moviment de protesta i acció que s'escapava del que haurien d'haver estat els estadis lògics que devien culminar necessàriament amb la construcció d'una societat socialista, passant per una fase burgesa, participació en les institucions de l'estat i supeditació de tota acció social a l'acció política de partits «de classe». Aquesta forçada categoria solia aplicar-se a diverses revoltes de països perifèrics i preindustrials, com no podia ser d'una altra manera per a accions vistes com a premodernes, malgrat que Edward P. Thompson, formulador precisament del concepte «economia moral», detectés aquesta mena d'accions al paradigma de la modernitat mundial, la fàbrica del món.

És per aquest motiu, i d'altres encara més subjacents relacionats amb la persistència dels prejudicis de classe, les relacions de poder actuals, i el fet que bona part dels historiadors siguin descendents d'aquells que, com Planes, es van sorprendre i horroritzar que aquells a qui consideraven subpersones ocupessin descaradament l'espai públic, que la revolució anarquista del 19 de juliol té un pràcticament nul reconeixement en la memòria oficial. Encara per a l'esquerra oficial, els protagonistes del *Curt estiu de l'anarquia*, en expressió afortunada de l'assagista Hans Magnus Enzensberger, són contemplats com rebels primitius obstinats a subvertir radicalment l'ordre, en comptes de fer una r(evolució) tal com manen els cànons de l'ortodòxia. Tampoc som cap excepció. Un observador de primera línia del fenomen i figurerenc brillant com Jaume Miravittles destacava, el 1979, amb motiu de la revolució iraniana, com aquella munió de persones, lluny del *glamour* de Soraya i Farah Diba en qui mai ningú no havia reparat, de qui pràcticament ningú aquí i allà tenia constància de la seva existència, derrocava el *Sha* de Pèrsia i permetia la imposició d'una república islàmica contra tota la lògica de l'Europa dels blocs i la ideologia, i des de la perplexitat occidental. Com quaranta-tres anys abans a la ciutat de Barcelona, entre les runes dels combats, explicava el reusenc Joan García Oliver a les

masses que havien pres el poder i que es definia com «*Nosotros, los sin nombre, los que no somos nadie, nosotros hemos derrotado al fascismo en las calles de Barcelona*». Certament, aquells que havien estat ignorats pel país oficial, aquells que vivien als suburbis i les perifèries, que havien estat confinats a les catacumbes de la ciutat i les misèries del capitalisme català, no havien pres el poder. L'havien dissolt. Tot just s'apaguen les flames s'inicia el procés de subversió de l'ordre. Aquells que havien estat perseguits, esdevenen perseguidors. Els humiliats, en humiliadors. Enric Ucelay Da-Cal parla de repressió de classe. Solé i Sabaté parlarà d'incontrolats controlats. Altres, de barbàrie roja. La violència a la reraguarda de Catalunya, avaluada oficialment en vuit milers i mig d'assassinats, té diverses cares, rostres i raons. El problema de la memòria històrica és que sovint l'excavació necessària per resseguir on arriben les arrels és vist com burxar en les ferides. Malauradament, indagar en les causes profundes sempre és un exercici de risc. Pot ser que acabem trobant allò que no ens agrada saber.

Història de dues ciutats

Charles Dickens, a banda de novel·lista, fou un dels escriptors que millor sabé interpretar el sentit dels canvis provocats per la revolució industrial i el dramatisme de les seves conseqüències socials. Una de les seves novel·les de gran èxit, i en canvi avui poc recordada és *Història de dues ciutats*. El títol d'aquesta obra romàntica fa referència a Londres i París, tanmateix, una lectura més profunda permet entreveure dos móns ben diferents. El primer, la ciutat que precisament Dickens coneix, el Londres tranquil i benestant. El segon, el París revolucionari. Amb tot, la família protagonista en el context de la França estamental, en què els nobles cometen tota mena d'abusos contra camperols i ciutadans, és víctima de l'arbitrarietat del poder. La descripció de les humiliacions (el protagonista, el doctor Manette és empresonat injustament a la Bastilla per l'arbitrarietat d'un noble) fa que els aires de revenja es vagin

coent en un ambient cada vegada més carregat. La impossibilitat d'una monarquia corrupta d'ésser justa amb el conjunt de la societat degenera en una revolució que catalitza tot l'odi social. La resta de la història més o menys la coneixem. El seu protagonista es refugia a la ciutat de Londres a la recerca de pau i tranquil·litat fins que els fantasmes del passat tornen a portar-lo a França. Dickens pretenia amb aquesta història alligonar els seus conciutadans britànics dels perills d'una estructura social tan summament injusta que degenerés en una orgia de sang revolucionària, tal com els britànics havien contemplat horroritzats els esdeveniments de França. No calia que els ho diguessin. Bona part de les societats europees van quedar horroritzades per l'experiència francesa, i algunes d'elles no van tenir altre remei que conjurar el perill de la revolució a partir dels més elementals pactes socials. En canvi, altres societats europees perifèriques com Rússia o Espanya van restar aferrades a un sentiment absolutista traduït indefectiblement en una anòmia moral respecte les cruentes injustícies generades per l'estranya combinació entre feudalisme i capitalisme.

Poques anàlisis tan preclares i sense data de caducitat podem trobar com les elaborades fa més de mig segle per Gerald Brenan. S'adona perfectament que a Espanya també hi ha dues ciutats, dos universos paral·lels. D'una banda els propietaris del país, un nucli escassament coherent en el qual conviuen grans latifundistes, alts funcionaris, financers, militars, i també industrials i comerciants. A l'altre extrem, camperols sense o amb poca terra, grups de treballadors sense qualificar o antics artesans proletaritzats. Més enllà de les seves diferències, tenen en comú el fet de passar gana, una alta mobilitat territorial, l'absència de serveis, l'empitjorament de les seves condicions personals a conseqüència de les polítiques estatals de privatització (en aquells moments la paraula que definia el concepte era *desamortització*), una incapacitat (o escassa voluntat) d'incorporar les grans masses industrials i camperoles al projecte nacionalitzador —sense escoles i un exèrcit de lleva discriminatori socialment a la recerca del «soldat esclau», una administració transversalment corrupta i unes penoses condicions de vida i de treball,

molt per sota dels estàndars europeus—. La relació entre ambdues ciutats s'articula mitjançant la violència. La repressió oficial, organitzada mitjançant els instruments de l'estat, inclou una guàrdia civil —creada el 1844— de caràcter militar i inspirada en les tropes colonials que, aïllada de la població civil, té com a funció imposar l'ordre mitjançant el terror. Al seu torn, trobem la resistència sovint violenta dels oprimits, mitjançant la revolta col·lectiva o la resposta individual als greuges infringits. No existeixen canals de diàleg ni de participació. Entre altres coses perquè els grups dominants —o els que aspiren a ser-ho— no reconeixen com a persones subjectes de drets a aquelles masses, al parer seu, brutalitzades. En certa mesura, podria aplicar-se la lògica colonial al cas espanyol, en el qual la població civil és tractada com indígenes per aquells que es consideren propietaris de la nació. Potser això no és més que l'enyorament de l'imperi perdut a principis del XIX, en què les classes propietàries troben a faltar indígenes a qui oprimir. Això, en certa mesura, explicaria la fragilitat de la concepció nacional espanyola.

Certament, existeixen pretensions reformistes per part de la feble classe mitjana, accentuades a partir de la fallida de l'imperi espanyol amb la patètica resolució dels combats navals de la badia de Santiago (on tots els vaixells espanyols són enfonsats i l'Almirall Cervera ha d'arribar a la costa nedant) i Cavite (en què l'única baixa nord-americana és un fogoner fulminat per un atac de cor). Precisament la frustració militar hispànica fa aprofundir en la lògica marcial de mostrar-se dur amb els febles i submís respecte els forts, i la dedicació a reprimir un proletariat desarmat, assaltar revistes satíriques o irrompre violentament en concursos de sardanes —a banda d'aventures militars al Marroc sense cap ni peus— permet refer la malmesa autoestima provocada per la ineptitud. Dècades després, André Glucksmann parlarà de «minimilitarisme teatral».

Tornem a fer un salt endavant. D'on surten les masses que assalten les casernes de Sant Andreu, agafen trenta mil màusers i comencen a fer la guerra pel seu compte? Com és que el pitjor malson dels burgesos, la revolució social protagonitzada per aquells que menys-creen, és a punt de fer-se realitat?

El mite de l'anarquista violent

Un dels mites que més ha funcionat —i funciona— tant en la historiografia com a nivell popular, és el de la correspondència automàtica entre violència i anarquisme. És un mite cisellat a la dècada dels vuitanta del segle XIX quan determinats activistes individualistes, especialment a França amb casos com els de Bonnot o Ravachol, imbuïts d'un sentit filosòfic nihilista, arriben a la conclusió que la brutal exclusió d'una majoria proletària és un acte de violència. La mort per inanició, per accident de treball o malalties professionals, la prostitució forçada o l'explotació infantil no és altra cosa que el genocidi silenciós del qual parlaven Marx i Engels al *Manifest Comunista*, de l'assassinat sistemàtic, l'estupre o el proxenetisme que tenia en les classes poderoses, com a beneficiàries de la desigualtat, els seus responsables. Alguns individus aïllats, tocats per la contemplació d'una dolorosa misèria imperant, projecten el seu ressentiment personal i social davant d'una societat terriblement injusta; es consideren legitimats per esdevenir una mena d'il·luminats venjadors de classe i provoquen alhora tragèdies tan absurdes com els sacrificis inútils que genera el desigual repartiment de la riquesa i el poder. A Catalunya, a la dècada dels noranta del segle XIX en tenim alguns exemples. La bomba del Liceu, a mans d'un Santiago Salvador, o d'altres similars d'una autoria sospitosa. Tanmateix, si volem un exemple dels mecanismes psicològics que porten algú a cometre crims dolorosos i inútils, haurem d'anar a Suïssa, en el cas de l'assassinat de l'emperadriu Elisabeth de Wittelsbach.

L'odi contra una felicitat insolent

Un matí de setembre de 1898. Lucheni, un jove obrer d'origen italià, que treballa a la construcció de l'edifici de correus de Ginebra clava diverses ganivetades a Sissí, emperadriu d'Àustria-Hongria sense ni tan sols conèixer la seva identitat. Per a ell únicament semblava una dona burgesa, pertanyent a una classe responsable, des del seu

punt de vista, de la infelicitat que trobava arreu. Un cop detingut i jutjat, sense haver donat mostres de penediment, fou interpel·lat pel jutge quan aquest li preguntà si era conscient d'haver mort una dona que al llarg de la seva vida havia estat profundament desgraciada. Lucheni, en l'únic moment de la vista en què va mostrar alguna mena d'emoció, respongué que ho havia fet perquè *creia haver matat algú que vivia en una felicitat insolent*. Anys més tard, en les diverses revolucions que sacsegen les societats europees, i Catalunya no en serà cap excepció, la violència simbòlica contra quelcom que representa una *felicitat insolent* en un context de misèria i desempament, serà freqüent. Això ens podrà explicar, per exemple, l'obsessió per la confiscació de cotxes per part de joves jornalers sense qualificar a la part alta de la ciutat o la intimidació contra les formes externes de la indumentària burgesa. Orwell mateix s'adona del baròmetre revolucionari de la Barcelona de 1936 o 1937 segons la correlació entre barrets i gorres que veu per la ciutat.

La violència dels oprimits té tanta justificació i dramatisme com la dels opressors, és a dir, cap. Tanmateix, hi ha diferències entre l'espontaneïtat dels primers i el que és estructural dels segons. Les conseqüències també resulten similars; no construeix cap nova societat, sinó que destrueix els llaços necessaris per a la convivència. No obstant això, la violència dels oprimits sí té conseqüències pràctiques. Com ens recorda un dels més brillants novel·listes britànics d'origen polonès, Joseph Conrad, en una de les seves novel·les *L'Agent secret*, la violència nihilista va acabar essent utilitzada com una maquiavèlica eina propagandística al servei del poder. Les infiltracions policials aconseguïen desactivar les legítimes reivindicacions igualitàries i anticapitalismes a partir de la relació intrínseca d'anarquisme i violència, presentades ja des de l'era de la Internacional, com a un binomi inseparable, i aplicant, fins i tot, els principis criminològics de Cesare Lombroso —aquells que determinaven que l'aspecte físic revelava una tendència intrínseca a la brutalitat— a una determinada categoria de delinqüents; els anarquistes.

És així com s'aconsegueix atribuir de manera automàtica violència a un moviment que precisament pretén acabar amb la violència

estructural del capitalisme. I que per aconseguir-ho cerca diverses vies entre les quals la violència adquireix, majoritàriament, una posició marginal. La primera tasca que realitzen els llibertaris és la generació d'una ideologia crítica amb el poder que posa en evidència els mecanismes de dominació. Ja sigui des del col·lectivisme bakuninià i proudhonià, el comunisme llibertari d'inspiració kropotkiniana o malatestiana, o l'individualisme d' Stirner, Thoreau o Armand. La segona, generen una cultura paral·lela a l'oficial, de caire autodidacta, fonamentada en la lletra impresa, amb una pròpia xarxa d'escoles racionalistes, editorials i espais de sociabilitat. La tercera, van adquirint espais de llibertat en el que seria «viure la utopia», és a dir, una certa capacitat d'anar bastint una contrasocietat dins del propi marc del capitalisme, una Catalunya llibertària dins la Catalunya burgesa, benestant i classicista (de «clàssic» i «classe»). Una idea, evidentment combatuda amb violència per part d'un poder que té veritable pànic a una revolució constant.

La violència no és cega

Els primers moments de la revolució de 1936 assistim a dos tipus de violència, que es van coent en el caliu de la repressió a llarg termini (l'estructural) i, la més propera en el temps, fonamentada en les humiliacions quotidianes i l'acció diària. La primera és de caràcter simbòlic i pública: la destrucció d'esglésies i convents i l'assassinat de religiosos, encara que també la confiscació d'automòbils —considerats un símbol del benestar burgès— i l'existència de patrulles de control que obliguen tàcitament les classes benestants a vestir-se com a obrers —allò de l'ambient popular que descriu tan bé Orwell al seu *Hommage to Catalonia*—. La segona és més pròxima i familiar, en certa mesura, privada. Un bon nombre d'assassinats de les primeres setmanes correspon a individus coneguts en persona. Josep Maria Planes és un bon exemple d'algú que ha ofès amb els seus articles a determinats grups anarquistes. Amb tot, molts individus menys públics també són assassinats. La seva condició de més

o menys catòlics o el fet d'haver estat en el lloc equivocat explica el seu assassinat segons molts historiadors. Es tracta no de grans burgesos. Bona part dels eliminats a la carretera de l'Arrabassada eren persones que sovint vivien en els mateixos barris que els revolucionaris: prestamistes, contramestres, treballadors dels sindicats lliures, esquirols o, també, propietaris dels habitatges on vivien els obrers. Per explicar-ho en altres termes, ens trobem amb persones que són assassinades, no per la seva condició o classe social, ni tan sols per les seves creences religioses, sinó per la seva acció personal propera en un temps relativament recent, i que ha tingut conflictes o humiliat aquells qui en aquests moments disposen d'un màuser i diversos greuges personals. La violència poques vegades és cega, i tot criminalista sap que la venjança és un dels principals mòbils a l'hora d'explicar un assassinat.

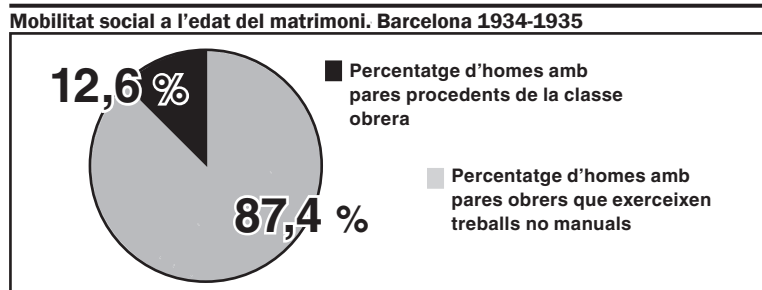
Repassem ara, per capítols, aquests greuges

Nus: greuges infinits, respostes directes

Treball

Malgrat alguns mites sobre la modernitat de l'economia catalana, si parlem del món del treball al llarg dels anys que precediren a la revolució, assistirem a un panorama desolador. La primera constatació de la memòria popular, que corroboren estadísticament estudis basats en el padró municipal de Barcelona, és la d'un món obrer precari, diferenciat i blindat. *Precari*, per la feblesa numèrica d'unes classes mitjanes, mentre que els grups numèricament majoritaris són els constituïts per obrers. *Diferenciat*, perquè hi ha àmplies diferències entre qualificats i no qualificats, entre les quals el factor ètnic i geogràfic manté una gran visibilitat. L'obrer qualificat, confós de vegades amb el que s'entén com a classe popular, sol ser majoritàriament català i es troba ubicat en els barris tradicionals, els carrers més centrals del nucli antic o les antigues viles assimilades en barris a finals del XIX. Malgrat una remuneració superior, l'absència d'un estat del benestar o de res que se li assemblés el fa entrar en una dinàmica de fragilitat social terrible. Pel que fa als no qualificats, la fragilitat, precarietat i condicions d'infrahabitatge, analfabetisme i manca de cobertura sanitària determinen una existència penosa propera a la marginalitat. I *blindat*, perquè Catalunya es caracteritza per l'absència de mecanismes d'ascensió social. Durant els anys 1934-1935, només un 12,4% de persones provinents de la classe obrera, és a dir, només una de cada vuit, promocionen de classe social; tot plegat en una Catalunya en la qual restaven molt clares les diferències socials entre treballs manuals i no manuals, com explica un testimoni oral, Jaume Gràcia:

«En aquell temps es distingia molt bé el que era senyor i el que era treballador» (Oyón: 2008: 65).

Font / José Luis Oyón, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de Entreguerras, 1914-1936*. Ediciones del Serbal, Barcelona, 2008, p. 66.

Explotació

L'explotació laboral era la norma. Davant d'una economia fonamentada en l'abundància de mà d'obra importada a bastament de l'entorn rural i de les regions espanyoles en què les reconversions rurals expulsaven població, l'empresariat català, especialitzat en la producció de productes d'escàs valor afegit i encarat al limitat mercat nacional, fonamentava els seus guanys a partir de la sobreexplotació. És ben coneguda en el sector del tèxtil la substitució del treball menys qualificat per mà d'obra femenina més barata, la qual cosa afegia pressió també, sobre els sectors obrers més ben situats, que veuran erosionada la seva posició social i econòmica al llarg del primer terç del segle XX. També és ben coneguda l'explotació laboral infantil. Davant una de les lleis estatals i benintencionades d'Europa, promoguda per l'Institut de Reformas Sociales, l'empresariat català simplement la ignorava en el que esdevé un procés de llarga durada. L'avi de qui redacta aquestes notes havia estat allixonat, a l'edat de nou anys, d'on havia d'amagar-se quan arribessin a la fàbrica els inspectors de treball. Més enllà d'anècdotes familiars, el fet és que un de cada cinc nens i una de cada quatre nenes de 5 a 9 anys, fills

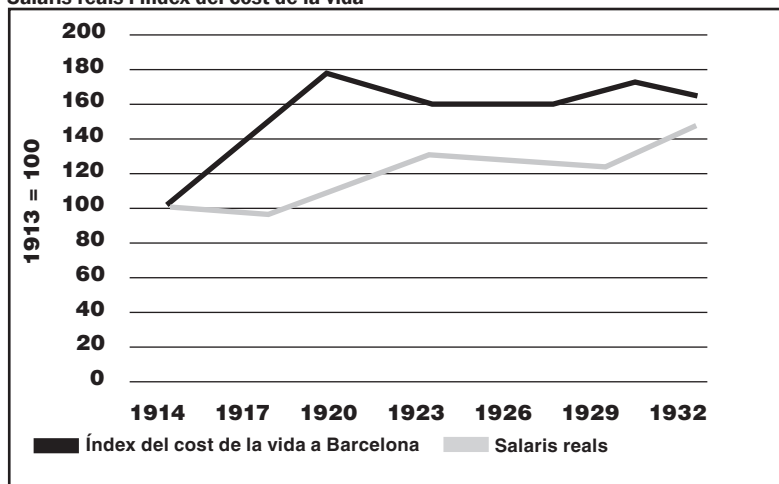
de jornalers residents a Barcelona, no catalans no anava a escola; proporció que s'incrementava a un 38 i un 44 %, respectivament, en el tram de 10 a 14 anys. Uns sous miserables empenyien les famílies perquè criatures entressin en l'espiral de l'explotació, fet que hipotecava qualsevol possibilitat d'educació i, per tant, de promoció social. En tot aquest context d'abismals diferències socials i d'un poder desproporcionat de propietaris, directors, o simples contramestres, resultava habitual l'abús sexual tant de dones com de criatures. Aquest és un fet difícilment avaluable amb xifres. Tanmateix és una qüestió recurrent de l'imaginari anarquista, tant expressat en la seva literatura (l'àmpliament difosa col·lecció de *La Novela Ideal* en va ple) com en les seves revistes, iconografia, premsa o poesia. Per explicar-ho en altres termes, aquesta és una constant moral que comportarà no poques venjances, abans, durant i després de la revolució.

Salari

Entre 1914 i 1917 s'esdevé un fenomen que restarà en l'imaginari col·lectiu. Són els anys daurats que permeten la indústria catalana beneficiar-se de la neutralitat espanyola. La producció creix espectacularment, i els guanys de manera astronòmica. Sens dubte aquesta circumstància excepcional, com era de preveure, desapareix quan el conflicte s'esmorteeix. Aquest període de luxe i *champagne* per a uns pocs suposa, paradoxalment, un empitjorament de la capacitat adquisitiva de la majoria obrera. Els bons temps s'han dilapidat en despeses sumptuàries, mentre que s'ha perdut l'oportunitat de renovar l'utilatge de fàbriques ja obsoletes, d'invertir en tecnologia, en recerca i consolidació de mercats. Els increments salarials, més que menjats, són devorats per l'espiral inflacionària, de manera que es dona la paradoxa que en un període d'eufòria econòmica disminueix la capacitat adquisitiva de la classe obrera; fet que impedeix que, a diferència d'altres estats occidentals, a Catalunya no es creguin falòrnies com allò de la mà invisible del mercat o que el capitalisme acaba repercutint positivament en tothom. Així, si per a 1914 establím un valor 100

per al cost de la vida i els salaris a Barcelona, per a 1931 la situació és de 175 i 145, respectivament. La suposada radicalització de la classe obrera barcelonina en iniciar-se la República —i el ressentiment acumulat per aquesta injusta situació— està justificada sobradament. A diferència del que diuen Planes i els seus amics encorbatats, no és la FAI la responsable de la radicalització de la classe obrera, sinó, i molt especialment, la cobdícia de les classes benestants catalanes, fet que ja denunciaven en el seu moment els historiadors Casimir Martí i Vicens Vives. El fet és encara més greu si el comparem amb allò esdevingut en un altre país europeu perifèric, que el 1914 té uns nivells de desenvolupament econòmic similar a l'espanyol, i en el qual la neutralitat representa una gran oportunitat: Suècia. El país escandinau estableix en aquest moment un pacte social de repartiment equitatiu dels beneficis econòmics i estableix les bases d'un estat socialdemòcrata del benestar. Allà es busca conjurar els perills de la revolució social amb una legislació laboral progressista, escoles, salut i seguretat laboral. Aquí es confia aquesta tasca a la guàrdia civil.

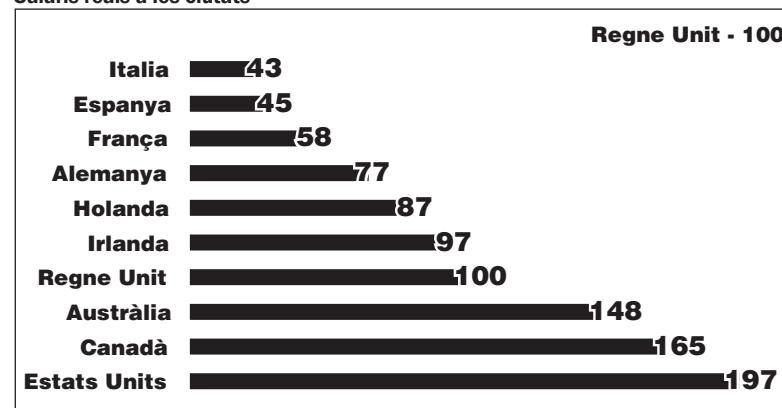
Salaris reals i índex del cost de la vida

Font / Pere Gabriel, «Sous i cost de la vida a Catalunya a l'entorn dels anys de la Primera Guerra Mundial», Recerques, 20, 1988.

Més colpidora resulta la situació si, a més, establim comparacions internacionals. Dels països occidentals, les ciutats espanyoles són les que menor capacitat adquisitiva real tenen, descomptant les italianes. Si considerem que els salaris reals a les ciutats són de 100 a la Gran Bretanya, a Espanya són de 45, 197 a les nord-americanes, 87 a les holandeses, 77 a les alemanyes o 58 a les franceses.

Salaris reals a les ciutats

Font / José Luis Oyón, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de Entreguerras, 1914-1936*. Ediciones del Serbal, Barcelona, 2008, p. 75.

Jornada

La jornada habitual de qualsevol treballador manual a la Barcelona i la Catalunya de la dècada dels trenta era de deu hores diàries, seixanta setmanals. Precisament en un període en el qual a la resta del continent es començaven a assolir les quaranta-quatre, amb la setmana anglesa inclosa. És evident que tot plegat formava part d'una explotació organitzada i generava un important ressentiment entre la classe obrera. Tot i que des del primer primer de maig de 1890, com a mínim, la reivindicació de les vuit hores havia estat emblemàtica, la resposta de l'estat consistia en una retòrica comprensiva i benintencionada, i la de l'empresariat era recórrer a la guàrdia

civil. D'altra banda, mentre que per als ugetistes, normalment vinculats a les categories laborals més qualificades i dels sectors econòmics més vinculats a les garanties de l'estat i les grans empreses, les reivindicacions salarials esdevenien l'eix central —també en aquells àmbits amb jornades inferiors— per als anarquistes, per als quals *La conquesta del pa* de Kropotkin esdevenia una mena de bíblia sagrada, la reducció de la jornada esdevenia una obsessió. El príncep Kropotkin, que propugnava apropiarse de les revolucions tecnològiques per tal que aquestes alliberessin el proletariat de les tasques més penoses, establia en quatre o cinc hores diàries la jornada ideal per tal que la societat pogués funcionar en harmonia. No es tractava d'elocubracions teòriques. En el seu llibre de referència, el reputat anarquista i zoòleg s'havia preocupat de demostrar estadísticament que una organització del treball científica ho possibilitava amb el rigor de la ciència. D'altra banda, els anarquistes no eren innocents. La seva experiència demostrava que qualsevol increment salarial acabava aviat ofegat en l'espiral inflacionària. El temps, en canvi, malgrat Einstein, no era relatiu. Treballar menys hores implicava conquerir més temps. Disposar d'espais per a la formació i, per tant, millorar les pròpies possibilitats de qualificació, assolir majors quotes d'oci i sociabilitat, permetre construir el seu propi univers paral·lel. De fet, no era estrany que activistes com el mateix Joan García Oliver preferissin un treball precari que permetés disposar de temps lliure per dedicar-se purament a l'activisme revolucionari.

L'extensió de les jornades laborals era una peça clau en l'explotació. La vaga de la Canadenca havia fet bandera d'aquesta reivindicació. El govern, atemorit per l'espiral revolucionària de 1917-1919, proclamà la jornada de les vuit hores per a tots els sectors productius en aquest període, essent un dels primers estats europeus a legalitzar un fenomen que s'estava generalitzant en els països capitalistes centrals. Tanmateix, i aquest fet és únic en la llarga història de Catalunya, la patronal catalana desobeí obertament la llei. No sol ser gaire freqüent que els empresaris desafii obertament l'estat. El fet era que els patrons ignoraven la llei i acomiadaven a tot aquell que volia respectar el decret sancionat pel rei. Un dels

motius que fan que el Foment del Treball implori a Primo de Rivera que faci un cop d'estat és la circumstància de trobar precisament l'empara legal a l'explotació.

Posteriorment, l'arribada de la República torna a deixar les coses com estaven. Una jornada teòrica de vuit hores, que a la pràctica no es compleixen, ni tampoc es fan complir. Un exemple. A partir de la nova llei de Contractes de Treball, promulgada el 1931, els treballadors amb més d'un any d'antiguitat tenien dret a set dies consecutius de vacances l'any (el govern del Front Popular a França en decreta dues setmanes el 1936). Va caldre arribar a l'extrem de fer diverses vagues per tal que això es complís en moltes empreses, car la llei continuava essent ignorada per uns patrons gens sensibles a què els treballadors fossin subjecte de drets. El panorama, amb tot, és més complicat, perquè la crisi econòmica mundial, derivada del Crac d'octubre de 1929, provoca importants índexs de desocupació de dramàtiques dimensions humanes. La CNT proposa un repartiment de l'ocupació, amb la demanda de reducció de la jornada, en alguns sectors, de sis hores, per tal que tothom pugui treballar. Mentrestant, la rival UGT amb el PSOE i Largo Caballero neguen aquesta possibilitat. En alguns casos, la desocupació en un sector determinat podria servir, com en el cas dels estibadors barcelonins estudiat per Eulàlia Vega, per fomentar l'afiliació a la central socialista, car aquesta podia controlar un nombre superior de treballadors als comitès (que arribaven a controlar les llistes de contractació anomenades bosses de treball) i així marginar l'anarcosindicalisme del seu àmbit, tal com es pot comprovar en el llarg i virulent conflicte al port de Barcelona durant la dècada dels trenta.

Desocupació

En un període en què la desocupació comença a ser un problema seriós, per al qual l'estat no té solucions dins el marc del capitalisme, la CNT i l'anarquisme són marcs organitzatius per donar-hi resposta. Des de les bosses de treball, la venda ambulants, realitzada a la

vora dels mercats especialment per dones, que són denunciades pels comerciants, reprimides per la policia i causa d'importants aldarulls al carrer, fins allò que genera, com explica Chris Ealham, un important pànic moral: el sindicat de desocupats.

Aquests es dediquen no a pidolar ocupació, sinó a utilitzar tàctiques agressives de visibilització. Grups organitzats es dediquen a anar a algunes obres, ocupar-les, treballar durant la jornada i, evidentment, reclamar el jornal amb actitud intimidatòria. És una tàctica moral en el sentit que si no els donen feina, l'ocupen, la desenvolupen i reclamen allò a què consideren tenir dret. Si hi ha gana, grups d'obriers van a restaurants i marxen sense pagar, o sobretot, grups de dones, fan confiscació d'aliments. Consideren amb la seva actitud que la subsistència és un dret, i no ha d'ésser pas fruit de la caritat. L'acció conjunta els dóna força física, encara que sobretot moral, perquè veuen en això l'exercici legítim dels seus drets, molt en la línia de *La conquesta del pa*. «Jo treballo i tinc dret a recollir els fruits del meu treball. I si no treballo, en tinc dret igualment, o almenys el mateix dret que els paràsits burgesos», és el raonament seguit.

Evidentment, això causa pànic entre la societat benestant, que veu els grups organitzats de desocupats com un exèrcit perillós que, amb l'eloqüència dels fets, evidencia la fragilitat del sistema del qual són beneficiaris. Les classes mitjanes tenen por de la revolució, en abstracte. I molta por quan en veuen exemples concrets. Sens dubte, propietaris de restaurants o de botigues d'aliments esdevenen clarament els més contrariats.

Llistes negres i humiliacions quotidianes

És evident que si la vida per a qualsevol família de classe obrera és difícil a la Barcelona de la dècada dels trenta, ho és especialment per a aquells més compromesos sindicalment. L'experiència dels conflictes anteriors fa palès que aquells militants destacats passin, amb una certa facilitat, a formar part d'unes llistes negres que els

poden impedir treballar en un ofici. Afortunadament, Barcelona és una ciutat prou gran per impedir que aquesta sigui una regla amb força excepcions, no obstant això, el preu és una alta mobilitat laboral. També és cert que hi ha vells cenetistes procedents de la immigració que han vist en la capital catalana un espai de refugi, ja que el compromís social comporta automàticament una expulsió de la localitat on s'han destacat i la inclusió a les llistes negres rurals.

L'acció directa esdevé una altra fórmula possible de combatre aquesta mesura tàcita i al·legal, que significa la impossibilitat de ser contractat, sanció a bastament utilitzada entre el període immediatament anterior i, sobretot, al llarg de l'era anarcobolxevic de 1917-1923. Si bé l'acció sindical comporta el perill d'ésser acomiadat i de no trobar altre mitjà de subsistència en una extensa àrea, la unió sindical, i sobretot l'esperit decidit i combatiu, fonamentat en l'acció directa de la CNT, comporta alhora un espai de protecció. D'aquí que, en el cas de llistes negres, els activistes relacionats amb l'anarcosindicalisme, sovint pistolers o antics pistolers, funcionin com a grups de pressió —o simples mafiosos, vistos des d'una òptica merament patronal— que obliguen, tot i que sigui a punta de pistola, a readmetre aquell treballador injustament acomiadat al seu parer. De fet, la premsa coetània en va plena d'actes similars, recollits a les planes de successos. La pressió del grup, doncs, i les tàctiques d'acció directa, solen ser la millor defensa sindicalista davant els abusos patronals. Malgrat que aquesta és una tàctica censurada pels líders anarcosindicalistes, pocs dubten alhora de la seva eficàcia. A la vegada, aquest fet alimenta la visió, des de la perspectiva burgesa, de la connivència entre delinqüència comuna i anarquisme.

Certament, l'empresonament preventiu (aleshores anomenat governatiu) de militants anarcosindicalistes afavoria aquesta confluència amb la delinqüència comuna. El fet d'enviar a la Model persones que participen en vagues o manifestacions i confinar-les sense càrrecs al llarg de mesos, en molts casos, anys, comporta aquesta coincidència amb persones provinents de la delinqüència comuna. Lògicament, aquest fet implica indirectament disposar d'importants

contactes que poden executar determinats encàrrecs o posseir informacions concretes per a la comissió de robatoris, també permet als anarcosindicalistes establir relacions estretes, sovint de lleialtat. L'amistat sorgida entre reixes amb lladres, assaltants o estafadors ajuda a obtenir els enllaços necessaris per aconseguir armes de foc. Seran llegendaris els combats entre la Llama (la pistola del Sindicat Lliure de la patronal) contra l'Astra o la Browning (dels cenetistes) en un període en el qual serà habitual anar armat. A la vegada, l'empresonament arbitrari de persones que protesten per millorar la seva situació comporta un desig de venjança que, com tot intens procés emocional, esdevindrà poc controlable.

Ara bé, més enllà que existeixin indicis o no sobre el comportament al·legal o directament il·legal d'alguns treballadors, el militant anarquista serà considerat com el sospitós habitual, fet que el farà ésser identificat per la policia habitualment, o que siguin les forces de l'ordre les que el dispersin a cops en les diverses concentracions de treball, o que es criminalitzi la figura del treballador desocupat. Les classes benestants i benpensants veuran els desocupats com una classe perillosa, capaç d'organitzar-se per anar a prendre —o col·lectivitzar— els (seus) béns privats, ja sigui de manera col·lectiva, ja sigui de manera individual, la qual cosa també té a veure amb la mala consciència que mostra la ciutadania sobre la penosa condició dels treballadors poc qualificats amb qui alimenten el seu benestar.

Borses de treball versus jurats mixtos

Una altra fórmula per fer front a les llistes negres, i alhora a la creixent desocupació, és la posada en funcionament de les *borses de treball*. Aquestes esdevenien borses de desocupats de què el sindicat disposava per distribuir equitativament la feina. La intenció era que les empreses contractessin personal a partir d'aquestes llistes, que proporcionava el sindicat. La idea, que pot arribar a resultar molt extrema, no era del tot desgavellada. De tota manera, la ma-

jor part dels líders sindicalistes solien ser-ho perquè, primer de tot, tenien prestigi dins l'organització per la destresa en l'ofici i la capacitat de treball, a més, l'organització es comprometia a vetllar per la qualitat del producte elaborat i a administrar la borsa per criteris objectius —amb la condició, és clar, de la seva afiliació—. Com no podia ser d'altra manera l'altra central sindical, la UGT, no volia ni sentir a parlar d'acció directa i la desdenyava. Com a braç sindical del PSOE, propugnava la resolució de conflictes entre obrers i patrons a base de jurats mixtos, és a dir, una mena de comissions paritàries entre sindicats i empreses, amb la intervenció del govern per arbitrar bases del treball (els actuals convenis col·lectius).

Des del seu punt de vista, no deixava de tenir lògica. La UGT era la central de les grans empreses, que aplegaven els sectors més qualificats dels obrers, en les quals hi havia l'administració com a patronal o les empreses més grans i de gestió més professionalitzada, per tant, amb majors possibilitats d'exercir una certa flexibilitat organitzativa, i on tradicionalment la patronal solia complir els seus compromisos. El ferrocarril o l'administració podien ser els millors exemples dels sectors amb predomini ugetista. Els anarcosindicalistes, en canvi, desconfiaven d'aquest sistema perquè l'experiència els mostrava que no es podia confiar en una patronal poc considerada amb els treballadors. A més a més, el perfil de l'afiliat a la Confederació era el d'un treballador de baixa qualificació laboral que no mereixia consideració ni respecte per part de l'administració de fàbriques i tallers, la qual cosa implicava aquest sistemàtic escamoteig de drets i acords que, en el millor dels casos, el cenetista sabia que eren paper mullat. Tanmateix, també aquí trobem dues cultures polítiques enfrontades. Per a la UGT i el socialisme, l'organització jeràrquica fonamentada en rangs laborals esdevenia un fet natural. L'organigrama de la UGT, amb càrrecs directius, burocràcia professionalitzada i un sistema d'ascensos, inclòs el pas vers la representació política i l'accés al càrrec públic d'acord amb el principi de fidelitat i obediència, reflectia aquesta estructura mental més o menys autoritària. És per això que des d'aquesta central, en el moment en què esclatà la revolució, es reclamaren processos d'«estatalització»

o «municipalització»; és a dir, la nacionalització de béns privats per a la seva gestió d'acord amb criteris jeràrquics i d'estat, amb categories professionals i salarials diferenciades, o el que és el mateix, el control públic de la producció, comandat per càrrecs de direcció afins al sindicat o al personal polític designat per la institució. Aquest fet contrastava amb una política autogestionària, no professional i radicalment igualitària d'una CNT que, almenys en aparença, no tolerava una organització jeràrquica, ni teòricament admetia la professionalització en el camp sindical i apostava per la rotació dels càrrecs de representació de la central.

Actors i tramoistes

Un exemple diàfan de com es produeix aquest xoc de cultures sindicals el trobem en el món de l'espectacle, un espai complex en què hi ha presència de diversos oficis que van des de l'actor professional (des de la primera estrella fins al de repartiment), el director o l'autor, fins a la taquillera o el personal de la neteja. Els primers estaven organitzats, si es pot dir així, per associacions professionals i es consideraven artistes lliures i independents, més enllà de l'èxit o les dificultats econòmiques d'una indústria sotmesa a una gran precarietat i a períodes llargs de desocupació. Els segons, tècnics i treballadors del sector serveis, encara que també estaven separats en diversos rangs (no és el mateix l'escenògraf o l'electricista que l'acomodador) pertanyien majoritàriament al Sindicat Únic d'Espectacles Públics, adscrit a la CNT. Cal dir que precisament un dels èxits de la CNT va consistir precisament en unificar les diferents categories laborals en un sindicat *únic* (d'aquí la reiteració d'aquest adjectiu) i que, per tant, amb un discurs igualador i anti-classista, hostil contra tota diferència, es va donar protagonisme i participació als estrats més baixos de cada professió. La rellevància sovint, a petita escala, la tenien joves aprenents amb esperit de radicalitat i sense grans lligams familiars. Així doncs, en el món dels espectacles sovint eren tècnics joves aquells qui ocupaven el protago-

nisme laboral, sovint secundats per un ambient revolucionari entre generacions més grans amb una llarga història de lluites sindicals i amb la comprensió i, sovint, simpatia expressada per autors i actors d'un món de bohèmia en què l'anarquisme sempre havia mantingut un gran prestigi intel·lectual.

Amb tots aquests ingredients, en esclatar la revolució en un període de vacances escèniques, els teatres són col·lectivitzats pels seus treballadors. El SUEP (Sindicat Únic d'Espectacles Públics), d'acord també amb el que succeeix amb la indústria cinematoogràfica, redacta un nou conveni laboral aleshores anomenat «bases del treball» que es caracteritza per la igualació dels salaris del conjunt de treballadors del sector, l'ingrés dels beneficis a la caixa del Comitè Econòmic creat a tal efecte o la incorporació dels empresaris com a treballadors de la plantilla, en uns teatres que, si bé es coordinen amb la resta d'espais escènics de la ciutat, són autogestionats autònomament pel propi sindicat. Evidentment, això genera importants tensions amb les primeres figures, fet que aprofitarà posteriorment la UGT per utilitzar la municipalització (és a dir el control dels teatres per part dels ajuntaments) o l'estatalització amb l'objectiu d'atreure aquests segments professionals que desitjaven deixar les coses com estaven abans; és a dir, el retorn a les categories professionals, als salaris i a les obligacions diferenciades. De manera que la cultura anarquista del treball, amb un esperit col·lectivista, autogestionària i radicalment igualitària, no tenia res a veure ni amb el capitalisme ni amb el socialisme de partit o sindicat.

Cultura del treball

Aquest concepte, cisellat en l'actualitat a partir d'una certa tendència a la mitificació del passat, no resulta fàcil d'ubicar en unes coordenades reals, ni tampoc de marcar una accepció gaire clara. Teòricament reivindica l'orgull d'ofici i la capacitat d'esforç per part d'un nombre important de treballadors. Tanmateix, la realitat sovint esquerda els vidres a través dels quals tractem de mirar enre-

re. És cert que en alguns sectors molt vinculats a la producció d'ofici encara roman un cert sentit artesanal i perviu un cert orgull d'allò que es consideraria «cultura del treball». Tanmateix, en el despersonalitzat i brutalitzat món del treball precari, manual i d'escassa qualificació que caracteritza bona part de l'economia catalana, emmarcat a més per les penoses condicions laborals i salarials, resulta difícil trobar quelcom semblant, almenys en el món de la producció capitalista (altra cosa són alguns petits tallers, cooperatives i iniciatives econòmiques promogudes pel mateix sindicat, a banda del «treballador emancipat», autònom). Així doncs, s'exerceix sovint una resistència passiva al treball alienant de l'economia formal i informal, traduït en una baixa productivitat, escassa o nul·la implicació personal i, fins i tot, la desobediència o el sabotatge. Ja hem comentat abans com alguns empleats de l'empresa municipal de l'aigua es neguen a tallar el subministrament a les famílies en vaga o als llogaters que resisteixen en la seva protesta.

Tanmateix, és entre els sectors juvenils on sovint es genera una cultura desafecta al treball. L'experiència familiar d'explotació, la llarga tradició del conflicte en una ciutat en què la negociació no sembla possible, l'antagonisme social que provoca la diferència i la indiferència de les classes benestants respecte la sort de la classe treballadora coformen tota una generació d'adolescents i joves imbuïts de ressentiment i odi social. Un malestar difícil no sempre ben analitzat ni comprès, tot i que marcadament visible al llarg de la dècada dels trenta. I aquest s'expressa sovint amb la resistència a treballar, la reacció contra la humiliació antiga de les seves famílies, actes d'indisciplina cívica, una existència de precària bohèmia, un cert flirteig amb el món de la il·legalitat i una ocupació evident i, sovint, agressiva de l'espai públic, principal escenari d'una sociabilitat tradicionalment lligada al carrer.

Circumstància que provoca recurrents pànics morals dels grups benestants i de la incipient classe mitjana, que contempla aquests joves de classe obrera «sense ofici ni benefici» com «adolescents agressius i insolents» vistos com elements pertorbadors i amenaçadors de l'ordre, del seu ordre (Ealham 2003: 47). Es tracta de grups

d'afinitat, de diversa categoria, tot i que relacionats sovint amb el món de la marginació barcelonina (gitanos, prostitutes, carteristes...) a l'epicentre del barri Xino (avui denominat Raval per re-decorar la memòria col·lectiva), un espai que sovint s'escapa de la ciutat oficial de l'Eixample. Són caràcters retratats per l'escriptor modernista Juli Vallmitjana (1873-1937), ambients de bohèmia negra amb persones que no volen sotmetre's a la lògica de la ciutat burgesa i reivindiquen viure al marge de l'explotació del sistema econòmic o de la ciutat d'ivori del projecte noucentista. Tal com Vallmitjana arriba a descriure literàriament, amb un sentit de veritable retrat sociològic, es tracta de trinxeraires, sovint, nois sense sostre que s'havien escapat dels maltractaments o que havien estat abandonats per les nombroses famílies de classe obrera devastades pel mercat, la desocupació i les periòdiques crisis econòmiques que arrasaven les llars modestes (Ealham 2003: 48).

Evidentment serà entre aquests grups, sovint guarnits literàriament com herois populars per la literatura folletinesca de *La Revista Blanca* o idealitzades per poetes del barri (Ferran Aisa) o novel·listes estrangers com Jean Genet, on es trobaran bona part dels autors de la repressió de classe de l'estiu del 36. Persones que construeixen una autonarració com els exclosos de la «bona gent», com els perseguits per les forces de l'ordre, com els difamats i abandonats. Com aquells que vinculen el treball a l'esclavatge i que volen traduir en violència física la violència estructural que els ha portat sovint a la tuberculosi, la malaltia, la fam i la precarietat. Entre ells, persones amb vides trencades, trobarem els més entusiastes de la destrucció de l'antic món, sense forces sovint per bastir-ne un de nou.

Sense arribar a l'extrem de la marginació, entre famílies obres amb major estabilitat, també seran molts els qui rebutjaran l'explotació que han patit els seus pares, per assumir una existència on l'acció cultural, el teatre, la sociabilitat intensa convisquin amb la negativa a l'explotació laboral o a la difamació intel·lectual. Seran aquells joves que, amb un llibre de Nietzsche sota el braç, contestaran irats davant qualsevol exigència del seu patró o miraran

amenaçadorament els «senyors» que es trobaran per la Rambla, els increparan a la sortida del Liceu i no ocultaran un odi de classe covat al llarg de dècades de conflictes en els quals els perdedors i els guanyadors, malgrat la retòrica republicana, seguiran essent els de sempre.

Altres estratègies indiquen una presa de consciència ràpida i sobtada que fa reaccionar violentament contra els abusos a partir d'un esforç notable de solidaritat i organització. A tall d'exemple, quan un nen de 14 anys és agredit violentament per un patró per haver exigint la indemnització d'acomiadament a la qual tenia dret, el diari *Solidaridad Obrera* publica el nom i l'adreça del propietari, tot suggerint la possibilitat que algú li doni una lliçó sobre benestar infantil, mentre posa en evidència el doble discurs de la moral burgesa (Ealham, 2003: 251). Tot plegat generava un sentiment creixent d'insubmissió a la lògica capitalista que, dia sí i dia també, qüestionava un ordre considerat gens favorable a la majoria. El mateix diari publicava textos com el següent:

Cada tienda, cada almacén, cada industria es una cueva de latrocinio. Los ladrones son los amos. Esos señores tan serios, tan honorables; esos señores que van a la misa los domingos por la mañana y por la tarde visitan a su querida de turno [...] se escandalizan cuando un pobre hombre necesitado roba un pan para alimentar a sus hijos. Y ellos roban el peso. Roban en la medida. Roban el aire y el sol a los desgraciados. (Ealham, 2003: 251)

Nomadisme proletari

A tot això cal afegir el nomadisme de la classe obrera barcelonina. Si bé historiadors com Eric Hobsbawn, Edward P. Thompson o John Rule van teoritzar sobre la gran mobilitat geogràfica de les concentracions industrials europees al XIX, a diferència del que s'esdevenia a l'Europa coetània, el proletariat barceloní encara estava caracteritzat per un elevat grau de nomadisme. Amb una indústria escassa-

ment sòlida i un empresariat poc competent i sensible, la precarietat laboral era la conseqüència de la tendència patronal a utilitzar l'acomiadament com a primera mesura adoptada en el moment en què perillava el nivell de beneficis. Cosa que comporta anar-se desplaçant de barri en barri a la recerca d'una nova ocupació que implica, no únicament una inestabilitat laboral, sinó també geogràfica. La facilitat amb què els propietaris desnonaven llogaters, així com els preus abusius de l'habitatge, de la mateixa manera que un transport públic escàs i car, suposaven un canvi de domicili habitual entre les famílies de treballadors no qualificats, en tot cas compensada amb una sociabilitat centrada en el sindicat —al cap i a la fi, aquest assegurava informació de primera mà i sovint funcionava com a agència de col·locació— i els grups d'afinitat. Així i tot, el desarrelament i la fragilitat esdevenien factors que no permetien atenuar les tensions socials, més aviat al contrari. És més, mentre que la mobilitat residencial a l'Europa d'entreguerres disminuïa, a la ciutat de Barcelona havia passat de l'11% anual del 1914 al 16%, el 1930 (Oyón: 284).

La guerra bruta

I les tensions afloraven amb una gran facilitat, especialment a partir del moment en el qual la República va mostrar que la repressió obrera esdevenia un procés de llarga durada i que la bandera tricolor no havia suposat cap ruptura amb el passat. Del 1918 al 1930 es va produir una autèntica guerra bruta en què la patronal utilitzà en una primera fase (1918-1923) delinqüents professionals per acabar amb els líders anarcosindicalistes o intimidar l'afiliació, amb un resultat aproximat a cinc-cents morts i milers d'empresonats (cap, per cert, pertanyent als «sindicats grocs» o un *Sometén* repressiu format per burgesos); en una segona fase (1923-1930) dóna suport al cop d'estat de Primo de Rivera per posar fora de la llei el principal sindicat obrer, que ha de passar a la clandestinitat, veu clausurada la seva premsa (amb alguna excepció com *Acción Social Obrera*, traslladada a Blanes, Sant Feliu de Guíxols o Palafrugell) i un inci-

piant entramat productiu i econòmic amb importants cooperatives de producció i consum. La CNT en aquest període, com passa amb republicans i nacionalistes catalans (aquests darrers també perseguits policialment en un context de repressió cultural), s'afegeix a diverses conspiracions per fer caure la dictadura i, a tal efecte, participa en diversos pactes per dissenyar un estat republicà en el qual conferir drets laborals i fer aplicar lleis progressistes. Tanmateix, en el moment en què s'instal·la la República, les grans esperances de canvi topen amb la dura i crua realitat que, si bé es canvia de règim, no es canvia d'estat. Els cossos repressius són els mateixos, el poder resta en les mateixes mans, el treball continua sota les mateixes lleis i, com succeirà abans i després, determinats grups socials queden exonerats del seu compliment.

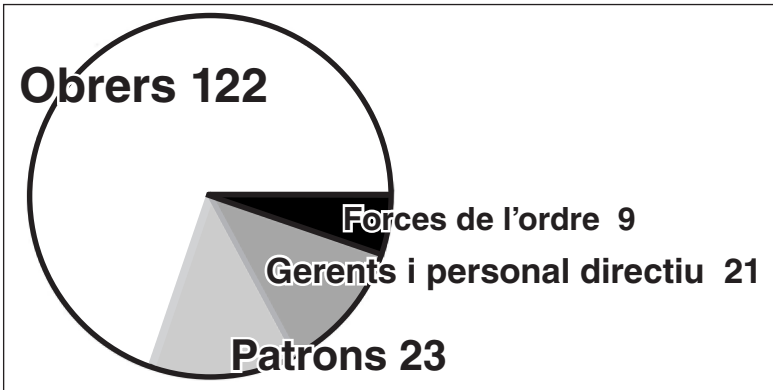
De fet des de principis del segle XX, la tradició de la violència social amb epicentre a Barcelona ofereix unes xifres esgarrifoses caracteritzades per la desproporció entre baixes d'un i l'altre sector, i per la distància entre les dades oficials i les estimades per fonts alternatives (que, més enllà de la seva veracitat, les més elevades seran les que mereixin major credibilitat entre els anarquistes). A tall d'exemple, durant la vaga general de 1902 el balanç oficial de víctimes mortals és de 12, amb un nombre indeterminat de ferits entre els manifestants, tot i que segons el testimoni coetani d'Alfonso Colodrón, les estadístiques s'elevarien a 100 morts, 300 ferits i més de 2.000 detinguts. Set anys després i amb els mateixos protagonistes trobem una altra gran tragèdia tatuada a l'imaginari col·lectiu. La censura i la comptabilitat particular de les forces de l'ordre tendeixen a minimitzar la repressió de la Setmana Tràgica, ben viva entre els revolucionaris de 1936. Segons els informes policials, la revolta antimilitarista de finals d'agost de 1909 causa, segons els sumaris militars, 75 morts entre els insurrectes i únicament 5 entre les forces de l'ordre, a banda de 500 ferits i 1.725 detinguts, cinc dels quals seran afusellats (entre ells Ferrer i Guàrdia) i bona part deportats a les colònies africanes. L'historiador Murray Boockin eleva el balanç a 104 morts (afegint les víctimes de fora de la ciutat, tot i que el balanç exhaustiu de les revoltes locals paral·leles encara està

per fer) mentre que un altre testimoni coetani, el cenetista Manuel Buenacasa, estima en 600 els morts a les barricades. Vuit anys més tard, durant els cinc dies d'agost de 1917 en què es convoca una nova vaga general, incitada en certa manera per l'èxit de la primera fase de la revolució menxevic a Sant Petersburg, la intervenció repressiva de l'exèrcit s'estima que causà 70 morts (la immensa majoria manifestants, 64 ferits i 2.000 empresonats).

Tanmateix, fora de l'espectacularitat de moments puntuals, la guerra bruta s'estableix com una fórmula corrent de relació entre proletariat, burgesia i forces de l'ordre. Especialment a partir de l'esmentada vaga de 1917 i la posterior, anomenada de La Canadenca, de 1919, que portà a un conflicte teòricament de «baixa intensitat», en què la patronal, d'acord amb el govern civil i la policia, utilitza delinqüents professionals com a pistolers a sou —enquadrats sovint en el sindicalisme catòlic que es coneix com a «sindicalisme groc»— per desfer-se de sindicalistes, majoritàriament de la CNT, i especialment contra els líders més moderats com Ángel Pestaña, Salvador Seguí, Evelio Boal o Pau Sabater. La violència també arriba als sectors de les classes mitjanes que fan suport a les reivindicacions obreres, com és el cas de l'assassinat del prestigiós republicà Francesc Layret, advocat laboralista defensor de diversos militants cenetistes. Per la seva banda, diversos grups anarquistes s'organitzen per atemptar amb violència contra la patronal, membres del Somatén o del sindicat catòlic. Segons el socialista Antoni Fabra Ribas, en un informe elaborat el 1921 en plena intensitat del conflicte i sense comptar els morts provocats per càrregues policials a les vagues (i altres crims disfressats d'actes de delinqüència comuna), el balanç establert és de 163 morts a Barcelona entre 1910 i 1921, amb la següent proporció.

Amb tot, investigacions acadèmiques més detallades i documentades com les de Maria Amàlia Pradas (2003) i Serrano (1997) identifiquen gairebé el mig miler de víctimes per al sexenni 1917-1923, veritable punt calent de la guerra social desenvolupada a la ciutat des que la classe obrera organitzada és capaç de qüestionar el sistema econòmic. La desproporció entre un i un altre bàndol és encara més escandalosa.

Nombre de morts a Barcelona 1910-1921

Font / Antoni Fabra Ribas a Miguel Sastre y Sanna, *La esclavitud moderna, maritirologio social: relación de atentados y actos de sabotaje conocidos en Barcelona y bombas y explosivos hallados desde junio de 1910 hasta junio de 1921*, Ribó, Barcelona, 1921.

Víctimes de conflictivitat social 1917-1923 segons Pradas (2003) y Serrano (1997)

	Morts	Ferits
Barcelona	371	753
Saragossa	52	145
València	23	50
Sevilla	12	42
Madrid	8	62
Total	466	1052

Les polítiques d'ordre públic del règim republicà han estat objecte de nombroses polèmiques historiogràfiques. Més enllà d'una història neopositivista incapaç d'explicar les raons de fons de la violència social o d'una historiografia marxista que considera una rèmorà l'existència de l'anarquisme, el fet és que la virulència de la repressió anterior i la impossibilitat d'arribar a un pacte social és el que provoca la radicalització d'un sector important de l'anarquisme i del sindicalisme. Precisament el període de clandestinitat de la dictadura primoriverista (1923-1930) afebleix el sector més sindicalista mentre que prima el més anarquista, menys disposat a la negociació i amb

major propensió a la insurrecció. El context europeu més aviat suposa una empena per a aquesta estratègia. L'autocràcia russa ha estat derrocada per una força heterogènia de revolucionaris, experiència sobre la qual s'emmirallen les diferents forces sindicalistes d'arreu del món. De fet, al llarg de la dècada dels vint emergeix una nova classe d'*anarcobolxevics*, que copia bona part de les formes i estètica dels revolucionaris professionals soviètics, capaços de subvertir les bases del poder, mentre que arreu es produeixen revolucions anarquistes (com la patagònica de 1920-1921 o la ucraïnesa de Nestor Makhno de 1918-1921), experiències en les quals s'inspiraran grups d'afinitat com *Los Solidarios*, amb components que esdevindran tot un referent per als anarquistes d'acció, com Buenaventura Durruti, Joan García Oliver, els germans Ascaso o Antonio Ortiz. Trobarem, doncs, diversos activistes que viuran a cavall entre la clandestinitat, l'exili, el treball manual (Durruti era mecànic, Oliver, cambrer, i Ortiz fuster) i l'il·legalisme (violència expropiadora) amb atracaments per sostenir econòmicament l'anarquisme, la seva premsa i la cultura. Posseeixen una certa capacitat de lideratge i mistificació entre el gruix heterogeni del conjunt de famílies anarquistes. Admirats o censurats, el cert és que noms i existències aventureres i nòmades com aquestes seran referents amb nombrosos imitadors. Seran figures que causaran preocupació entre les autoritats i indignació entre aquells qui els consideren un perill revolucionari. Al cap i a la fi en el context de la violenta Europa d'entreguerres, Nietzsche i la força s'imposen a Rousseau i el Contracte Social.

Així doncs, els inicis de la República seran complicats. I, des d'un punt de vista estrictament historiogràfic, difícils de valorar. Fins a quin punt les forces republicanes d'esquerra són sinceres en els seus intents de reforma social? On són els límits que fixa el nou règim? Potser, tenint en compte una història de repressió i criminalització de l'anarquisme i el sindicalisme, els intents arriben massa tard?

Certament molts treballadors, com moltíssims altres ciutadans de totes les classes socials, viuen el 14 d'abril de 1931 com una gran festa, una celebració d'eufòria que es podria entendre com un ritu de pas col·lectiu que ha de suposar la supressió del vell món per

iniciar-ne un de nou i millor. Malgrat això, l'endemà tothom torna a la feina, amb el mateix salari, el mateix horari i el mateix lloguer. I les promeses i reformes, o van massa a poc a poc, o no arriben. I, després de tants anys d'espera i humiliacions, a molts ja se'ls ha exhaurit la paciència. Setze dies després d'haver proclamat la república, en un primer de maig més reivindicatiu que mai, la policia reprimeix violentament els cenetistes. Molts troben en l'episodi, escenificat precisament en plena Plaça Sant Jaume (seu del govern autònom provisional), la prova fefaent que les coses no han canviat. I que ara arriba el torn a qui sempre havia estat humiliat, explotat i menystingut. Certament durant els primers mesos, els salaris van pujant en nous convenis més ambiciosos (especialment en les empreses més grans); tanmateix, les condicions de treball són pràcticament idèntiques a les d'un any enrere (no oblidem que els anarquistes no tenien com a objectiu l'increment salarial, sinó un repartiment més equitatiu de la riquesa i, sobretot, una rebaixa substancial de la jornada de treball). L'explotació infantil continua invariable. Els mateixos contramestres, que tothom sap que practiquen abusos sexuals contra les treballadores fabrils, continuen exercint les mateixes responsabilitats. La reforma agrària representa una autèntica decepció. I de les places escolars que promet el ministre d'instrucció pública, el tortosí Marcel·lí Domingo, només se n'arriben a concretar una setena part de les projectades; mentre que a Barcelona, quatre de cada deu nens en edat escolar encara no tenen plaça (sense una reforma fiscal ambiciosa i progressiva és impossible complir amb l'extensió de la salut i l'educació gratuïtes). És més, en ple context d'una crisi econòmica mundial, derivada del crac borsari de 1929, comença a fer-se evident una desocupació rampant que envia milers de famílies a la misèria, sense que cap autoritat proposi mesures immediates i eficaces, més enllà de recórrer a puntuals episodis de la tradicional caritat, aquest cop, potser disfressades de polítiques assistencials. L'endemà de la República, els aturats sense cap mena d'aixopluc institucional continuen essent els mateixos, o més, i sense cap xarxa de protecció social.

Quan més gran és l'esperança, més amarga és la decepció. I quan s'esvaeixen les expectatives inicials, creix la indignació. Si l'estat és

incapaç d'accelerar les reformes, un proletariat relativament ben organitzat, amb una consciència de classe ben assolida (al cap i a la fi, el sindicat representa la carta de ciutadania que l'estat nega), una llarga experiència de guerra social i la feixuga càrrega de massa ressentiment acumulat, aleshores juga la carta insurreccional. Si les coses no es resolen mitjançant pactes o els pactes no s'arriben a complir (recordem les vagues per tal que els patrons compleixin amb la llei que reconeix una setmana de vacances pagades), és l'acció directa la que marca l'agenda.

A aquestes dramàtiques circumstàncies no són alienes ni les divisions internes ni la pugna per cercar l'hegemonia dins la classe obrera. La UGT, braç sindical d'un PSOE amb intenció d'esdevenir força majoritària dins el nou règim republicà, relativament beneficiària de l'antiga dictadura, tracta d'ocupar el terreny sindical que continua essent majoritàriament anarcosindicalista. Per a això, no dubtarà d'utilitzar la política per afeblir la seva rival. La nova legislació inspirada per Largo Caballero consolida la negociació col·lectiva, a través de representants sindicals professionalitzats amb organitzacions patronals no sempre representatives del conjunt de l'empresariat, que en el cas de les petites i mitjanes empreses catalanes, amb empresaris insubmisos a la legislació laboral, no serveixen per gaire. El «bienni progressista» tracta, doncs, d'aïllar laboralment la CNT perquè posa fora de la llei l'acció directa i la negociació assembleària de les bases de treball empresa per empresa. L'objectiu és clar, volen posar fora de joc l'anarcosindicalisme per ocupar un espai sindical hegemònic, i d'aquesta manera, disposar de prou força electoral per guanyar les eleccions i ocupar institucionalment la república. A nivell intern les coses tampoc semblen tranquil·les. A una nova generació de militants de la CNT aplegats (no sempre) en una Federació Anarquista Ibèrica (una coordinadora de grups anarquistes formada a corre-cuita a la platja del Saler de València, el juliol de 1927) amb joves radicalitzats partidaris de l'acció directa i la via insurreccional, s'hi oposen els vells sindicalistes formats al llarg de la constitució de la CNT i el cicle de vagues del 1917-1923, amb noms prestigiosos com Joan Peiró, Sebastià Clara o

Ángel Pestaña, partidaris d'arribar a un acord amb les autoritats republicanes i dedicar-se a fer més sindicalisme que anarquisme, tot aprofitant les llibertats formals d'un règim democràtic.

Tanmateix és tanta la indignació i la decepció, i és tan poca la visualització de reformes governamentals, que la facció més radicalitzada és la que s'acaba imposant. S'adopten, doncs, els seus objectius (el comunisme llibertari) i la seva tàctica no triga a posar-se en pràctica (la *gimnàstica revolucionària*, un conjunt d'accions que haurien de permetre al proletariat entrenar-se en l'acció violenta i insurreccional per arribar a la revolució). El 18 de gener de 1932 els miners de Fígols, un espai aïllat a alguns quilòmetres de Berga en el qual els treballadors viuen en colònies fabrils amb una estructura feudal, desarmen les forces de seguretat i proclamen el comunisme llibertari. Amb una certa lentitud i ineficàcia, la CNT barcelonina decreta una vaga general revolucionària amb escàs ressò i una pèssima organització. Amb tot, les ànsies repressives no s'havien modificat gaire respecte del passat. Els revoltats de Fígols, que es van rendir sense disparar cap tret i sense que en l'esdeveniment revolucionari ningú no acabés ferit, els van deportar sense judici a l'Àfrica Occidental d'acord amb l'estrenada Ley de la Defensa de la República, malgrat que molts dels cent quatre anarquistes no havien tingut cap intervenció directa ni en la preparació ni en l'execució de la revolta. A més a més de ser difamats per la premsa catalanista (que els titllà de *murcianos* sense instrucció), un d'ells morí d'una malaltia ateses les condicions del confinament. . Per acabar-ho d'adobar, el 15 de febrer les forces de l'ordre maten 4 manifestants i en fereixen 15 en una concentració de suport, a Saragossa. A més, com ja havia succeït històricament, s'aprofita per clausurar *Solidaridad Obrera*, es tanquen els sindicats, s'envia la policia als barris perifèrics en que la CNT esdevé hegemònica i permet una certa vida al marge de les institucions oficials; ahora, bona part dels patrons aprofiten aquesta espiral repressiva per acomiadar molts anarcosindicalistes. Allò que havia començat com un incruent *happening* de miners aïllats de la ciutat i força desconnectats de la capital, acaba amb la demostració palpable, a ulls dels militants anarcosindicalistes, que

els republicans esdevenen gossos idèntics amb collar diferent i és la mateixa policia amb un uniforme més modern.

Morts en alguns episodis violents. 1931-1936

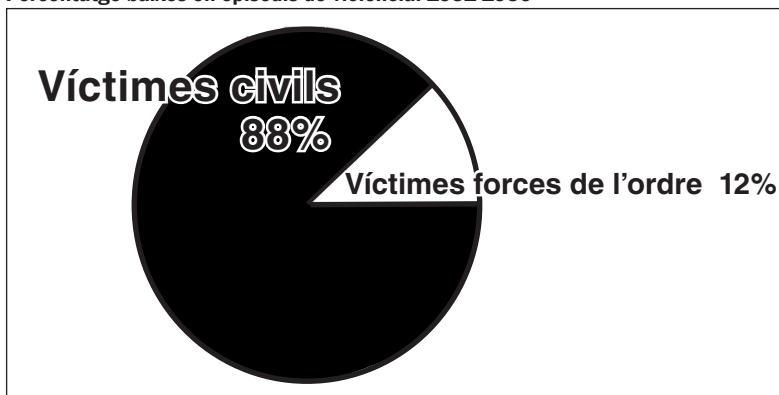
	Obrers i camperols	Forces d'ordre públic
Castilloblanco (31-XII-1931)	1	4
Zalamea de la Serena (1-I-1932)	2	0
Épila (2-I-1932)	2	0
Jeresa (2-I-1932)	4	0
Arnedo (5-I-1932)	11	0
Casas Viejas (I-1933)	21	3
Vaga insurreccional (I-1933)	37	1
Vaga insurreccional (XII-1933)	75	14
Yeste (V-1936)	17	1

El segon intent, al cap d'un any, el 8 de gener de 1933 també fracassà. Les infiltracions policials aconseguiren desactivar bona part del subministrament d'armament —fonamentat en fàbriques clandestines d'explosius— que precipità l'intent fracassat de diverses comissaries de policia i casernes militars. Al llarg de la insurrecció, *barris* com el Clot, Hostafrancs o L'Hospitalet muntaren barricades i controlaren simbòlicament l'espai, tot anticipant moltes de les accions imitades tres anys i mig després com la confiscació d'automòbils als rics o la visibilització de patrulles de joves armats controlant l'espai públic. La repressió fou brutal, amb tortures generalitzades, entre ells el mateix García Oliver amb el cap i les costelles trencades, o Alfons Piera, amb la cara desfigurada i el nas trencat, i moltes desenes de militants anònims humiliats, colpejats i empresonats preventivament. Tanmateix, aquesta revolta abortada acabà provocant indirectament, l'11 de gener de 1933, el drama de Casas Viejas, a l'Andalusia rural, on de nou la proclamació simbòlica del comunisme llibertari provocà una execució en massa dels revoltats: 21 civils, entre ells 2 dones i 1 nen. Evidentment aquell era

el rostre que mostrava al món la *República de los trabajadores de todas las clases*, que enunciacava la nova Constitució.

L'octubre de 1934 encara empitjorà les coses. I no mostrà tant les possibilitats dels revolucionaris asturians —anarquistes i socia-

Percentatge baixes en episodis de violència. 1931-1936

Font / Elaboració pròpia a partir de Julián Casanova, *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Crítica, Barcelona, 1997.

listes sota la Unió de Hermanos Proletarios (UHP)— com el que resultaria l'experimentació de la repressió sistemàtica i colonial que aplicarien les classes dominants espanyoles al llarg de la guerra civil, al front del general Franco i les seves tropes africanes amb una violència brutal i apocalíptica, veritable pròleg del que succeiria a l'avenç feixista. Una violència despietada, sobre la qual s'exercí una censura rígida (tant és així que encara no existeix un cens exhaustiu de les víctimes civils) i que arribà a impressionar profundament els anarquistes catalans.

A Catalunya contràriament l'intent de proclamació de la «República Catalana», en el fons una mena de cop d'estat per mantenir la república republicana espanyola enfront de l'ocupació del poder per part de les forces antirepublicanes, la CNT no col·laborà en l'acció. Aquesta, liderada per republicans i sobretot independentistes d'Estat Català, entre ells els germans Badia i Josep Dencàs, que com a responsables de l'ordre públic de la Generalitat havien lide-

rat la repressió (sovint amb un caràcter xenòfob), es va plegar de braços. De tota manera, difícilment els republicans haurien deixat armes en mans de la CNT perquè sabien que aleshores tot plegat hagués derivat en una revolució social.

Tanmateix la no col·laboració, de la mateixa manera que l'abstenció electoral fomentada per la CNT als comicis que havien

Xifres sobre la Revolució d'Octubre de 1934. Estimacions*

Civils		
	Hipòtesi alta	Hipòtesi baixa
Civils morts	1.500	4.000
Empresonats	15.000	30.000
Forces de l'ordre i autoritats religioses		
Forces de l'ordre morts	320	
Sacerdots morts	35	

* No existeixen xifres oficials. Hipòtesi baixa càlculs de Payne, alta de Bookchin.

permès retornar les dretes al Congrés dels Diputats, no havien lliurat l'anarcosindicalisme de l'enèsima onada repressiva. Més clausures, tancaments i empresonaments arbitraris, fins al punt que al llarg de 1935 es comptabilitzaven en desenes de milers els militants tancats a les presons espanyoles, desenes de milers de llars obreres desemparades. Això explica que al llarg de les eleccions de febrer de 1936 es fomenti de nou el suport a les forces republicanes —el Front d'Esquerrres— per assolir la tan anhelada amnistia que permeti el retorn a una certa normalitat.

No obstant això, tornem a la conjuntura interna de la guerra bruta contra l'anarquisme a la Catalunya autònoma. Els germans Badia, Miquel (1906-1936) i Josep (1903-1936) havien estat molt vinculats als «Escamots» d'Estat Català, una formació paramilitar d'inspiració feixista, coneguts per la camisa verda i corretjam de cuir, amb una estructura jeràrquica, que arribaren a congregar més de 8.000 militants en una desfilada a l'estadi de Montjuïc. Els *Escamots* servien com a força parapolicial destinada a la guerra bruta

contra l'anarquisme. El primer de gener de 1934, menys d'una setmana després de la mort del president Francesc Macià, la Generalitat veia traspassades les competències d'ordre públic. Des d'un principi l'autonomia catalana va intentar bastir una política de control ciutadà estricta, volien demostrar davant la Lliga Catalana i el govern de Madrid que tenien capacitat de dominar l'explosiva situació social. Comandada la policia —la Guàrdia d'Assalt, els Mossos d'Esquadra i la Guàrdia Civil— pel nou conseller de Governació, Josep Dencàs, i amb Miquel Badia com a cap de policia, es van dedicar a polititzar les estratègies de control urbà fins a extrems mai vistos (Ealham: 235). Conjuntament amb unes forces policials que es pretenen catalanitzar —sense aconseguir-ho—, els *escamots* serveixen com unitats complementàries, al marge de la legalitat, conegudes per la seva brutalitat i el seu odi antianarquista i antiimmigrant. La seva política de persecució contra la petita delinqüència no resulta políticament neutra. Els atracadors de bancs —expropiadors en la retòrica llibertària— no resultaven precisament de fàcil contenció; eren coneguts per no témer res ni ningú, de manera que sovint repel·lien amb les armes els intents de detenir-los. La llarga experiència de les lluites urbanes contra la policia i l'exèrcit i la certesa que el fet d'ésser anarquistes els comportaria una condemna automàtica fossin culpables o innocents, els feien anar armats i disparar sense contemplacions contra les forces de l'ordre. És així com els *Escamots* tracten de servir de forces informals de repressió contra l'anarquisme, tot reproduint el paper que havien jugat els sindicats grocs al llarg del 1918-1923 o el somatén burgès. El cap de la policia, Miquel Badia —el «capità collons» com el coneixien entre els membres més xenòfobs d'un Estat Català ja del tot despenjat del que havia estat el partit fundat per Macià— planejava establir una unitat especial dedicada a l'assassinat extrajudicial d'anarquistes, iniciativa bloquejada per la intervenció del mateix president Companys, que antigament havia defensat anarcosindicalistes com a advocat laboralista i que temia el retorn a la guerra social dels sagnants anys del pistolisme. Tot i així, es documenten alguns anarquistes morts en estranyes circumstàncies i alguns simulacres d'execució (Ealham:235). De fet, alguns

historiadors com Chris Ealham o Abel Paz no dubten a establir paral·lelismes entre el feixisme dels escamots (camises verdes) i els falangistes espanyols (camises blaves). El fet és que els anarquistes es venjaran i, l'abril de 1936, un grup d'acció anarquista comandat per Justo Bueno Pérez esperarà els germans Badia davant el seu domicili i els metrallarà. Segons sembla, un parent de Bueno fou torturat personalment per Miquel Badia i li jurà venjança.

Morts en alguns episodis violents. 1931-1936

1931-1396 (segons S. G. Payne)	2.225
1-I a 16-V-1936 (segons E. Malefakis)	273

II-legalisme

Aquesta guerra bruta en un període, el del bienni negre, en el qual la CNT no pogué actuar amb normalitat, els atemptats, les morts violentes i les accions dels «anarquistes expropiadors» no van parar de créixer, la qual cosa deixava clar que la repressió policial esdevenia tan ineficaç com sempre. De fet, la impossibilitat d'utilitzar les tàctiques sindicalistes provocava que cada vegada més anarquistes, més joves i radicalitzats, donessin suport tàcit a aquesta estratègia violenta, perquè el ressentiment i l'odi social no parava de créixer. S'entenia els «anarquistes expropiadors», fenomen en expansió també a Argentina i Uruguai i a bastament descrit per l'historiador Osvaldo Bayer, com una mena de bandolerisme social. Certament, bona part dels diners presos a entitats bancàries o empreses eren lliurats als «Comitès propresos» que permetien el sosteniment econòmic de moltes famílies que havien quedat desamparades per la detenció, gairebé sempre sense judici, de molts vaguistes.

Els grups d'acció actuaven en la clandestinitat, comptaven amb l'aprovació i el suport de les comunitats dels *barris* extrems i del Xino, i estaven estructurats com cohesionats grups d'afinitat (sovint amb membres de la mateixa família) i en xarxa, la qual cosa dificultava les infiltracions i obligava la policia a donar pals de cec. Les accions,

moltes d'elles espectaculars, propiciaven l'emulació d'aquests grups de joves desafectes al treball, que s'exercitaven en l'ús de les armes i que decebut per la impossibilitat de millorar les condicions de vida i de treball, mantenien una guerra social pel seu compte. Solien tenir entre vint i quaranta anys, eren majoritàriament solters i alliberats de càrregues familiars, alguns procedien de famílies desestructurades —molts havien passat per l'Asilo Duran, el més conegut orfelinat barceloní—, tot i que en les seves experiències a la presó havien assimilat, sovint de manera apressada, un heterogeni conglomerat d'ideals anarquistes, en els quals creien sincerament, tot i que no mancaven lectures esbiaixades. Contràriament al que deia la propaganda antianarquista i els articles de Josep Maria Planes, no eren *murcianos*. Hi havia una barreja ètnica considerable. Podem citar alguns noms dels il·legalistes més cèlebres, com els germans Cano Ruiz (almenys cinc), els germans Sabaté (que participarien en la resistència anti-franquista fins als anys seixanta), tots ells de la Torrassa, o el que seria conegut com l'«Enemic Públic Número U», Josep Martorell Virgili, que tenia vint anys quan fou detingut després d'una llarga carrera com atracador. Per tant, la caricatura dibuixada per la premsa republicana adreçada a les classes mitjanes, de treballadors de coll dur i ideals catalanistes no esdevenia precisament una radiografia, sinó la projecció de prejudicis arrelats als quals contribuïen entusiàsticament periodistes com Carles Sentís o Planes. En realitat, rere la seva xenofòbia amagaven, a la seva manera, un menyspreu a l'àmplia i amenaçadora classe dels treballadors manuals, que contràriament a la resignació que hom s'esperava d'ells, restaven altament polititzats. Contra la política, encara que altament polititzats.

D'entre els grups d'expropiadors, *Nosotros* mereix un comentari específic. Fruit de la refundació el 1931 del mític *Los Solidarios* amb personalitats com la de Joan García Oliver, Buenaventura Durruti, Francisco Ascaso, Gregorio Jover, Antonio Sanz i altres, havien estat un dels grups més actius al llarg dels vint, amb atemptats contra el cardenal Soldevila, el rei Alfons XIII, havien estat recorreguts «expropiadors» per Argentina accions que els havien constituït com una veritable llegenda entre bona part dels joves anarquistes. La seva

incorporació a la FAI implicà l'adopció de les estratègies insurreccionalistes esmentades anteriorment i la seva progressiva conversió en un Comitè de Defensa (una mena d'exèrcit anarquista a l'ombra), a banda d'una llarga experiència amb les armes i la guerrilla urbana en les insurreccions fallides del 1933, els permet un cert lideratge carismàtic entre els diferents grups d'acció i acabaran constituint les tropes de xoc que aturaran el cop d'estat del 19 de juliol.

Tot i que García Oliver serà el principal estratega, la llegenda i el mite es trobaran en mans de Durruti pel seu tarannà seriós, la seva marcada estètica i l'aura de revolucionari. Sobre ell s'explica una anècdota apòcrifa que exemplifica la mentalitat col·lectiva d'aquells joves anarquistes irats contra una república incapaç de satisfer les seves aspiracions. Mentre que l'anarquista i alguns companys seus seuen en una terrassa del bar La Tranquilidad, a l'avinguda Paral·lel, un captaire desconexidor de la identitat dels clients demana caritat. En ser interpel·lat, Durruti col·loca la seva pistola damunt de la taula i li diu que en aquest món no hi ha lloc per a la resignació cristiana i li recomana que obtingui el que li correspon en el banc de la cantonada. Tot i que les versions discrepen sobre la decisió del captaire, el capteniment de Durruti il·lustra perfectament l'actitud d'un anarquisme disposat, atès que l'opció reformista ha fracassat, a jugar-s'ho tot a la carta revolucionària.

Habitatge. Un (mal) lloc per viure

S'ha discutit molt sobre els fets diferencials dels catalans. Més enllà d'alguns tòpics i construccions nacionalistes, bona part d'aquests resten en la clandestinitat historiogràfica per la seva incomoditat. Un d'aquests és la persistència de l'anarquisme. Un altre és el fenomen de llarga durada de l'especulació immobiliària, amb una capacitat de supervivència descoratjadora especialment a la ciutat de Barcelona.

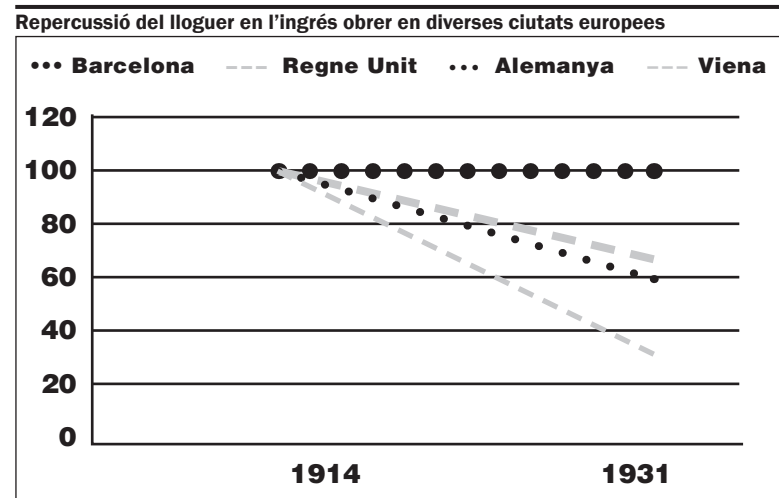
Si bé la indústria catalana, malgrat les hagiografies construïdes *ad hoc*, es caracteritzava per una precarietat notòria, baixa productivitat, migrats salaris, i la capacitat de patir qualsevol humiliació per

part de les autoritats estatals a canvi d'un cert monopoli en l'estret mercat espanyol i un ordre públic avantatjós, la resta de sectors mantenien una tendència similar a explotar el mercat captiu a partir de la manipulació artificial del valor de les coses. Poques activitats esdevenien tan diàfanos com el mercat immobiliari. Amb escassos salaris, nul·la iniciativa pública, excessiva permissivitat administrativa i una cobdícia sense límits, els propietaris no dubtaven a elevar els lloguers més en funció de la capacitat d'extorsió del llogater que respecte un raonable marge de beneficis. No és d'estranyar. A partir del moment en què s'enderroquen les muralles de Barcelona (1854-1856) el mateix Ajuntament especula amb el sòl urbanitzable, així és que una gran munió de grans propietaris es fan amb els terrenys que, posteriorment, trossegen per revendre'ls a d'altres que, al seu torn, repeteixen l'operació fins que el preu del metre quadrat es dispara fins a límits increïbles i insòlits per als estàndars europeus. Grans esdeveniments com les Exposicions de 1888 i 1929 serveixen per reforçar aquestes operacions especulatives estimulades per les pròpies institucions, les quals acostumen a encomanar la idea que és possible enriquir-se jugant amb un bé escàs de primera necessitat com és el sòl urbà, i que permet assolir la fita, que es va escolant de dalt a baix, de guanyar molts diners sense haver de treballar; fins a trobar una xarxa de modestos propietaris i rendistes que, conxorxats en diverses associacions confluents en la Cambra de la Propietat Urbana, apugen els preus en la mateixa proporció —o superior— amb què creixen els salaris obrers durant del segle XX.

Compten, a més, amb el suport de les institucions. D'una banda, disposen d'una legislació permissiva i liberal amb els propietaris que facilita el desnonament dels llogaters. I compten, sobretot, amb l'omissió dels poders públics pel que fa a polítiques d'habitatge que permeten desprotegir els col·lectius més febles. Més enllà d'algunes iniciatives aïllades per resoldre problemes concrets —cases barates—, el cert és que el treballador no qualificat resta a la intempèrie d'un mercat que el fa captiu.

Es pot observar gràficament què succeeix a Barcelona respecte d'altres ciutats europees al llarg del primer terç del segle XX. Men-

tre que a diversos països, les polítiques públiques permeten rebaixar la repercussió del lloguer en l'ingrés obrer, a Barcelona el mercat de l'habitatge segueix una evolució parasitària. Els propietaris apugen automàticament les quantitats en funció dels salaris, fet que propicia una feixuga càrrega a les famílies de classe baixa, que veuen d'aquesta manera neutralitzada qualsevol millora material obtinguda. Així, si prenem com a referència el 1914, mentre que a Barcelona a l'inici de la dècada dels trenta mantenim un índex 100, a les ciutats britàniques l'evolució de la repercussió passa a 67, a Alemanya, 60 i a Viena 33. Mentre que en diverses ciutats europees s'estableixen figures com les cooperatives d'habitatge, o la figura del lloguer protegit a preu assequible, a Barcelona, les autoritats es preocupen exclusivament a mantenir un nivell elevat de rendiment econòmic de la propietat. El que arreu esdevenien polítiques públiques per rebaixar tensions entre classes, aquí eren greuges socials que tensaven una corda massa esfleigassada per una història recent d'antagonismes.

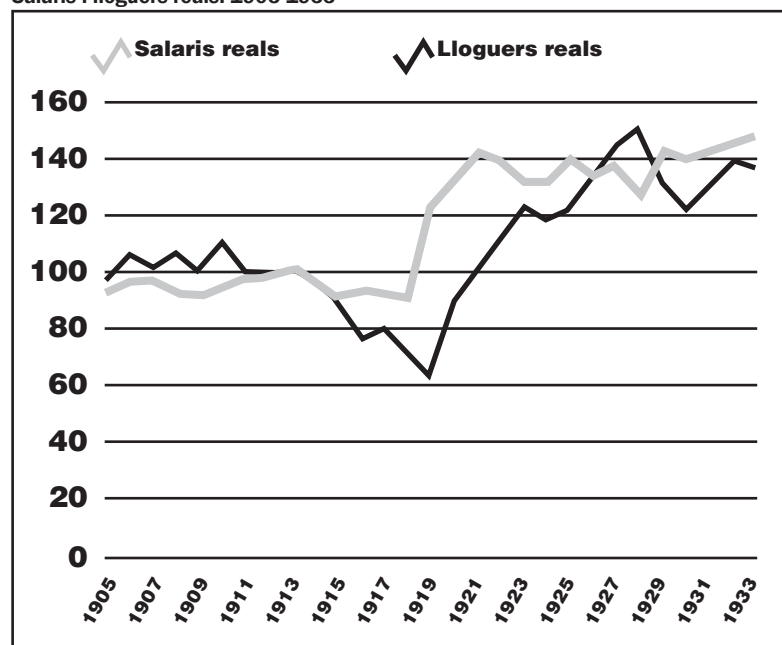

Font / Font: José Luis Oyón, ob. cit, p. 167

D'altra banda, com pot observar-se, l'evolució pràcticament paral·lela del preu dels lloguers amb la dels salaris —la propietat

esdevenia una excepció per als treballadors manuals— implicava la neutralització automàtica de qualsevol guany que poguessin obtenir després d'una intensa lluita sindical, fet que repercuteix sobre el raonament de les classes treballadores. L'experiència els indica que qualsevol avenç econòmic d'acord amb les regles del joc del capitalisme barceloní sempre serà efímer. Tota experiència de reforma ha demostrat la seva ineficàcia. Així doncs, s'escola la idea que tot canvi serà en debades si no es modifica radicalment l'estructura de poder que s'aprofita d'unes autoritats locals gens neutres. D'aquí l'opció revolucionària. D'aquí l'hostilitat contra el mercat. Els obrers cenetistes voldran pagar el que consideren just (en el sentit de l'economia moral d'E. P. Thompson) i no pas els preus arbitraris d'un mercat que mai no és anònim ni socialment neutre.

Salaris i lloguers reals. 1905-1933

Font / José Luis Oyón, ob. cit, p. 167

Tornant a la decepció republicana, aquesta evolució paral·lela dels preus representen un indicador diàfan que res no ha canviat malgrat el nou règim i la vella lògica especulativa segueix en vigor. Ni el salari real fa un gran creixement, ni el preu real de l'habitatge s'estimba fins als nivells raonables de les ciutats europees. Mateixos gossos per a diferents collars.

El lloguer mitjà, malgrat que experimenta una lleu millora al llarg dels temps republicans, continua representant entre una tercera i una quarta part dels ingressos dels obrers no qualificats, i fins a un 38% de les dones obreres qualificades. La República decep perquè els mateixos mals del mercat persisteixen en un estat sense polítiques socials i amb unes elits que sabotegen qualsevol política de caire socialdemòcrata, diferentment d'aquella que implanten tant les democràcies escandinaves, com també els règims totalitaris d'Itàlia i Alemanya. Probablement pesa molt el factor etnicocial. La pròpia misèria dels treballadors, i la importació d'immigrants per fer-los treballar a salaris inferiors, fa que no els sigui atorgada la ciutadania real. De fet, la importació massiva de mà d'obra rural de les regions meridionals espanyoles el que busca és una competència deslleial amb la mà d'obra autòctona, i no té altre objectiu que el d'incrementar els marges de beneficis a partir de la disminució del salari real. A més, la immigració també pressiona sobre la demanda d'habitatge, de manera que esdevé un agent involuntari del mercat immobiliari per encarir els lloguers.

El fet és que, referint-nos a la ciutat de Barcelona, les despeses relacionades amb el lloguer representaven, el 1930, entre el 19-22% del salari d'un obrer qualificat, el 27-30% d'un de no qualificat i entre el 33-38% d'una dona obrera qualificada. L'inici de la República, doncs, expressarà aquest profund malestar que catalitzarà en diverses protestes més intenses a mesura que ens endinsem al llarg de la dècada. Cinc anys després, segons estudi de José Luis Oyón, es produeix una millora en aquesta correlació, tot passant a un 15% la repercussió de la despesa d'habitatge entre el treballador qualificat i un 21-24% entre el no qualificat. No obstant això, la xifra era encara molt lluny del 16% fixat per les autoritats municipals de Viena en la

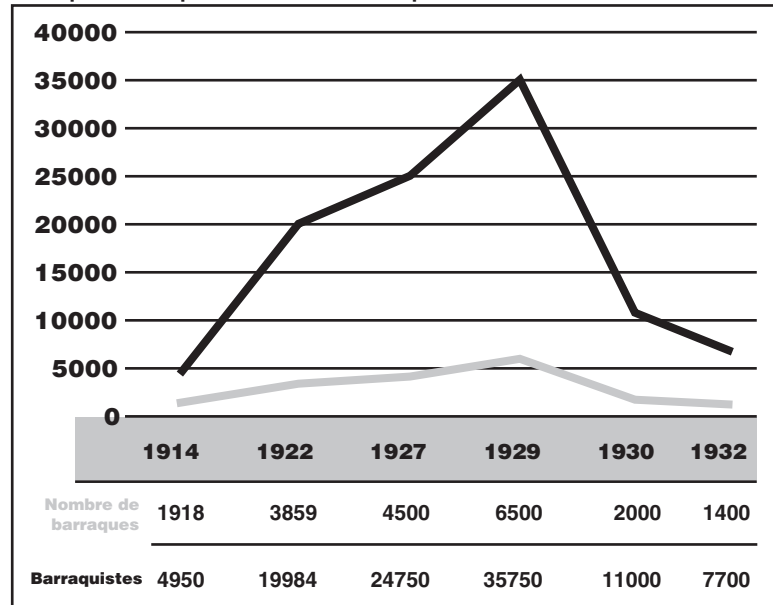
seva àmplia xarxa d'immobles protegits o el 10% que suposava per a les famílies alemanyes. I això, en un món com l'anarquista on la informació, sense necessitat d'internet, circula en xarxa pels eficients canals de la premsa i la correspondència; i encara més tenint en compte l'àmpli coneixement que des dels ateneus es té de l'esperanto o el francès, autèntica llengua internacional. El greuge comparatiu actua com a factor que repercutirà en la intensificació de la protesta (Oyón: 168-169).

Relloguer i barraquisme

Tanmateix, la resposta individual davant l'especulació immobiliària segueix mantenint dues vies. La primera, el relloguer. L'alça dels preus causa una cadena especulativa que fa, davant la impossibilitat d'assumir la despesa, que algunes famílies o persones soles optin per llogar una habitació en habitatges sovint caracteritzats per l'amuntegament i la insalubritat. José Luis Oyón, en el seu estudi sobre la Barcelona de la dècada dels trenta parla d'una mitjana oficial del 6,3% del total d'habitatges amb relloguer que recull el padró municipal. No obstant això, en els barris amb concentració obrera, aquesta xifra s'enfilava ràpidament al 15 i fins i tot 20 % i, per al cas de la immigració recent d'andalusos i murcians, el relloguer més la cohabitació múltiple (dues o més famílies que comparteixen un habitatge amb la intenció de poder fer front a la despesa) arribaren a suposar fins al cinquanta per cent en alguns barris, tot i que la mitjana a la ciutat representava un 17%. (Oyón: 180-181)

Això pel que fa als habitatges legals. Perquè un altre fet que caracteritza és l'infrahabitatge, l'autoconstrucció, barraques que es basteixen als extrems de la ciutat sense condicions higièniques, i que també generen un submercat immobiliari que expressen com s'extén cap avall la corrupció generada per l'esperit especulatiu. La residència en aquests espais, a més, comporta una estigmatització social. L'habitatge als marges de la ciutat també implica viure als marges socials. El cert és que el barraquisme fou una fórmula d'accedir clan-

Barraques i barraquistes. Barcelona i àrea pròxima. 1914-1932

Font / José Luis Oyón, *ob. cit.*, p. 171, a partir de l'Anuario Estadístico de Barcelona, i dels metges Pons i Martino. A partir de 1927 les xifres són estimatives.

destinament a un habitatge sobretot per als nousvinguts procedents de l'èxode rural, especialment meridional, i solia representar un estadi intermedi fins que les famílies podien accedir a una altra classe d'infrahabitatges com els minúsculs pisos del barri vell o els *pasillos*, baixos ocupats en barris perifèrics, o altres fórmules caracteritzades per la insalubritat o l'amuntegament. Seran aquestes les més agreujades i, alhora, les més polititzades al llarg de la dècada dels trenta.

Nogensmenys, el creixement de la ciutat implicava també l'expansió de barraques fins que les autoritats van adonar-se dels molts perills socials que comportava una corona d'autoconstruccions a la ciutat. D'aquesta manera, l'Exposició Universal de 1929 va servir per dotar de grans infraestructures a la ciutat com és el cas del metro i va suposar l'atracció de milers de jornaleros procedents de les regions meridionals espanyoles, que anaven a raure a les barraques de l'entorn de la muntanya de Montjuïc. Però la mala imatge que

oferia la ciutat segons els governants comportà l'enderrocament de bona part d'aquestes construccions i l'allotjament dels barraquistes en algunes concentracions d'habitatges socials anomenats «Casas Baratas», com les properes al port o el polígon del Bon Pastor. És així com s'explica la disminució de barraquistes al llarg de la dècada dels trenta, tot i que la memòria de la misèria i penalitats encara és molt recent i, entre els revolucionaris de l'estiu de 1936, és molt freqüent trobar alguns d'aquests immigrants que, set, sis o cinc anys enrere vivien en un espai provisional a la vora de la gran ciutat burgesa.

Davant de tot això, les autoritats municipals no van fer altra cosa que gesticulacions. Una política d'habitatge testimonial. A principis de la dècada dels trenta, existien únicament uns 2.335 habitatges que es podrien qualificar com de protecció oficial, més 700 en règim cooperatiu del que serien les Cases Barates i 800 més auspiciats per les Caixes d'Estalvi. En total sumaven uns 3.835 habitatges que es podrien considerar més o menys com a socials, representaven un 2,1 % del total enfront del 10% a les ciutats britàniques. L'omissió municipal tenia conseqüències evidentment. La restricció d'un mercat d'habitatge protegit potenciava l'especulació i protegia els especuladors. A més, aquestes cases (les Cases Barates esdevenia un exemple) es tendien a concentrar com illes dins de la ciutat, la qual cosa implicava una concentració obrera, especialment en barris extrems de difícil accés al centre de la ciutat. Es tractava d'una voluntat implícita d'invisibilitzar la pobresa que les desigualtats de la capital catalana generava.

Militarisme urbanístic republicà

L'arribada de la República suposà grans debats urbanístics i escassa acció. Encara més, en les discussions teòriques sobre el projecte de ciutat, s'expressà una indissimulada voluntat de disciplinar unes masses obreres que canalitzaven la dissidència mitjançant l'anarcosindicalisme. Més enllà de la sincera voluntat del president Francesc Macià d'establir una cohesió social a través de l'assumpció

de les idees de la ciutat jardí (la caseta i l'hortet); a la pràctica, un conjunt d'arquitectes del GATPAC, format per corbuserians entusiastes, van pensar que era possible disciplinar una classe obrera insubmissa i insurrecta mitjançant una intervenció urbanística contundent. No eren els primers. Dues dècades enrere la Via Laietana s'havia obert com un tall salvatge en el cor de la Barcelona popular amb el pretext d'obtenir una via ràpida al port i amb la intenció real de dividir la ciutat europea que més quilòmetres de barricades havia aixecat al llarg del segle XIX. A més, l'exhibició dels poders econòmic (amb diversos bancs i el Fomento Nacional) i el policial (amb la comissaria central) no deixaven cap dubte. Tampoc era un model d'intervenció original, car la reforma de Haussman a París havia estat un referent per als intents de control estatal de la dissidència social.

Ara, en canvi, es tractava d'una altra cosa. Amb l'excusa de la modernització es buscava confinar els barraquistes en uns blocs ordenats, d'acord amb les tesis racionalistes de Le Corbusier (fet posat a la pràctica amb èxit a les perifèries urbanes espanyoles i franceses després de la Segona Guerra Mundial, i a Itàlia durant el feixisme). Per a això el Grup d'Arquitectes i Tècnics per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània, catalanistes, tecnòcrates i inspirats pel moviment Bauhaus dissenyà, la primavera de 1932, un nou pla de «modernització» anomenat «Pla Macià» de la ciutat de Barcelona (pel prestigi del president i per l'enlluernament de Le Corbusier amb l'antic coronel). Aquest pla pretenia la concentració de famílies proletàries en determinats espais relativament sanejats i confortables des de la base de «cases bloc» repartides per la geografia de la capital, amb espais individuals i comuns, i la separació d'àrees de residència, treball i oci. De tot l'ambiciós projecte d'utopisme urbanístic (a la pràctica no ho fou tant, car sembla que s'inspiraren en la coetània reforma urbana de Zagreb), la cosa quedà únicament en la casa bloc del barri de Sant Andreu, ocupat finalment per famílies majoritàriament dels estrats obrers més qualificats.

Tanmateix, rere les aparents bones intencions dels arquitectes, la idea subjacent era eliminar els «barris conflictius» —especial-

ment l'indomable Xino, al cor antic de la ciutat, i les àrees de la ciutat fora del control de les autoritats —on ni tan sols la policia gosava fer complir les lleis republicanes— i en les quals la sociabilitat obrera, àmpliament polititzada per la CNT i la FAI, es visibilitzava clarament coexistent amb una indisciplina social, considerada delinqüència per la burgesia benpensant barcelonina. Rere els intents de reformar urbanísticament la ciutat es parla d'«esponjar» o directament, com suggereix el mateix Le Corbusier en visitar l'actual Raval, enderrocar el barri sencer per construir una ciutat diferent; mentre que els habitants haurien d'ésser confinats lluny del centre en blocs de pisos, d'acord amb les seves teories de «República d'ordre» que fascinaven l'arquitecte suís (Ealham 2005: 143-144).

Al darrere d'aquestes idees, doncs, preval una clara voluntat de desmuntar l'autonomia d'uns barris i els seus habitants que amenacen l'ordre capitalista en una conjuntura caracteritzada per les tensions socials. La idea dels blocs socials per als obrers amaga un interès per controlar i atacar directament la sociabilitat espontània, l'oci i la cultura pròpia d'uns espais que, fruit del sistema productiu i l'explotació, s'escapaven de la República de l'ordre. Res de nou, car aquests intents s'havien pogut aplicar amb un cert èxit en algunes ciutats britàniques, alemanyes o franceses. Tanmateix l'estat espanyol, un estat en què els privilegis de sang caracteritzats per l'exempció impositiva a les rendes altes, malgrat l'aparença legislativa formal i unes institucions més o menys democràtiques, impedia que l'acció política pogués posar en marxa una reforma d'aquest estil. Tampoc ajudava gaire el fet que una acció d'aquest estil a gran escala hauria suposat un cop dur a l'especulació immobiliària. Això, tenint en compte que la Cambra de la Propietat Urbana dirigia indirectament el municipi, resultava inviable. Al final, els arquitectes del GATPAC s'hagueren de conformar amb una única casa bloc (la de Sant Andreu), uns quants plànols poc originals i bona voluntat a les butxaques. Mentrestant, els problemes d'habitatge continuaven existint entremig d'una ineficàcia política, la majoria de vegades, amb nul·la voluntat de canvi, tot deixant que el mercat actués per

ell mateix. És a dir, deixant que la cobdícia i l'especulació fossin les úniques institucions de regular un àmbit tan sensible.

La vaga de lloguers

Precisament, davant la ineficàcia de les institucions republicanes, la decepció inicial i la desconfiança respecte les veritables intencions d'utilitzar l'habitatge per portar a terme polítiques de control social, empenyen els afectats a l'acció directa. Més enllà de la crisi i la desocupació rampant de la dècada dels trenta, és l'anarquisme amb els seus principis equitatius i la seva pràctica en l'acció directa el que empeny milers de famílies a desafiar obertament, no ja les institucions, sinó el propi sistema en el qual es fonamenta l'estat. S'enceta, doncs, un període d'insubmissió econòmica que propiciarà un nou pànic moral entre les classes propietàries.

Comencem per un testimoni de l'època a partir de les memòries de l'historiador Abel Paz:

Con la entrada en el año 1932 todas las ilusiones que la República había hecho concebir a las gentes estaban ya marchitas. El paro obrero había ido en aumento. Las huelgas de la calle eran más frecuentes y las bombas también estaban haciendo saltar transformadores eléctricos [...]

También en este comienzo del año 1932 la huelga de alquileres llegó a nuestro conventillo. Hubo amenazas, como era lógico. La compañía de la luz cortó el fluido, pero después de aquel corte pasaron al poco tiempo otros empleados de la Compañía que conectaron la luz. Esa era la táctica que seguían los obreros de la Compañía. Unos cumpliendo órdenes, cortándola, y otros, del Sindicato, tras ellos, la ponían en marcha.

En el conventillo se siguió la tónica general de defensa. En el portalón que daba acceso a las viviendas siempre estaba cerrado y nosotros, los chiquillos montábamos guardia en la calles para prevenir a las gentes de adentro, caso que viéramos venir hacia

nosotros camionetas de guardias de asalto, que eran quienes hacían los deshaucios. Se nos había aleccionado bien.

Generalmente, durante el día los hombres que estaban parados se iban por la mañana a los sindicatos o en busca de trabajo. La consigna era que solamente las mujeres y los chiquillos hiciéramos frente a los guardias, pues se pensaba que no habiendo hombres de por medio no habría detenciones.

Aquella huelga duró varios meses durante los que no se pagaron alquileres, luz ni agua. Pero los guardias no asomaron por el conventillo, seguramente porque lo dejaron aislado. En otros lugares sí aparecieron los guardias de asalto para efectuar deshaucios. Y hubo verdaderas batallas campales entre las mujeres, chiquillos y guardias. Generalmente estos enfrentamientos se zanjaban a favor de los deshauciados, porque los guardias, ante la tremenda dificultad con que tropezaban, abandonaban el campo y se iban. El éxito corría de boca en boca y la gente se estimulaba para ser aún más radicales en su defensa. (Paz, 1994: 85-87)

El fet és que la vaga de lloguers —negar-se a pagar el lloguer o fer-ho en una quantitat considerada justa— no va sorgir del no-res. D'una banda, la CNT ja havia prestat atenció a la qüestió de l'habitatge al llarg de la conflictivitat de 1917-1923 en el marc de l'espiral inflacionària de la gran guerra. Tanmateix, ja s'havien donat altres exemples similars alguns anys abans. A la ciutat de Buenos Aires, el 1907, la negativa de molts inquilins de fer front a pujades abusives van provocar un exitós moviment de protesta. Esdeveniments semblants havien succeït a Nova York o al llarg de la dècada dels vint a Veracruz, Mèxic. La sensació que la caiguda de la dictadura suposaria una oportunitat d'or per trencar amb el cercle viciós de les pugues proporcionals als salaris va propiciar una campanya de boicot auspiciat pel diari confederal *Solidaridad Obrera*, enunciat en un article publicat el 19 d'octubre de 1930, «El precio de los alquileres», en el qual es denunciava que una quarta part del salari dels treballadors era absorbit per l'habitatge i, paral·lelament,

es denunciava l'excessiu benefici que suposava per als propietaris l'estat de les coses (entre un 8 i un 16% del capital immobiliari). L'empitjorament de l'economia, amb extensió de la desocupació i l'encariment dels aliments bàsics, van fer que el que en altres circumstàncies no hagués estat altra cosa que un article d'opinió desfermés una capacitat autònoma d'organització i s'obrís un front cívic, paral·lel a les lluites sindicals convencionals.

El fet és que el corrent d'opinió arriba a catalitzar en una autoconstituïda «Comissió de Defensa» vinculada a la FAI i al ram de la Construcció, amb Artur Parera i Santiago Bilbao com a caps visibles. El mateix dia de les eleccions del 12 d'abril de 1931 s'inicia aquest moviment que, entre altres mesures com les ja esmentades de «borses de treball» per atenuar els efectes de la crisi, demana la constitució d'aquesta campanya per regular la despesa que ha d'implicar l'habitatge d'acord amb l'ingrés obrer, segons els seus càlculs, calia una rebaixa immediata d'un 40% en la mensualitat. Al cap i a la fi, en un període d'incertesa i carestia, el seu lema era «Come bien, y si no tienes dinero, no pagues el alquiler».

Les autoritats republicanes podrien haver fet alguna cosa contra l'especulació. Tanmateix, l'única resposta consistí en un «*laissez faire*» amb els mateixos beneficiaris i perjudicats que en el passat immediat. L'absència de gestos o d'idees féu que una proposta aïllada en una conferència regional impliqués una de les campanyes més espectaculars de desobediència civil que comportà l'aplicació de la *gimnàstica revolucionària* a la quotidianitat. A partir d'un moviment d'assemblees de barri l'acció directa començà a implantar-se. És possible que inicialment es plantegés com a mesura de pressió contra les acabades de constituir autoritats republicanes per tal d'engegar polítiques públiques i de regulació. Naturalment, l'absència gestual féu créixer el moviment fins que prengué vida pròpia. La Comissió de Defensa estimà, a finals de juliol de 1931, que a la ciutat de Barcelona 45.000 inquilins es negaven a pagar el lloguer. Al setembre ja n'hi havia més de 100.000 i s'estenia a diverses poblacions com Calella o Vilanova. Davant alguns tímids intents municipals de fer de mitjancers entre llogaters i propietaris, el comitè s'inhibia.

D'una banda la propietat urbana era poc fiable —era habitual, per part dels propietaris, incomplir acords—, i de l'altra, la plataforma constituïda es considerava com una simple coordinadora que no controlava el moviment en ell mateix autònom i espontani. Tot i això, no es pot negar que els anarcosindicalistes que encapçalaven el moviment utilitzaven una estratègia d'acció directa per transformar radicalment les relacions de poder en què comerciants o propietaris utilitzaven la permissivitat o connivència de les autoritats per extreure el màxim benefici de la precària situació de la classe obrera.

En certa mesura, la vaga de lloguers representava quelcom més que una protesta per la carestia de preus. Esdevenia una activitat més de la «gimnàstica revolucionària», és a dir, l'acció directa que desafiava l'ordre global i tractava de resoldre els conflictes mitjançant, no la negociació entre elits i representants polítics, sinó la subversió de l'ordre capitalista mitjançant la participació col·lectiva. A la pràctica era un assaig de les col·lectivitzacions que buscava el sindicalisme, car es tractava del control de la propietat per part de la comunitat. També esdevenia una escola revolucionària que anava més enllà de l'adscripció ideològica o del moviment pròpiament sindicalista, perquè els participants eren persones de tota condició i s'estenia a les dones, als inactius i a les criatures. Especialment les dones, protagonistes sempre dels aldarulls pel preu de les subsistències, tenien un paper preponderant, tant en la presa de decisions com en els combats de carrer que es produïen a cada intent de desnonament. A la vegada, la naturalesa del moviment provocava una presa de consciència col·lectiva —només la solidaritat és capaç de mantenir una protesta que comporta beneficis tangibles—, de cooperació veïnal i de presa de decisió autònoma. Tot plegat, una experiència important a l'hora de visualitzar la revolució col·lectivista com un projecte factible i no pas com una utopia, com sovint s'ha presentat el somni revolucionari.

Precisament aquesta eferescència veïnal catalitzà en altres causes col·laterals capaces de posar en crisi l'urbanisme capitalista i desregulador propi de les autoritats —fossin dictatorials o republicanes—. Així apareix la idea de la gratuïtat i la millora en l'accés del

transport públic, els serveis sanitaris, la necessitat d'una xarxa escolar i sanitària universal no discriminatòria i la reivindicació d'un urbanisme sotmès a la lògica del benestar, i no pas a la del benefici privat. A més, es procedeix a un procés de reallotjament i ocupació de pisos buits per acollir les famílies sense sostre o procedents de les diferents àrees de barraques.

D'acord amb la mateixa lògica amb què es reprimeix el moviment obrer, les autoritats van tractar aquest moviment d'insubmissió cívica com una simple qüestió d'ordre públic. Els propietaris van tancar l'aigua i la llum. Així mateix, com ens il·lustren les memòries d'Abel Paz, treballadors de la companyia sindicats no trigaven a reposar el servei o alligonar els inquilins sobre com fer-ho. Posteriorment, s'usa la guàrdia d'assalt per fer efectius els desnonaments. Els veïns s'organitzen per evitar-los als barris on la vaga de llogaters és majoritària. Les dones impedeixen l'entrada dels guàrdies, mentre que sovint les criatures reben la policia a cops de pedra. Sovint els agutzils, encarregats d'executar els desnonaments, són víctimes d'atacs anònims i amenaçats de mort. En altres casos, alguns propietaris són intimidats, sovint amb una arma a la mà, o propietats seves són intencionadament deteriorades. En aquestes circumstàncies l'acció de l'ordre es fa difícil, fet que implica que determinades àrees de la ciutat són «alliberades de l'ordre burgès». En altres ocasions les famílies desnonades, acompanyades en ple per la comunitat veïnal, reocupen els seus pisos o són reallotjades en habitatges buits. Aquestes victòries trameses boca-orella (perquè el diari *Solidaridad Obrera*, nexa d'unió dels vaguistes i font d'informació de les campanyes socials, és periòdicament intervingut, censurat o clausurat), malgrat que semblin parcials o precàries, reforcen la moral i el prestigi dels anarquistes. La revolució no comença l'estiu del 1936. Ho fa molt abans.

Tot i això, les autoritats republicanes van fer esforços per demostrar que podien ser tant o més eficaces que els règims autoritaris anteriors a l'hora de preservar l'ordre favorable a la propietat immobiliària; el govern civil i la Cambra de la Propietat ràpidament van posar-se d'acord en l'estratègia repressiva. Es va empresonar els membres de la Comissió de Defensa, sense càrrecs i per més d'un any,

i també es van detenir les famílies que reocupaven els habitatges dels quals havien estat desnonats. De fet la *Ley de Defensa de la República* permetia empresonar preventivament, i sense càrrecs, a tot aquell acusat d'alterar l'ordre; de manera que, en matèria de repressió, es feia difícil distingir entre monarquia i república. Tot i això, no és fàcil conèixer —no hi ha estudis prou afinats— ni resseguir l'evolució del que representà la protesta cívica més espectacular del període. En alguns llocs, els més aïllats geogràficament, la vaga perdé embranzida, tot i que sovint es van acabar pactant rebaixes de preus considerables amb els propietaris. En altres, especialment en alguns grups de Cases Barates, l'actuació de la policia i la guàrdia civil fou violenta i exitosa. Finalment, als espais més allunyats de la ciutat, a les perifèries industrials, en què precisament la desocupació era més present, es va arribar a mantenir la desobediència al llarg de tot el període republicà. Precisament seran els espais més radicalitzats als inicis de la revolució i els qui la defensaran amb més contundència al llarg del *putsch* republicanocomunista de maig del 1937. Sens dubte estava clar que molts treballadors no qualificats havien extret la lliçó que l'acció directa implicava millores immediates, i no pas les promeses electorals o l'acció política.. També va allisonar les classes mitjanes, algunes d'elles propietàries que consideraven com una amenaça descontrolada aquells que ni entenien, ni volien entendre, i a qui per por o comoditat des de la seva premsa titllaven de «detrítus social».

Així s'entén, doncs, que en els primers dies de la revolució, una de les decisions immediates del Comitè de Mil·lícies Antifeixistes fos decretar una rebaixa dels lloguers a la meitat del seu valor vigent.

La (mala) educació. Escoles racionalistes dins un món irracional

Malgrat que bona part de la historiografia catalana nacionalista, positivista o marxista associa automàticament el moviment anarquista a la utopia i la violència, el fet és que majoritàriament representa

una forma de pensament crític fonamentat en l'educació i la cultura. De fet, fins i tot els detractors dels llibertaris assimilen el militant anònim a l'apassionat per la lectura. El mateix Gerald Brenan, quan coneix l'anarquisme rural andalús identifica l'anarquista com l'home que participa en l'acció directa amb un llibre sota el braç i, fins i tot, en un congrés de naturisme comercial durant l'Exposició Universal de Barcelona de 1929, un dels principals homes de negocis del naturisme, Nicolás Capo, caricaturitza els seus oponents naturistes llibertaris com joves que, mal vestits i amb espadenyes, no se separen d'un llibre de Nietzsche (Roselló, 2003:127).

Així doncs, l'educació ho és tot per a l'anarquista, més enllà dels seus orígens o capacitats. Potser és precisament perquè l'estat considera l'educació com un privilegi restringit als estrats més elevats de la societat que la fam de cultura caracteritza la principal escola de dissidència. De fet, a l'estat espanyol en general i Catalunya (especialment la seva capital) en particular, l'escola és una institució precària i gens universal explotada en forma de quasi monopoli pels ordres religiosos.

Com explica Borja de Riquer a l'hora d'analitzar la feble nacionalització de l'estat espanyol, és l'absència d'una escola nacional, pública i universal (com succeeix amb la Tercera República francesa) una de les raons de la inexistència de cohesió nacional i d'un instrument poderós d'assimilació cultural i social. En el cas invers, precisament la reforma educativa encapçalada pel ministre d'instrucció pública Jules Ferry (1879-1889) crea l'escola republicana; suposa que l'estat s'apropia el monopoli educatiu tot impeding els ordres religiosos, anteriorment hegemònics, dedicar-se a l'educació i aconseguix construir la nació francesa allà on hi ha l'estat. Aquesta decisió comporta que milers de frares s'hagin d'exiliar a Itàlia i Espanya, especialment a Catalunya, i el govern de Madrid els rebrà amb els braços oberts. Espanya veu amb bons ulls que siguin empreses privades les que s'encarreguin de l'escolarització dels sectors socials poderosos i contemplin la dels més modestos com una qüestió caritativa. Al cap i a la fi, és un estat fiscalment feble en què les classes altes no contribueixen amb els seus impostos a mantenir cap xarxa educativa

(el Ministerio de Instrucción Pública no apareixerà fins principi de segle XX, quan s'independitza d'una subdirecció general del Ministerio de Fomento). A més, l'educació es considera una compensació per la privatització (desamortització) dels béns eclesiàstics amb la intenció de sostenir les guerres civils i colonials al llarg del XIX.

Amb totes aquestes circumstàncies prèvies i amb una marc legal feble (la Llei Moyano de 1857 deixava en mans d'uns municipis sense recursos l'educació), el percentatge d'analfabetisme el 1900 s'estima en un 39% de la població adulta, i en un 34% el 1930, fet que contrasta amb aquells estats decidits a reduir diferències socials i culturals a còpia de polítiques socialdemòcrates. A més, els mestres estaven pèssimament pagats i l'única preocupació governamental se centrava en la formació religiosa i una escolarització primària que difícilment superava els tres o quatre cursos —dels sis als deu anys, en termes generals—. Això, per descomptat, en l'àmplia població rural o proletària, perquè les classes mitjanes acudien a l'educació privada que impartia majoritàriament l'església catòlica. La universitat, per la seva banda, esdevenia un espai del tot reservat per a les classes dirigents.

Tanmateix, ja a inicis de segle XX, a moltes ciutats catalanes i sobretot a la seva capital, existia un gruix important de republicans, de tota condició social i ben relacionats amb el moviment obrer, que discutien el monopoli educatiu de l'església. Davant d'aquest mercat verge i les grans expectatives suscidades per les noves tècniques educatives, el pedagog d'Alella Francesc Ferrer i Guàrdia, republicà, maçó i llibertari, amb una considerable fortuna heretada d'una antiga alumna seva, inicia el projecte d'una Escuela Moderna, de caràcter radicalment laic, que obté un èxit immediat. D'una trentena d'alumnes quan s'inaugura el setembre de 1901 fins als més d'un centenar i mig, i una seixantena de centres repartits especialment al Principat, quan aquesta és clausurada per les autoritats el 1906. La pedagogia racionalista s'estén entre les classes mitjanes laiques, republicans, anarquistes i sindicalistes.

Analitzar i valorar el paper de l'Escola Moderna ultrapassa l'abast i intenció d'aquest assaig. Tanmateix, les vicissituds i situa-

cions per les quals passa Ferrer i el seu projecte societari permeten comprendre com l'experiència de la pedagogia racionalista esdevé un referent per al conjunt del moviment llibertari i explica moltes de les coses que acaben succeint l'estiu de 1936 (Diez: 2009).

Ferrer és un furibund laicista que té un projecte radical d'escola. L'adjectiu «racionalista» és una clara mostra d'intencions. Es tracta d'esdevenir l'antítesi del que ell i els seus incondicionals consideren l'irracionalisme de les creences religioses, i tractar d'assolir la revolució mitjançant una transformació profunda de les consciències, que segons el seu parer, l'educació pot aconseguir. El pedagog d'Alella és un home carismàtic i de difícil anàlisi. Republicà conspiratiu primer, el seu exili francès, a partir del fracàs de l'aixecament republicà de 1886, el fa contactar amb la maçoneria parisenc i l'anarquisme cultural francès. Serà el pedagog internacionalista Paul Robin qui influirà decisivament en el seu pensament sobre la càrrega revolucionària de l'educació, la qual pot comportar la tan anhelada transformació vers una societat més justa i equitativa. Tanmateix, a banda dels seus contactes amb el moviment llibertari, la seva condició de lliurepensador el farà proper a Jules Ferry, el ministre d'instrucció pública francesa que expulsa el clergat de les escoles. Encara que posteriorment Ferrer arribarà a la conclusió que l'*École Nationale* bastida pel seu confrare de lògia no representa altra cosa que substituir Déu i la Religió per l'Estat i la Nació —idea criticada pel recuperat filòsof Max Stirner—, la coneixença mútua Ferrer-Ferry alerta el clergat barceloní. Les ordres franceses expulsades de França, que han refet la seva activitat a Barcelona, revelen aquesta relació i això desferma el pànic entre els centres educatius religiosos i el clergat ciutadà. Quan Ferrer obre les portes de la seva escola al carrer Bailèn (envoltada de col·legis de monges i capellans) molts temen que la història es repeteixi, i encara més en una dècada de tensions entre l'estat i l'església.

Aquesta situació inicial propicia que el pedagog sigui rebut amb hostilitat. Les suspicàcies estan ben fonamentades. L'Escola Moderna rep el suport entusiasta de les elits republicanes barcelonines. Entre els primers col·laboradors trobarem bona part del claustre de

la universitat barcelonina, molts dels quals hi matriculen els seus fills. També ho faran lliurepensadors, intel·lectuals i, en menor mesura, un conglomerat de treballadors qualificats, pròxims al republicanisme radical i al moviment anarquista. Es posa en pràctica, doncs, un dels principis sobre els quals vol basar la seva experiència pedagògica; la coeducació, no només de sexes (fet que escandalitza les elits conservadores) sinó entre classes socials. Es tracta d'una escola privada, finançada per quotes, un patronat format per diverses personalitats destacades de la vida barcelonina i amb activitats econòmiques complementàries dels negocis de Ferrer. No obstant això, les mensualitats són proporcionals a la renda i existeixen beques per als alumnes de famílies sense recursos, els quals no pateixen discriminació de cap mena.

Ferrer, que constitueix una poderosa editorial amb textos escolars avançats a la època i que posa en pràctica moltes de les tècniques pedagògiques que s'estan experimentant arreu d'Europa (en contraposició a l'autoritarisme que, amb algunes excepcions, caracteritza l'ensenyament religiós), no triga a tenir problemes. El discurs que es transmet als alumnes és obertament anticlerical, políticament radical i revolucionari. Massa radical per a les orelles de les classes benestants, el règim de Restauració i, sobretot, un clergat profundament preocupat. I no només pels continguts antireligiosos, sinó per l'èxit de l'experiència. Aviat sorgeixen nombrosos imitadors dins i fora de la ciutat; salesians, lassallians, esculapis o altres ordres comencen a perdre clients. De cop, descobreixen que perilla el seu monopoli empresarial. Les seves sospites inicials es confirmen.

L'oportunitat per desarmar l'experiència ferreriana arriba aviat. El 1906, Mateu Morral, bibliotecari de l'escola, germà d'una de les alumnes i fill d'una coneguda família d'industrials de Sabadell, protagonitza un atemptat contra Alfons XIII el dia del seu casament. El jove, enamorat de la nova amant de Ferrer, la mestra Soledad Villafranca, llança una bomba amagada en un ram de flors que una catenària de tramvia desvia contra la multitud. L'explosió fa una trentena de morts entre el públic. En la seva fugida l'autor, abans d'ésser capturat, se suïcida. Aviat es relaciona Morral amb Ferrer.

Aquest és empresonat preventivament, acusat d'instigador, mentre que la seva escola i moltes altres sense vinculació orgànica amb el projecte ferrerian són clausurades. El fet és que mentre és jutjat (al cap d'un any és absolt per manca de proves) el projecte d'una xarxa d'escoles laiques, sense exclusió per raó de classe social, s'esvaeix ràpidament. Ferrer és presentat com a màrtir de la inquisició espanyola, especialment entre els ambients pedagògics europeus. Recupera la llibertat, encara que la seva xarxa escolar continua tancada. Mentrestant, els seus alumnes es queden sense escola i alguns, en contra de la seva voluntat, han de retornar a la xarxa escolar religiosa. Per a alguns dels alumnes resulta traumàtic. D'una metodologia més o menys lliure i una relació més o menys democràtica amb els docents, pateixen el xoc d'un ensenyament repetitiu, fonamentat en el terror, les relacions de jerarquia, el premi i el càstig. Altres, simplement, no troben plaça i queden desescolaritzats, com el quaranta per cent dels infants en edat escolar de la ciutat.

El juliol de 1909 una vaga general contra la guerra del Marroc degenera en una crema d'esglésies. I sobretot, de centres educatius religiosos. En certa mesura, és una venjança contra el tancament de la xarxa d'escoles alternatives. El clergat i les elits conservadores catalanes ho saben. És per això que busquen com a culpable Ferrer i Guàrdia. Evidentment la farsa de judici sumaríssim que el condemna no és capaç de provar cap dels delictes que se li imputen. Tanmateix, el mes d'octubre és afusellat per haver qüestionat un monopoli empresarial, per gosar desafiar un ordre diví i alhora material. Ferrer esdevé un mite, un referent, un màrtir. Vint-i-set anys després, amb la memòria encara fresca, molts voldran passar comptes.

Pedagogia de la llibertat, pedagogia de la submissió

Com hem comentat, l'abstenció de les autoritats en matèria educativa deixa l'educació en mans privades. Tanmateix, l'experiència ferreriana queda tatuada dins la memòria col·lectiva del moviment anarquista. De fet, l'afusellament de Ferrer i Guàrdia converteix en

màrtir algú que havia estat polèmic i no sempre ben rebut pels anarquistes. La seva condició d'home ric, amb negocis no gaire clars, aixecava suspicàcies entre un anarcosindicalisme en procés de formació a principis del XX. Certament, Ferrer fa esforços per comprar l'aprovació i complicitat dels anarquistes i, de fet, sovint finança de la seva butxaca premsa obrera com *La Huelga General* o *Tierra y Libertad*, alhora que manté una bona amistat amb personatges emblemàtics i prestigiosos dins el món llibertari com l'internacionalista Anselmo Lorenzo; malgrat que les seves ambigüitats personals i, fins a cert punt, la seva vida privada marcada per diversos escàndols sexuals el feia un home polèmic. La seva mort injusta a totes llums, en canvi, el convertí, a ell i a la seva escola, en un referent.

És així com bona part dels diversos centres obrers i sindicats muntaran escoles que es denominaran racionalistes. No totes, és clar, seguiran fidelment els postulats ferrerians. Tanmateix l'adjectiu servirà per conferir prestigi, com una marca de qualitat, amb capacitat d'atreure alumnes. Els afiliats a la CNT de diverses localitats i barris pagaran a mestres, més o menys afins al sindicat, per impartir ensenyaments als seus fills. També s'organitzaran cursos nocturns, tant per adquirir ensenyaments bàsics i alfabetització, com perfeccionament professional o cultura general. Nogensmenys, tot i que aquí la pluralitat d'experiències serà extensa, es tractarà que la pedagogia estigui d'acord amb els principis llibertaris de respecte a la llibertat de l'individu, de la participació de l'aprenent i de l'aprenentatge cooperatiu. Es tracta de posar en pràctica la trilogia republicana de llibertat, igualtat i solidaritat. Ens trobarem, doncs, amb una extensa xarxa de centres en els quals el «racionalisme» continuarà com a antagonista de la «irracionalitat» de la religió catòlica i el conjunt de creences en les quals se sustenta, encara que també de la religió nacional (la glorificació de la pàtria) impartida a les escoles nacionals. La pedagogia de la llibertat (que difondrà un discurs antimilitarista i anticlassista) enfront de la pedagogia de la submissió als dogmes.

Les escoles religioses recuperen el seu quasi monopoli educatiu, tot i que l'experiència ferreriana impulsa els sectors laics a emprendre experiències educatives alternatives impulsades sovint

pels ajuntaments, la Mancomunitat de Catalunya o altres iniciatives laiques (Escola del Mar, escoles Montessori, Institución Libre de Enseñanza...) que reflectiran la importància de l'escola en el debat i recolliran bona part dels alumnes que es quedaren desescolaritzats pel tancament de les escoles racionalistes. Tanmateix, com veurem, aquests exemples seran minoritaris respecte al gran domini de l'església en el camp de l'ensenyament. I precisament aquest aspecte provocarà l'aprofundiment dels antagonismes socials.

Tot i que els centres religiosos seran diversos en la seva qualitat, característiques i metodologia sí que, en canvi, reflectiran a les aules un imaginari catòlic, que no representa altra cosa que la trasposició teològica de les jerarquies socials derivades del capitalisme i de la lògica del poder de l'estat. Se solia excloure les classes baixes, els fills dels treballadors no qualificats de l'escolarització. O en les ocasions en les quals determinats ordres acollien aquests grups socials en concepte de «caritat», aquests estaven segregats de les classes mitjanes i altes, confinats en centres específics i sostinguts amb fons provinents de la caritat. Els continguts implicaven un pes important d'adoctrinament religiós. Per mantenir l'ordre es recorria a la violència, el càstig i la humiliació, que solien ésser més intenses quan més avall en l'escala social es trobava l'alumne. La discriminació sexual era evident, deixant al gènere femení continguts i objectius educatius subsidiaris. Finalment, en alguns seminaris, l'existència d'alumnes «becats» solia consistir en què els pobres feien de criats als rics. Entre els incendiàries d'escoles religioses i convents, tant al 1909 com al 1936, era freqüent que els principals instigadors i antagonistes, que actuaven sovint per un desig de venjança, fossin antics alumnes. També era habitual trobar-hi persones que no havien tingut el privilegi d'haver estat escolaritzades i que se sentien excloses del sistema escolar.

Tot i així, l'antipatia cap a l'església i el clergat esdevenia simbòlica. El record de Ferrer i la clausura dels centres laics era massa propera. La connivència del clergat amb els grups dominants, massa evident. I l'intent d'ocupar el monopoli, no únicament educatiu, sinó també espiritual (l'església s'havia dedicat també a perseguir l'espiritisme amb el qual els anarquistes flirtejaven) havia compor-

tat un odi profund i incontrolable, que acaba degenerant en nombroses execucions rituals i irracionals, que seran les que marcaran la repressió de classe quan l'ordre s'acabi subvertint. Al cap i a la fi, esglésies i clergues són considerats com la representació simbòlica d'un ordre injust als ulls dels revolucionaris. La construcció d'un nou món, d'acord amb el pensament bakuninià, comporta la destrucció del món vell. Com una litúrgia atea, la crema de les icones és feta mitjançant un foc purificador. La reconversió de les runes d'esglésies i catedrals, el signe inequívoc del bastiment del nou ordre. A partir d'una violència catàrquica l'assassinat del capellà, canonge o monjo és executat com un sacrifici ritual, sovint imitant les formes dels martiris dels sants. L'odi és molt gran, i l'exaltació, encomanadissa.

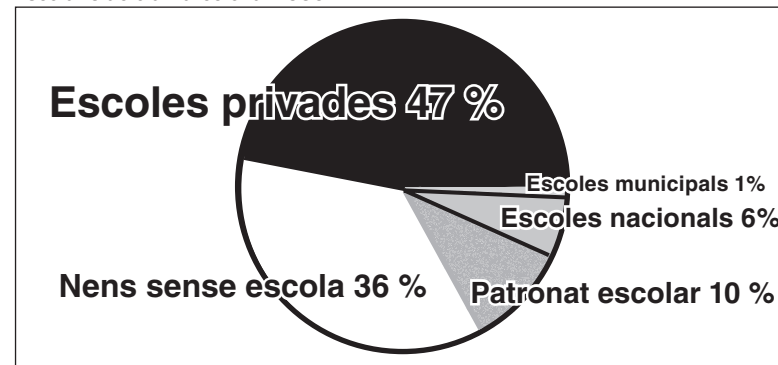
La (no) escola, eina discriminatòria

No pot negar-se una sincera voluntat dels polítics republicans de procedir a construir escoles i de fer un salt educatiu endavant. De fet, no són pocs els qui denominen el règim de 1931 com la «República dels mestres»; o que fossin precisament professors de primària o secundària molts dels protagonistes dels canvis produïts al llarg dels trenta. Tanmateix, els límits imposats per la realitat i les contradiccions d'un republicanisme no sempre disposat a apostar per polítiques clarament igualitàries esdevindria un llast per als anhels de justícia social. L'escola, per a la gran massa treballadora i camperola, es contemplava com un ascensor social que permetria als fills sortir de la misèria i la precarietat. Així doncs, el contrast entre aspiracions i realitat va acabar per donar la raó als revolucionaris.

Segons un estudi realitzat per l'Ajuntament de Barcelona, el 1936, sobre una població de 200.000 nens i nenes en edat escolar (l'assistència era obligatòria entre els sis i dotze anys), se'n comptabilitzaven 72.300 sense escolaritzar. Uns 95.000 assistien a centres privats (majoritàriament religiosos, encara que també laics, molts dels quals esdevien precàries acadèmies de pis), 19.400 anaven

a les del Patronat Escolar, 11.200 cursaven en centres de titularitat de l'estat i 2.100 en escoles municipals. És a dir, només 32.500 nens de 200.000, un de cada sis, tenia dret a una plaça pública gratuïta en una xarxa absolutament fragmentada. I això, després d'un esforç remarcable per part de les autoritats republicanes. Amb tot, cal afegir la discriminació absoluta de l'ensenyament secundari (el segon grau) al qual la població de procedència obrera pràcticament no tenia accés; o la universitat, on no solia haver excepcions a la regla general que aquest àmbit es reservava a famílies burgeses. De fet, algunes iniciatives municipals de pal·liar les mancances educatives consistien en l'Escola del Treball o la formació professional, per tractar de dirigir les classes baixes vers l'ocupació manual, potser qualificada, encara que discriminada i considerada socialment com a subsidiària. Al cap i a la fi, treballar amb les mans esdevenia una fórmula de menyspreu social en una societat dividida.

Escolarització a Barcelona. 1936

Font / Xavier Diez, «El CENU», dins Gabriel Cardona, Atlas de la guerra civil (en preparació)

És en aquestes circumstàncies que hem d'entendre l'ocupació d'escoles privades com a veritable reforma educativa duta a la pràctica pels revolucionaris de 1936. Tot i que sovint es destaquen els incendis d'esglésies, el cert és que les escoles religioses, l'estiu del 36, són majoritàriament respectades. La finalitat és clara. Permetre l'entrada al sistema educatiu formal a qui n'havia restat exclòs. De

fet, només una setmana després d'haver dominat l'intent de cop feixista, el 27 de juliol, gairebé amb les runes encara fumejants, es crea el Consell d'Escola Nova Unificada (el CENU). Aquest organisme, amb participació de totes les forces polítiques i sindicals triomfants a la revolució, estava presidit pel mestre cenetista Joan Puig i Elías (Sallent, 1898 - Porto Alegre, 1972). Aquest havia assolit un gran prestigi com a director de l'Escola Natura del Clot, un centre educatiu de referència de titularitat sindical, exemple d'autoorganització educativa promogut pel ram del tèxtil de la CNT. Tot i no aplegar el conjunt d'escoles en un únic nucli (moltes escoles racionalistes es mantenen al marge de la xarxa unificada), sí que servien per col·lectivitzar uns centres religiosos (que amb la irrupció de la república havien passat a disposar de personal seglar) amb millors instal·lacions als espais centrals de la ciutat i en els quals no es practicava la coeducació de classe ni de sexe.

De manera similar succeïa amb la Universitat. Tenint en compte que els obrers de divuit, dinou o vint anys es veien obligats a treballar perquè les seves famílies no podien permetre's el luxe de mantenir-los inactius i, sotmesos a jornades llargues i penoses, a la pràctica, la majoria dels joves de classe baixa, independentment del seu talent, es veien exclosos de la màxima institució educativa en una educació socialment discriminatòria. Tot i això, és freqüent trobar a les seves aules, en qualitat d'oients a nois i noies amb un grau de qualificació inusualment elevat, amb una certa flexibilitat en el seu horari laboral —el cas de Federica Montseny, tot i pertànyer més aviat a la classe mitja, podria ser un exemple—. Tot i això, no pot negar-se un ressentiment profund per part d'aquells exclosos per un sistema econòmic que els nega l'entrada al «temple oficial del coneixement» i envers aquells «privilegiats» que sí que ho poden fer per la seva categoria social. És per això que en els plans obrers, i malgrat que entre el moviment anarquista es troben substituïts de les mancances d'ordre cultural: l'ateneisme, l'autodidactisme, les biblioteques, els cursos autogestionats o les publicacions; un dels objectius polítics dels seus plans revolucionaris consisteix a col·lectivitzar la universitat. Acabar amb el seu elitis-

me. Permetre-hi l'entrada a tots aquells, amb talent, que n'havien quedat fora.

Això és el que succeirà a partir del 19 de juliol. Molt significativament, l'edifici del Seminari Conciliar, facultat de teologia, just al darrere de l'edifici de la Universitat de Barcelona, serà ocupat per crear la Universitat Popular, el projecte d'educació superior anarquista i interclassista. La guerra evitarà que es pugui desenvolupar a fons, tanmateix, la voluntat és clara. Socialitzar la cultura i el coneixement.

Oci i cultura: vicis privats, virtuts públiques

El primer terç del segle XX és conegut sovint com el període en què s'instaura la societat de masses. Una de les fórmules consisteix en els grans espectacles (esport, cinema, mercantilització del teatre...) en el que s'esdevé un procés d'intensa privatització de l'oci. Allò que havia estat més o menys espontani i autogestionat, apareix com una organització amb objectius comercials. És el període d'arrencada del futbol o la boxa, o l'era en què l'olimpisme esdevé una activitat d'exaltació patriòtica i mistificació nacionalista. Els jocs de Berlín de 1936, just quan s'inicia la revolució catalana en poden ser un bon exemple, com a contraexemple tenim els jocs alternatius a l'esport professionalitzat que tenen prevista la seva inauguració tot just el diumenge, 19 de juliol, protagonitzat per treballadors internacionals. Mentre els nous espectacles són de pagament, amb localitats diferenciades segons categories, l'oci entre anarquistes sol finançar-se mitjançant aportacions voluntàries i sense segregació, aspecte important atès que els diners esdevenen un factor d'exclusió en una societat econòmicament polaritzada.

El fet és que l'oci, en termes generals, passa a poc a poc a esdevenir negoci en un progressiu procés de privatització de l'espai públic. Lògicament, i més en una societat com la catalana, caracteritzada per l'escàs poder adquisitiu dels seus segments de procedència obrera, aquesta deriva és contemplada amb ulls extremadament crítics per l'anarquisme que cohesiona bona part de la població treballado-

ra. Contràriament als espectacles de pagament, on cada localitat implica una diferenciació social a partir del preu diversificat i discriminatori, els cenetistes creuen en una sociabilitat alternativa i igualitària, aliena a la lògica monetària. El sindicat és un centre d'organització, de coordinació, un punt d'informació, encara que també és moltes altres coses. És alhora un espai cultural de primer ordre, amb un ateneu en què no pot faltar una biblioteca (sovint prestatges amb algunes desenes o centenars de llibres) per llegir clàssics de la novel·la russa, la premsa confederal —*Solidaridad Obrera, Tierra y Libertad*—, revistes com *Estudios, La Revista Blanca* o *Iniciales*; i alhora un espai de formació —les escoles racionalistes a les quals fèiem referència— en les quals era possible des de l'alfabetització fins a la participació en cercles de lectura per analitzar les darreres obres de Thomas Mann, Albert Einstein (qui, per cert, imparteix conferències a la seu de la CNT durant la seva visita a la capital catalana) o Stephan Zweig (distribuït de manera primeirenca per editorials llibertàries), passant evidentment, per cursos d'idiomes, d'esperanto o d'espíritisme —amb una certa tendència a admirar les obres i el pensament d'Allan Kardec—. No sol mancar un grup de teatre actiu a cada ateneu, on a partir del que seria el no professionalisme, es representen obres d'Ibsen, Ignasi Iglésies o Txèkhov. A banda d'això, també esdevé un punt d'informació, de discussió i coordinació política, en què per exemple, alguns dels esdeveniments serveixen per finançar els comitès propresos, que assisteixen els anarcosindicalistes detinguts i les seves famílies, i des d'on es vehicula la solidaritat econòmica.

Cultura, una obsessió col·lectivitzadora

L'oci, la cultura i el coneixement són considerats, doncs, com a béns públics, això és, col·lectivitzats, des dels quals s'escenifica un trencament de qualsevol barrera entre protagonista i espectador, entre mestre i alumne, entre músic i ballador, entre escriptor i lector, on més o menys el militant anònim juga sovint molts dels papers de

l'auca. És, doncs, l'espai en què s'exhibeixen les virtuts públiques. Enfront d'això trobem la lògica capitalista de la cultura «burguesa», en la qual sí que es visualitzen les diferències entre «artista» i el subjecte pacient, consumidor de cultura, i on sovint, especialment en els ambients en què els nois de casa bona, clients habituals dels baixos fons del Xino, molt a l'estil dels personatges de *Vida Privada*, del dramaturg barceloní Josep Maria de Sagarra, apareixen els vicis privats, lligats a la drogoaddicció, l'alcoholisme o la prostitució que es rebutgen —fins al punt de caricaturitzar-los al seu imaginari literariocultural— a la premsa i la literatura obrera. De fet, la col·lecció *La Novela Ideal*, narracions fulletonesques que es venien conjuntament o per separat amb *La Revista Blanca*, propietat de la família Montseny (més de sis-cents títols, alguns dels quals arriben a les desenes de milers d'exemplars venuts), recorre a bastament a tòpics esteticistes en què els personatges d'extracció burgesa són descrits com éssers corruptes, decadents i amorals enfront d'un proletariat víctima del sistema, que es redimeix, no sense uns arguments naïfs, per una presa de consciència política anarquista, un elevat grau de superioritat moral i una decisió vigorosa de rebel·lar-se amb totes les armes possibles contra un ordre considerat injust. Tampoc no és infreqüent aquest imaginari al cinema col·lectivitzat durant la revolució, en què un dels films precursors del neorealisme, *Barrios bajos*, dirigida per Pedro Puche (1937) caricaturitza el burgès amb la voluntat anihilada per la cocaïna, que es dedica a prostituir la seva jove i innocent criada en el si d'un món corrupte, enfront la noblesa i honestat d'un estibador del port analfabet.

Certament són moltes les exageracions i simplificacions en què incorren escriptors i editors d'aquests productes, reproduïts sovint mitjançant el teatre, aspectes en els quals han indagat historiadors com Javier Navarro o Marisa Siguán. Tanmateix, no es pot negar que acaben influïnt poderosament en l'imaginari col·lectiu d'aquells que han estat exclosos de la cultura oficial i acadèmica, d'aquells titllats d'analfabets, i que en canvi sovint han après de lletra al sindicat i s'han format literàriament amb els fulletons. És més, la literatura proletària no professional d'aquest període, sovint amb arguments

simplistes i personatges plans, és feta per militants més o menys llettraferits que compaginen la seva afició amb qualsevol ofici manual en el que representa un procés de subversió del canon i desmitificació de l'intel·lectual. O el que, sense ser el mateix, resulta semblant; la col·lectivització del canon, la literatura i la informació, sota paràmetres propis que desafia l'ordre intel·lectual fonamentat sobre jerarquies. Si hi ha escassa distància, o encara més, proximitat entre autor i lector, emissor i receptor, s'aprèn a qüestionar l'autoritat acadèmica, o el missatge i missatger del canal oficial, fet que els prepara com antídote de la propaganda o la cultura de masses. Com diu l'antropòloga i historiadora Dolors Marín, es passa de la llibertat per conèixer al coneixement de la llibertat. I encara més en una societat fonamentada en l'exclusió i la diferenciació social, serà la cultura l'instrument bàsic per conquerir una autoestima escatimada que atorgarà força i moral per bastir una nova societat, no per damunt de les runes d'un vell món, sinó a partir dels fonaments i l'estructura d'una de nova que coexistirà al costat (i en contra) de la societat capitalista.

La revolució quotidiana

El problema és que aquesta nova societat, bastida a partir de l'argila de la cultura i les bigues de l'acció, es muntarà en terrenys aliens, propietat de l'estat, que declararà les noves propostes com construccions il·legals i cercarà tothora el seu enderroc. Tot i que els anarquistes dedicaran la major part dels seus esforços a viure la utopia, això és a portar a la pràctica els seus principis filosòfics contra la lògica del món oficial des de la seva revolució quotidiana, l'ordre burgès evitarà que les noves edificacions es consolidin o comencin a aixecar plantes. Així en el marc dels enfrontaments entre anarcosindicalisme i propietat, l'estat, instrument d'aquesta darrera, dirigirà la seva repressió no únicament contra la CNT i la seva militància, sinó contra l'entremat institucional que ha muntat al llarg dels trenta. Es clausuren sindicats, i amb això ateneus, teatres, escoles; es confisquen els seus fons econòmics i, sobretot, un

dels seus elements de major legitimació a ulls anarcosindicalistes, els dels comitès propresos. No es tracta, doncs, d'accions que van contra la revolució possible encarnada en l'agitació social i laboral, sinó d'una guerra oberta contra la revolució quotidiana que homes i dones des de la seva acció personal, des de la seva alfabetització i culturització essencialment autodidacta i la seva creixent pràctica de viure al marge dels valors econòmics dominants, van muntant en una insubmissió creixent a un sistema que no els accepta sinó és en clau de subordinació. És habitual, doncs, que quan els guàrdies d'assalt irrompen als locals sindicals, sí que incauten documentació a la recerca de proves que puguin inculpar individus, tanmateix, també destrueixen llibres, biblioteques, o quan es produeixen campanyes de desobediència civil com les que lidera la premsa anarquista, com *Solidaridad Obrera*, clausuren diaris.

No tots els ateneus estan lligats a sindicats. Molts, sovint modestos locals als barris extrems, pertanyen a grups autònoms d'anarquistes, federats o no a la FAI (coordinadora de grups d'afinitat llibertaris). De fet, sovint els propis ateneus són els que lliguen els grups d'afinitat. Precisament aquest concepte, grup d'afinitat, podria definir-se com proposen Susanna Tavera i Enric Ucelay. Es tractava d'un nucli format per un nombre indeterminat de persones, a cavall entre el grup d'amics, veïns o família, amb llaços personals intensos, «que podrien desdoblar-se en comitès sindicals o fraccionar-se en subunitats; grups d'acció, nuclis d'oci per practicar el naturisme, sortir al camp o aprendre l'esperanto» (Tavera-Ucelay, 1994: 167-190); és a dir, es tractava d'una sociabilitat activa que resultava poc controlable per a l'estat.

Precisament la repressió sistemàtica contra l'univers anarquista (repressió tan o més intensa que contra el sindicat encara que menys visible per a la historiografia) feia que el propi anarquisme utilitzés fórmules més flexibles. Això es traduïa sovint en ateneus nòmades o virtuals. La primera modalitat, com és el cas de l'Ateneu Faros, es caracteritza per canviar sovint d'ubicació per sobreviure a les reiterades clausures i a la repressió sistemàtica (amb uns fons bibliogràfics custodiats directament pels propis components als domicilis particulars) en el que representa una clandestinitat forçada.

La segona modalitat, com és el cas de Sol y Vida o l'Ateneu Naturista Eclèctic, lligat a grups individualistes, no té un espai físic determinat. Els seus components es troben per fer excursions, practicar el naturisme, celebrar tertúlies i discussions polítiques, o conspirar contra l'estat. Els seus espais poden ser la platja, la muntanya, el parc, el domicili particular o alguna taverna. La flexibilitat organitzativa conscientment buscada vol blindar-se respecte a l'acció policial, que veu en la seva existència un desafiament a l'intent de control de les classes perilloses i a la dissidència política i social.

Una eina d'integració poderosa

El cert és que l'ateneu, com espai íntimament lligat al sindicat, esdevé una eina d'integració de primer ordre. La gran diferència de la CNT respecte de qualsevol altra associació sindical coetània és que no fa distincions per categories laborals, la qual cosa significa que són els estrats més baixos, habitualment exclosos i menystinguts pel sistema, els protagonistes o impulsors de bona part de les activitats i accions. En la seva estructura orgànica s'organitza habitualment per oficis, tot i que sovint ho fa en una gran agrupació d'activitats diverses. La no separació de categories laborals, alhora, permet que els immigrants rurals acabats d'arribar a la ciutat siguin tractats sense distincions i, per tant, se sentin còmodes i integrats en una nova estructura col·lectiva que els atorga reconeixement i respecte. Quan els publicistes burgesos de la categoria de Sagarra, Planes o Sentís titllen menyspreativament de «murcianos» a tot aquells joves immigrants sense estudis i costums rurals, sense referències en la gran ciutat, en realitat expressen el seu temor a una presa de consciència col·lectiva facilitada per quelcom més que un sindicat. Estem parlant d'una poderosa eina d'integració mitjançant institucions de sociabilitat, instrucció i presa de consciència política. Es tracta d'integrar-se en el projecte que durà, en termes de Javier Navarro, de viatjar «a la revolució per la cultura» (Navarro, 2004)

És precisament la repressió la que reforça els lligams de solidaritat. El fet que la guàrdia d'assalt i una política d'ordre públic que pretén deixar fora de joc aquestes institucions al marge dels valors burgesorepublicans, permeten estrènyer els llaços en la privacitat d'una vida pràcticament clandestina. I aquest assetjament constant contra tota expressió pública de dissidència social implica la creença en la inutilitat del pacte o la via reformista. Sovint apareix la imatge de l'anarquista «pellroja», segons la metàfora provinent dels «westerns» exhibits a les desenes de sales de cinema. És el no ciutadà, aquell a qui no se li confereix una identitat pròpia i és assenyalat com si fos subhumà, per tant, susceptible d'ésser objectiu de la violència de l'home blanc, que colonitza (privatitza) les antigues terres de caça col·lectives i les pretén reduir a reserves del treball assalariat mal pagat i en condicions penoses. Davant d'aquest atac, doncs, la violència, sigui aquesta desproporcionada, amb arcs i fletxes, amb atac directe o resistència passiva, no és més que un instrument d'afirmació col·lectiva. Almenys aquesta és la conclusió a la qual arriben molts joves obrers, amb consciència de pellroja.

La universitat a distància.

En iniciar aquest assaig parlàvem de la «Universitat del carrer Entença», és a dir, la presó Model com a espai de sociabilitat en el qual els militants amb major cultura, els mestres racionalistes, els veterans autodidactes compartien amb els més joves aquells coneixements que els farien més lliures. Parlem tant d'alfabetització com de cultura general, alta teoria política i estratègia sindical. Tanmateix, per a la majoria d'homes i dones pròxims a l'òrbita anarquista, existia tot un conjunt d'elements que jugaven el paper de veritables universitats a distància.

Són diaris, llibres i sobretot revistes de contingut eclèctic, tot i que amb una voluntat explícitament cultural, els que permetien sedimentar uns coneixements profundament autodidactes. Revistes com *La Revista Blanca* (1923-1936), *Generación Consciente – Estudios* (1923-1937) i *Ética – Iniciales* (1927-1937) compaginaven principis llibertaris amb una clara intenció de difusió cultural. Així no era di-

fícil que uns anarquistes afamats de coneixement trobessin articles sobre la teoria de la relativitat, la teoria de l'evolució darwiniana, tècniques contraceptives, debats ètics sobre l'avortament, fòrums sobre el naturisme nudista o panoràmiques de la literatura russa al costat d'anàlisi política nacional o internacional, reelaboracions del pensament kropotkinià o reproducció de relats d'escriptors de moda com Stephan Zweig, Upton Sinclair, Panait Istrati o Han Ryner. A banda d'això, trobarem algunes experiències que faran atraient la lectura d'una premsa que circularà profusament en els cercles anarquistes. A tall d'exemple, a la revista *Estudios* de València, la més prestigiosa de totes, trobarem el primer consultori sexològic de tot Espanya, a càrrec del joveníssim metge Fèlix Martí Ibáñez (Cartagena, 1911 – Nova York 1972), on els lectors podien saltar-se tots els tabús d'una societat marcada per la religió i trobar respostes mèdiques, sense valoracions moralistes i amb propostes de llibertat sexual trenta anys avançades a la revolució francesa dels seixanta i mig segle anterior a les transformacions que sobre la sexualitat experimenta Espanya a partir dels vuitanta. També es podien trobar consultoris mèdics naturistes o difusió científica per a uns lectors amb ànsia de compensar les llacunes formatives. Com deia Dolors Marín, de la llibertat per conèixer al coneixement de la llibertat.

En el món editorial amb majors o menors lligams amb l'anarquisme també existeix aquesta voluntat conscient d'exercir una funció elevada més enllà d'un determinat projecte revolucionari. Trobem la responsabilitat de formar a tota una generació exclosa del sistema educatiu i que, en canvi, té tantes potencialitats com aquells que han passat per les aules universitàries. De fet, resulta freqüent que en períodes de desocupació alguns dels joves anarquistes assisteixin com a oients a la facultat de filosofia i lletres de la Universitat de Barcelona. La mateixa Federica Montseny hi va mentre inicia la seva carrera periodística a *Solidaridad Obrera* fins a impulsar, amb poc més de divuit anys, l'empresa familiar de *La Revista Blanca*, que culminarà amb un èxit de vendes, no tant per la revista en si, sinó per l'encert d'una política comercial fonamentada en productes derivats com serà el cas de la col·lecció de *La Novela*

Ideal. Com ja hem comentat, el fet que bona part dels lectors més o menys instruïts puguin enviar originals als editors i aquests els publiquin, al marge de major o menor qualitat, implicava la subversió de les jerarquies entre autor i lector. A tall anecdòtic, les memòries de l'historiador llibertari Abel Paz ens serveixen, de nou, per il·lustrar aquesta injecció d'autoestima que comporta per a dos adolescents obrers la pertinença a aquest món. Quan té poc més de catorze anys, passa un temps com a quiosquer a l'Eixample, feina que comparteix amb el seu amic Llibert Sarrau. Un dia, es troba amb la sorpresa següent:

Cuando llegó de la calle Unión, muy nervioso, me mostró una novela de la colección Ideal. Su título era Juanillo el abandonado, y su autor, Liberto Sarrau. «La he escrito yo», me dijo con mucho orgullo, y no era para menos, tenía quince años y aquello era una proeza. Desde luego, la novela no era una obra maestra, pero para su edad constituía una gran victoria para sí mismo: estilo, imaginación, trama. Pusimos la novela en la vitrina del quiosco para que se viera bien. Por la tarde, cuando llegaron los compañeros ferroviarios, como todos los días, me esforcé para que se fijaran en la novela, y todo fueron felicitaciones para Liberto, que se puso como un pavo. (Paz, 1994: 199)

Com es pot percebre persones que, per necessitat econòmica, no havien pogut passar dels ensenyaments primaris, compensen les seves ànsies de coneixement a partir d'una lectura obsessiva, i són capaços, no ja d'obtenir una cultura autodidacta amb un cert grau d'erudició, sinó de gosar elaborar obres amb intencions literàries. Tot plegat explica el fet que el periodisme llibertari sigui, en la seva immensa majoria amateur, la qual cosa no significa de mala qualitat, sinó estrictament voluntariós. Tret d'alguns pocs periodistes més o menys professionals, la major part de revistes es fonamenten en el voluntarisme i el desinterès econòmic. No es tracta només de carència de mitjans, sinó també d'una voluntat de reconeixement i de socialització de la cultura.

Tot i això, ni tot serà fruit de la improvisació, ni tots els col·laboradors seran adolescents de quinze anys. Revistes com *Estudios* arribaran a vendre una mitjana de quaranta mil exemplars a tot Espanya. *La Revista Blanca*, uns vuit mil. Altres més modestes, i totalment no professionals, com l'anarconaturista *Iniciales* s'acostarà a les dues mil (xifres que serien l'enveja de moltes de les revistes culturals actuals). Alguns títols de *La Novela Ideal* també vendran desenes de milers. El preu és assequible i el sistema de distribució en xarxa, mitjançant corresponals locals (tot i que és freqüent que sovint els mateixos editors les venguin en espais públics, a les estacions o els mercats) permetran una àmplia difusió entre els nuclis afins. Seran canals alternatius a l'edició convencional, cosa que implicarà freqüentar poc els quioscos o llibreries. D'altra banda, i malgrat aquesta «desaparició» de la glorificació de l'escriptor, el cert és que existiran un seguit d'intel·lectuals llibertaris, com Federica Montseny (que protagonitza una ambiciosa carrera com escriptora abans que la política absorbeixi les seves energies), el mateix Martí Ibáñez, Mariano Gallardo, Adrián del Valle o molts altres que tindran un cert reconeixement i ascendència entre uns lectors fidels.

Tot i això, i en una ciutat on l'edició és una de les principals activitats (i on els drets d'autor i traducció són relatius) bona part de les revistes i editorials més o menys llibertàries també es dediquen a editar o distribuir llibres d'un seguit d'autors que improvisaran un cert cànon literari i exerciran de referents estètics, sovint a imitar. Seran escriptors com els antimilitaristes Henry Barbusse o Erich Maria Remarque (la seva obra serà traduïda amb rapidesa, només un any després de l'original alemany), pacifistes com Romain Rolland, novel·listes russos com Dostoievski, Tolstoi o Gógol, autors com el romanès Panait Istrati (que respon a una certa fascinació per orient i la filosofia oriental entre els nuclis més espiritualistes llibertaris), el nord-americà Upton Sinclair i els seus retrats sobre la corrupció vinculada a la riquesa, o defensors de la individualitat enfront de la deriva autoritària com serà el cas de Hermann Hesse o Stephan Zweig. Pel que fa a l'escena, Ibsen, a partir del conflicte entre individu i societat, Ignasi Iglésies, amb profunda sensibilitat

social, o Àngel Guimerà, amb la reivindicació de la llibertat enfront les baixes passions i l'opressió col·lectiva, seran llegits i representats a bastament, especialment entre grups de teatre amateur. Finalment, el gran referent hispànic, esdevindrà el Quixot, representació de l'idealista que combat en contra de tota lògica i enfront dels gegants que el poble no considera altra cosa que molins, la injustícia. En certa mesura, serà dins els llibres on descobrirem els miralls literaris d'uns individus que troben en el grup d'iguals el reconeixement, encara que viuran la seva difícil inserció en la societat, com un conflicte individual en el qual, a partir d'una idea de justícia, es veuran abocats a combatre, malgrat les reiterades derrotes, malgrat la desproporció de forces, malgrat el que marqui la lògica. És així com podem entendre la perseverança en la guerra de desgast —amb múltiples fracassos— contra una societat hostil. Una societat que ni els aprecia, ni els respecta, ni els tolera.

Antinoucentisme

La societat catalana del moment, malgrat les avantguardes, continua amarada dels valors noucentistes del glossari orsià de *La Ben Plantada*. D'una «Ciutat d'ivori, feta de marbre i or / tes cúpules s'irisen en la blavor que mor» que diu un dels himnes apòcrifs del moviment, en la ploma del poeta Guerau de Liost. No hem d'oblidar que aquest moviment, sorgit en certa manera com a reacció a un modernisme caracteritzat per la confluència amb l'anarquisme de finals de segle, es fonamenta en els valors de la burgesia catalanista i conservadora, defensora d'un classicisme estètic que adquireix polisèmia en el sentit classista, que s'emmiralla en l'imperialisme, que representa l'exaltació del domini i el poder de les elits, i que pretén una cultura idealitzada i amb «numerus clausus». I una precisió, ordre i claredat que contrasten amb una realitat miserable que no s'adiu amb la utopia ètnica i exclouent que traspuja un moviment hostil a l'anarquisme, als anarquistes i una classe obrera que necessita alhora que menysprea.

Enfront d'això els ambients llibertaris propicien un xoc. Un xoc social, alhora que cultural. Tot i que existeix una certa admiració per part de les avantguardes, no oblidem que el gran poeta avantguardista Joan Salvat-Papasseit (1894-1924) es reconeix com a llibertari, ibsenià i nietzscheà (dirigeix, per exemple, la revista *Un enemic del poble. Full de subversió espiritual*); el cert és que bona part del seu art acaba confluint, o bé amb el surrealisme (que subverteix i ironitza sobre la idealitat d'ivori noucentista), o bé amb un preneorealisme que denuncia la condició miserable de la classe obrera, recollida tant en la literatura com en el cinema col·lectivitzat de la revolució. És el cas d'*Aurora de Esperanza* d'Antonio Sau (1936), pot considerar-se com un precedent del cinema de Rossellini o de Sica. D'altra banda, també cal destacar que el menyspreu burgès catalanista cívic implica una reacció castellanista rural. De fet, explica José Luis Oyón que, després de les jornades de juliol, mai s'havia vist tant de flamenc als escenaris, de la mateixa manera que la col·lectivització llibertària dels teatres fa del castellà la llengua predominant dins la cartellera.

La provocació nudista

Un dels principis bàsics que passen pel procés d'adopció i adaptació habitual en l'anarquisme és el de naturisme. Diversos components filosòfics d'aquest àmbit configuren un pensament llibertari que parteix de premisses com les de l'ordre natural harmònic, certament idealitzat, com a reactiu d'una societat artificial i artificiosa, transformada (i enlletgida) pels efectes de la revolució industrial, tal com han analitzat els historiadors Eduard Masjuan o Josep Maria Roselló. Això implica la reivindicació de la naturalitat premoderna, cooperativa, kropotkiniana, enfront a la societat capitalista, industrial, contaminant, jeràrquica i burgesa. I això, a la vegada, es tradueix en uns certs comportaments místics, el vegetarianisme, el protoecologisme, el «retorn» a la naturalesa, a partir de la creació d'algunes comunitats rurals, la negativa al consum de

begudes alcohòliques o el tabac, o com examinarem, la pràctica del nudisme.

De tota manera, la pràctica del nudisme que conviu amb altres nudistes no estrictament llibertaris (els lliureculturistes, el nudisme vinculat als trofòlegs del professor Nicolás Capo o altres no anarquistes) adquireix una potent càrrega simbòlica. L'exhibició col·lectiva del cos nu en espais públics, a les platges i al camp, a banda dels teòrics beneficis terapèutics propis de la medicina alternativa avalats per metges llibertaris com Isaac Puente o Fèlix Martí Ibáñez, representen una provocació anticapitalista, una subversió sexual i moral.

En uns anys en què la moral tradicional, amb important presència pública i capacitat d'influència en el capitalisme fan de la sexualitat un camp de repressió espiritual, la presència de nudistes en espais públics adquireix una càrrega subversiva extraordinària. Es tracta de petits nuclis, molt actius, amb presència de col·lectius d'anarquistes individualistes, vinculats especialment a l'Ateneu Naturista Eclèctic, Sol i Vida i la revista *Iniciales*, publicada a Sants, i assaltada, com dèiem al principi d'aquest assaig, l'octubre de 1934 per forces policials i grups de catòlics locals armats, probablement cansats de l'escàndol constant que implicava la seva presència al carrer Premià. Precisament la premsa llibertària, no només *Iniciales*, sinó també la prestigiosa *Estudios* o moltes altres vinculades a l'òrbita llibertària, exhibiran nus impresos a les seves portades com a elements desafiadors de la moral pública. Una moral pública denigrada, des de la premsa i l'estètica literària anarquista, caracteritzada per la hipocresia i el doble arrasador. Una hipocresia fonamentada en aparences de respectabilitat (virtuts públiques) alhora que un comportament personal poc digne, que s'aprofita de la condició desigual dels sectors socials més vulnerables (vics privats). La sexualitat representa precisament l'escenari de confrontació entre una moral transparent, proposada nominalment pels llibertaris, i una moral ambivalent practicada, almenys en l'imaginari anarquista, pels grups dominants. A tall anecdòtic, durant la guerra civil un cartell propagandístic mostrava una miliciana que assenyalant amb

el dit els vianants preguntava «I tu què fas per la victòria?». Alguna mà anònima escrigué més avall «Li he posat un pis a Balmaes». La ironia que traspuava l'acció assenyalava clarament una disconformitat respecte al nou ordre moral revolucionari, tot recordant la pràctica habitual entre els grups socials benestants de la «querida», la dona de condició social inferior que és mantinguda en condició d'amant per part d'un home més o menys solvent. Com podem veure, el joc d'imaginariis morals està servit.

Tot i això, serà l'enfrontament amb el poder simbòlic de l'església un dels eixos centrals del nudisme llibertari. Considerat el catolicisme amb les seves jerarquies un dels fonaments de l'estat i una eina de control ideològic, el fet de despullar-se representa un desafiament obert contra les convencions i la moral oficial. Un intent per subvertir els principis sobre els quals se sustenta una societat autoritària. Tot i que en els debats teòrics entre els naturistes llibertaris es vincula el nudisme com una fórmula per visualitzar la dissolució de les jerarquies socials encarnades en la diferenciació en el vestit, en realitat observem una gran necessitat de reafirmar públicament i de manera ben ostensible un nou ordre fonamentat en l'enfrontament entre el nou món i el vell ordre. A més, l'acte de despullar-se permet passar de la teoria a la pràctica. Fer una passa endavant en la direcció de viure directament la utopia. Autoconvèncer els anarquistes que la revolució és possible. Al cap i a la fi despullar-se públicament, acte de llibertat radical, és una manera d'autoafirmació difícil de superar. L'escàndol entre els grups socials benpensants, sostenidors d'una moral burgesa més o menys estricta i austera, també és l'efecte buscat entre grups de joves radicalitzats, que es veuen a si mateixos com apatxes davant el civilitzat home blanc i burges de creu i espasa. Una reacció que aterra, un cop més, la bella ciutat d'ivori noucentista, benplantant-se davant una burgesia d'estètica orsiana.

Els conflictes i la repressió posaran en evidència que el nudisme llibertari representa una amenaça per a l'ordre establert. Les denúncies per escàndol públic i els atacs de grups catòlics afegirà virulència a uns antagonismes que aniran més enllà de qüestions

polítiques. Refermaran l'animadversió mútua entre el món de la llibertat en la seva versió més vital i extrema i l'ordre, entre l'expressió i la moderació. En un barri com Sants, on tothom es coneix, molts no oblidaran el moment en què es van destruir les rotatives de la revista *Iniciales*, es cremaren centenars de revistes i es prohibiren les portades amb gent despullada.

Viure la utopia

En certa mesura, el mateix nudisme, els grups d'afinitat al voltant dels quals gira una revista, un grup de teatre o un col·lectiu que decideix instal·lar-se en una casa rural per tornar a una vida rural idealitzada, esdevenen representacions del que significa viure la utopia. Aquesta denominació, utilitzada per titular un conegut documental dirigit per Juan Gamero el 1997 expressava la capacitat de viure al marge del sistema capitalista, encara que fos a temps parcial. Això és, sostreure's de la lògica del domini del sistema econòmic a partir de diverses iniciatives en camps diferenciats. Com ja hem repetit, el nudisme materialitzava la idea que era possible viure al marge de la moral establerta, de la mateixa manera que l'amor lliure (ja fos la convivència monògama sense vinculació administrativa, ja fos mitjançant la promiscuïtat generalitzada) esdevenia la insubmissió respecte a un model familiar considerat, per teòrics influents com Émile Armand o Mariano Gallardo, una representació a escala domèstica d'un sistema d'explotació capitalista mitjançant una estructura patriarcal.

Treballar per compte propi o mitjançant cooperatives més o menys extenses també esdevenia una manera de defugir un sistema econòmic basat en la asimetria social i en l'explotació de la plusvàlua capitalista. Amb més o menys fortuna i, sobretot, amb una extensa xarxa de contactes i sociabilitat, si bé no permetia fer un salt endavant pel que feia a condicions materials, sí que implicava una presa de consciència de les pròpies possibilitats i suposava un entrenament per a una societat on els mitjans de producció, segons

preveien, des d'una pluralitat de models organitzatius (Paniagua, 2009: 240-261), serien col·lectivitzats. Paradoxalment, aquestes experiències generarien un cert esperit empresarial en un sentit relativament alternatiu al capitalisme. Això és, àmplia capacitat d'iniciativa i innovació, possibilitats d'establir xarxes i reordenar el treball d'acord amb les pròpies conviccions socials. Són coneguts els casos de Joan Peiró (Sants, 1887 – Paterna, 1942), aprenent en una fàbrica de vidre des dels 8 anys, el qual no aprèn a llegir fins als 22, fundarà a principis dels vint la cooperativa del vidre de Mataró, que compaginarà al llarg de tota la seva vida de militant sindicalista, i arribarà a ésser nomenat ministre d'indústria durant la guerra. Per la seva banda, l'anarquista d'acció Antonio Ortiz (Barcelona, 1907 – 1996), després d'exercir de fuster, al llarg del seu atzarós exili fundarà, amb altres anarcosindicalistes, empreses de construcció de cases de fusta, també amb criteris d'economia social i amb un relatiu èxit. De fet, especialment entre els anarquistes exiliats a llatinoamèrica serà relativament freqüent trobar casos d'èxit econòmic i enriquiment personal. Alguns anarquistes empresaris que, al llarg dels cinquanta i seixanta mantindran la seva vinculació a la CNT, tot fent aportacions generoses a l'organització i que, precisament per això, xocaran amb l'organització de Tolosa de Llenguadoc. Es produiran desencontres, sovint disfressats de conflictes ideològics, entre uns exiliats a França, majoritàriament treballadors manuals que continuaven amb oficis similars als d'abans de la guerra, i uns exiliats que, malgrat que continuaven sentimentalment units a la central anarcosindicalista, havien modificat el seu estatus.

Encara no s'ha investigat del tot l'economia cooperativa associada a la CNT al llarg dels trenta. Els indicis apunten que iniciatives com les de Peiró, així com un nombre important de cooperatives amb presència anarcosindicalista i treballadors per compte propi, suposaven un percentatge considerable dins l'entramat econòmic de bona part de les ciutats catalanes. En arribar la revolució, les col·lectivitzacions, formades més o menys de manera espontània, malgrat una certa capacitat d'improvisació, no van sorgir del no-res. L'historiador Antoni Castells, en analitzar l'economia

col·lectivitzada del 1936-1937, destaca la gran capacitat i naturalitat amb què s'adapten les organitzacions i els diferents sectors a la nova situació, fet que denota una cultura autosuficient i autònoma en el treball, i que ens fan suposar que, dins el sindicat no mancaven aquells treballadors veterans amb gran capacitat organitzativa i administrativa, reforçada a més per una xarxa de contactes útils. Tampoc no és cap secret que al voltant dels sindicats únics de barri i població, existeixen algunes cooperatives de consum, o es distribueixen, mitjançant canals alternatius als oficials, productes i serveis d'aquestes empreses i cooperatives.

Precisament la important presència d'una economia incipient i alternativa al capitalisme és tractada amb hostilitat per l'empresariat local. Es percep com un entramat econòmic que representa un competidor perillós. No tant pel que fa al preu o la qualitat (a manca d'estudis específics és de suposar que de nivells, com a mínim, similars), sinó per l'evidència que una organització del treball i la producció, sense plusvàlues, qüestionaria la pròpia existència ontològica de l'empresari. Per tant, mitjançant unes institucions que actuen com a simples extensions del poder burgès, és freqüent l'assetjament administratiu, la clausura, la confiscació (com de fet passarà amb el franquisme i es consolidarà amb la Transició) o l'atac directe. Chris Ealham ha documentat, per exemple, els reiterats atacs i denúncies dels comerciants barcelonins contra la venda ambulants que desenvolupen alguns desocupats com a fórmula d'obtenció d'ingressos, i com la guàrdia urbana es dedica a reprimir amb contundència qualsevol besllum de comerç de béns i serveis no adscrits als gremis o a les associacions professionals, mentre que la permissivitat amb les infraccions pel que fa al preu i la qualitat d'alguns productes esdevenen una mostra clara dels nivells de corrupció de l'ajuntament.

Tot plegat expressa la voluntat i la possibilitat creixent de viure al marge de la societat oficial, de crear una economia paral·lela emancipada de l'organització capitalista del treball. La utopia passa a la categoria de possibilitat una vegada s'assagen mètodes i tècniques alternatives a les dominants. Les limitacions són moltes, especialment pel que fa al capital, mitjans de producció i traves admi-

nistratives. Tanmateix, si bé la gimnàstica revolucionària havia de preparar al proletariat per ocupar el poder, els anarquistes també es dediquen a fer una gimnàstica econòmica per preparar-se a ocupar-se d'una economia col·lectivitzada el dia en què els mitjans de producció estiguin a les seves mans. Un fet que horroritza tant a la burgesia com al comunisme soviètic, i que explicarà l'aliança entre les classes dominants i el PCE i PSUC contra les col·lectivitzacions, especialment durant el mes de maig de 1937. Més enllà de les polèmiques historiogràfiques les col·lectivitzacions, malgrat els diversos problemes i mancances, fruit de la circumstància bèl·lica enlluernaran tots els observadors internacionals. I encara que això soni a llegenda urbana, es diu que quan els propietaris de les fàbriques van tornar rere l'exèrcit facciós de Franco van trobar no només les instal·lacions intactes, sinó l'utillatge renovat i amb una capacitat de producció molt superior a la del dia anterior a la revolució.

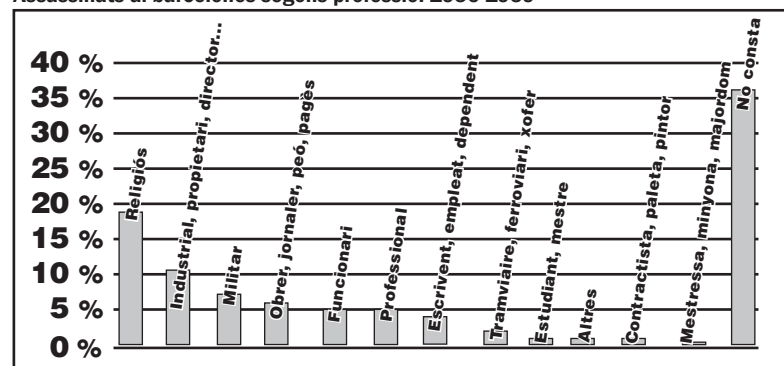
Desenllaç: crim i càstig

Arribem a les primeres setmanes del curt estiu de l'anarquia, en termes de l'assagista Hans Magnus Enzenberger. Un dels fets que més destaquen, un cop els anarquistes celebren la victòria contra l'exèrcit el 20 de juliol és la «repressió de classe», tal com denomina Enric Ucelay, desfermada a la reraguarda republicana. Aquesta serà una qüestió històricament controvertida. Bé, «controvertida» no sembla un adjectiu ben triat. Potser hauríem de parlar que la violència revolucionària ha esdevingut un dels arguments més recordats a l'hora de desautoritzar l'experiència de la revolució des d'un ampli espectre de la historiografia. Com hem comentat anteriorment, els assassinats de caràcter polític han servit per fornir el mite de l'anarquista violent, el desordre, les ràtzies dels incontrolats i la violència cega. Aquests incidents que poden ser certs en comptades circumstàncies, no resulten una hipòtesi versemblant si ens atenem als fets. Qualsevol criminòleg sap que per cometre un crim és necessari un mòbil, que víctima i assassí solen tenir una vinculació directa, un coneixement personal, o almenys una relació indirecta. A diferència de la violència franquista institucionalitzada (és a dir, que era el propi estat qui protagonitzava una política d'extermini planificat), són grups autònoms, o individus aïllats, en contra de les pròpies institucions republicanes i les organitzacions llibertàries les que cometen uns crims que no responen a una lògica indiscriminada. És més, a partir de les dades i fets exposats al llarg d'aquest estudi, més que una «repressió de classe», terme formulat per Ucelay (1986: 328), hauríem de parlar de «venjança de classe»,

car el desig és de tornar amb escreix ofenses i humiliacions, ja siguin concretes o simbòliques, el que explica bona part dels actes violents, si bé caldria una exhaustiva anàlisi comparativa i qualitativa.

Pocs treballs han analitzat tan exhaustivament, des del punt de vista quantitatiu, la violència de la reraguarda com el realitzat per Joan Villarroya i Josep Maria Solé i Sabaté (1989). Segons aquesta investigació, a Catalunya es documenten un total de 8.360 víctimes mortals en el període corresponent a la guerra (un 2,9 per mil de la població), entre homicidis i execucions, de les quals 2.328 corresponen a la ciutat de Barcelona (un 2,2 per mil). Entre aquests, caldria descomptar els afusellats d'acord amb judicis més o menys legals o els morts en les lluites internes entre les diverses faccions polítiques republicanes, les dels fets de maig de 1937 o la repressió dels comunistes contra el POUM i la CNT, de manera que els vuits milers llargs d'assassinats podrien reduir-se en una tercera part, la majoria comesos al llarg de les primeres setmanes de la guerra, i que incidirien al voltant dels 1,6 morts per cada mil habitants. Si fem una mirada més qualitativa, al voltant de les característiques que sumen les víctimes trobarem unes tendències concretes que ens oferiran més llum sobre les motivacions dels assassins. En l'estudi esmentat, si diferenciem per professions obtindrem els següents resultats.

Assassinats al barcelonès segons professió. 1936-1939

Font / Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroya, La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, vol. I, p. 347.

Dividits per categories, la repressió afecta principalment els membres de l'església, empresaris, propietaris i treballadors. En el primer cas és clar que es tracta d'una violència simbòlica. Com ja hem comentat, el clergat, diferenciat com a grup dins la societat, tant en les fórmules relacionals com en l'aparença externa, és considerat com l'antítesi del nou món revolucionari. A banda del monopoli educatiu detestat (que com hem comentat, discrimina o exclou els sectors més baixos de la societat) també actua com un contrapoder en el si de la societat, a partir de la influència que arriba a suposar en la mentalitat de les dones obreres, encara que també com els mitjancers que, en funció de la pertinença o no a la comunitat catòlica, reparteixen els recursos econòmics i materials necessaris per a la supervivència de les famílies amb dificultats, la qual cosa atia l'odi, tant entre aquells que veuen com una humiliació la submissió als seus criteris, com entre els exclosos de la caritat. Tanmateix, és sobretot per la seva representació de l'element tradicionalment reaccionari. Pràcticament, l'assassinat de religiosos, sovint ritual i comès amb unes desproporcionades dosis de brutalitat, serà evidentment simbòlic. Es materialitza en ell l'odi contra el vell món jeràrquic, que expressa una teologia en la qual Déu apareix com a trasposició del patró que commina la comunitat a acceptar sacrificis constants, negant-los el dret a la felicitat i endarrerint fins a les calendes gregues un hipotètic paradís ultraterrenal. Als seus mitjans són retratats com l'encarnació del capitalisme, la ignorància, l'obscurantisme, tots els mals imaginables d'un vell món ja massa conegut i desacreditat. Es tracta d'un odi contra la religió... de caràcter religiós, fonamentat en la creença i la intuïció; si bé és cert que, precisament per la seva visibilitat com a col·lectiu, els religiosos resulten extremadament vulnerables. És el vell ordre que cal destruir per construir-ne un de nou. Aquesta violència simbòlica, d'odi genèric aplicat a assassinats indiscriminats, aquest cop sí, tindrà la seva tràgica correspondència entre els facciosos amb l'extermini dels mestres, el col·lectiu professional més afectat per la violència a la reraguarda franquista. Seria, també, l'intent d'eliminar el perillós progrés que representa el coneixement, en societats que

tracten de preservar una desigualtat fonamentada en la ignorància i l'analfabetisme.

Una altra mena de violència simbòlica, aquest cop sense assassinars, serien les incautacions. Es cremen edificis religiosos, tot i que se s'ocupen i se «socialitzen» les parròquies i els centres catòlics. En unes circumstàncies en què els ateneus han patit una persecució despietada i les clausures han estat habituals, el canvi d'equilibris de poder esdevinguts amb la revolució impliquen, també, una revenja política. A més, representa l'apropiació del que seria el patrimoni dels grups privilegiats respecte aquells que no havien tingut res o posseïen ben poc. Si els humiliats volen venjar-se del menyspreu rebut, els desposseïts volen posseir.

Si volem una explicació gràfica del món de les confiscacions, com a element fonamentalment simbòlic del que representa el nou ordre, haurem de parlar dels cotxes. L'automòbil, el 1936, esdevenia un símbol de classe social, en antropologia se'n diria un artefacte de prestigi d'exclusiva possessió de les elits. Únicament els sectors més benestants gaudien d'un mitjà de transport particular, que denotava un estatus superior. Al llarg dels primers dies de la revolució, amb el proletariat amb armes, sovint nois molt joves, de quinze, setze o disset anys, amb un màuser a la mà, es dediquen a «expropiar» cotxes als burgesos. Allò que és patrimoni exclusiu «se socialitza particularment». Tot i que se solen pintar les sigles de les organitzacions obreres (inscripcions que escenificarien el nou ordre), també serveix per a altres raons menys revolucionàries com impressionar les noies. De fet, al llarg dels primers dies, conductors inexperts (bona part dels expropiadors no saben conduir) estavellen els automòbils. És ben coneguda la fotografia de la plaça de toros com a cementiri de cotxes improvisat dels primers dies. També és freqüent sentir el rumor, les primeres setmanes del conflicte, que la circulació a Barcelona causa més morts que les bales al front d'Aragó.

Les confiscacions simbòliques també s'escenifiquen amb els habitatges de la burgesia fugitiva i amb determinades visites d'escamots proletaris als barris benestants, a la recerca de béns valuosos i emblemàtics com poden ser les joies. No es tracta únicament de recer-

ca de lucre, tal com apunta la propaganda anarcòfòbica. Es busca voluntàriament la humiliació de les classes altes, les quals, en opinió dels joves revolucionaris, havien estat indiferents a l'explotació i a la condició subsidiària de la classe obrera, quan no artífexs, i s'havien beneficiat ostentósament del vell món.

La confiscació, doncs, té un sentit material evident, encara que sobretot simbòlic, de greuge personal i col·lectiu, tal com passa amb l'ocupació d'espais religiosos (el Seminari diocesà de Barcelona esdevé la Universitat Popular) o de les torres de l'alta burgesia, a la part alta de la ciutat, algunes de les quals reconvertides en sanatoris, escoles o espais per acollir refugiats. Això també succeeix amb el poder econòmic. El Fomento Nacional del Trabajo, seu d'una patronal catalana que ha donat mostres d'un accentuat egoisme de classe, passa a ser la seu central de la CNT. L'ocupació, per tant, té una càrrega simbòlica que va més enllà del valor de l'immoble. Amb tot cal recordar que el local i la seva important col·lecció artística, així com el luxós mobiliari i la biblioteca es preserven en la seva qualitat original.

Tot i això, el nou món amb la seva «venjança de classe» implica altres repressions menys explícites. Com observa George Orwell quan es passeja, a les primeries de tardor del 36, els barrets, símbol de la burgesia i les classes mitjanes, han desaparegut. O la gorra, o el cap descobert reemplacen la diferenciació social mitjançant el vestit. De fet, la indumentària habitual de les classes benestants ha desaparegut del mapa. El nou ordre implica tractar de passar desapercebut mitjançant la roba més informal pròpia dels obrers, que com succeeix amb el fusell, també exhibeixen simbòlicament la fugissera moda de la granota de treball, segons el nou imaginari de la miliciana que apareix als cartells propagandístics. Tot plegat, aquest exhibicionisme, que alguns observadors de les classes mitjanes titllen de groller, és l'escenificació i el recordatori constant que els equilibris de poder s'han modificat substancialment. Precisament, el mateix Orwell, al seu *Homage to Catalonia* associarà el vestit al baròmetre de la revolució. La reacció de les classes que tradicionalment havien detingut el poder, enfront de munions

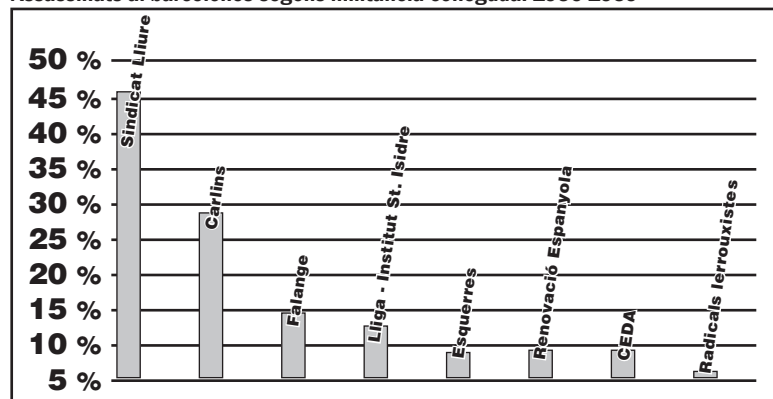
d'obrers de suburbi que ocupen deshinibidament l'espai públic, es pot copsar a mesura que uniformes, barrets i vestits de mudar tornen a aparèixer en públic, fins que a partir del maig de 1937 comunistes i republicans, atïats per Madrid i Moscou, tornen a restaurar l'ordre anterior al 19 de juliol.

El següent col·lectiu afectat per la repressió a la reraguarda el constitueixen els propietaris d'empresa, els immobiliaris, càrrecs directius i intermitjos, capataços i comerciants. Ja no es tracta d'una violència tan pública ni simbòlica com en el cas dels religiosos. Té molt a veure amb el greuge personal. Sense estudis qualitius importants, que permetin relacionar les víctimes amb els seus assassins, sol haver-hi un patró més o menys harmònic. Allà on s'ha produït una repressió important, especialment en els conflictes laborals o en la qüestió agrària, el percentatge d'aquest capítol s'incrementa. Allà on hi ha hagut desnonaments durant la vaga de lloguers, o la suspensió de la Llei de Contractes de Conreus i Rabassaires o acomiadaments després de vagues importants, la repressió passa de simbòlica a concreta. Allà on hi ha major diferenciació social i s'han trencat els ponts del diàleg, allà on en el passat va haver-hi vençuts i vencedors, és on major virulència trobem. Els criminòlegs ho tindrien fàcil a l'hora d'aclarir els crims. La venjança constituïa el primer mòbil, víctima i assassí solien tenir vincles.

La militància política també pot ser un indicatiu de la direcció de la repressió. Tanmateix, un dels problemes de les dades actuals és que, per a la majoria de casos, aquesta circumstància no consta. Almenys, per al gràfic que trobem més avall, únicament hi ha constància de la vinculació a organitzacions sindicals o polítiques del 10,6% de les víctimes. Probablement, molts dels assassinats, potser la majoria, no participaven directament de la política. Aquest podria ser un dels arguments que qüestionarien la creença de la guerra civil com a conflicte ideològic. Probablement els morts ho són més per la seva classe i posició social que per la seva ideologia. Tot i això és interessant destacar com, de les persones que consten, n'hi ha una majoria de mortes que militaven en el Sindicat Lliure, fet que denota un conflicte elevat en el camp laboral (tradicionalment es

dedicaven a trencar vagues i a justificar negociacions amb l'empresariat, a banda d'ésser presentats com a sindicat dels patrons) que ve clarament del sagnant període del pistolisme, menys de dues dècades abans, quan només a la ciutat de Barcelona, aquests havien estat autors de centenars d'assassinats entre anarcosindicalistes.

Assassinats al barcelonès segons militància coneguda. 1936-1939

Font / Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroya, La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, vol. I, p. 347.

Posteriorment els carlins representen el sector més pròxim a l'església i al conservadorisme rural. Falange, tot i ésser minoritària, sol estar constituïda per joves fills de la burgesia, l'alt funcionariat espanyolitzat o classes mitjanes radicalitzades, antianarquistes i anticatalanistes. La Lliga i l'Institut de Sant Isidre representa al conservadorisme catalanista, defensor de la propietat privada i amb un discurs classista i sovint xenòfob, que sovint compta amb membres que han desnonat pagesos, elaborat llistes negres o acomiadat vaguistes.

Davant totes aquestes qüestions, caldria fer alguns replantejaments de molts dels mites, fonamentats o no, que circulen sobre la violència revolucionària del curt estiu de l'anarquia.

El mite de l'anarquista violent

Si bé aquest mite és una creació molt anterior al 1936, quan les burgesies nacionals necessitaven forjar una propaganda en què la violència pogués eclipsar el discurs emancipatori dels llibertaris, cal plantejar si l'anarquisme esdevé violent *per se*, si ens trobem amb episodis de violència més o menys magnificada que catalitzen catàrquicament en l'eclosió d'un nou ordre revolucionari.

Els indicis apunten que els llibertaris, des d'una extensa constel·lació de grups i ideologies, protagonitzen una reacció més o menys espontània a la pressió violenta patida en un context recent i alhora estructural. La burgesia catalana i les institucions fabriquen el mite des del moment en què la I Internacional arrela. Els atemptats nihilistes del període 1893-1897 (de Liceu fins a Canvis Nous), comesos per un desequilibrat Santiago Salvador, en el primer cas, i per un individu aïllat sobre el qual se sospita la connivència policial en el segon cas, serveixen per desarticular i reprimir el conjunt, no ja de l'anarquisme organitzat, sinó de tota dissidència contra el règim de Restauració. Posteriorment, la primera dècada del XX, amb escàndols com el cas Rull, on un confident policial i la seva família esdevenen els principals terroristes de la ciutat amb la intenció de fer dels atemptats un negoci, provoca, com és evident, una desconfiança sobre l'autoria de qualsevol acció de violència indiscriminada.

Tanmateix, serà a partir de l'èxit del procés vaguístic de 1916-1919, quan la patronal catalana tracta de destruir l'emergent moviment obrer mitjançant procediments de guerra bruta, en què delinqüents professionals es dediquen a assassinar dirigents sindicals —amb una especial predilecció pels més moderats—, quan els antagonismes es barregen amb la sang. Amb un conflicte que causa prop de mig miler de morts que afecta a tots els contendents (cenetistes, burgesos, sindicalistes grocs, obrers sense afiliació...) es produeix el fet que els crims comesos per anarcosindicalistes són jutjats, mentre que els encarregats per la burgesia queden tots impunes. Aquesta circumstància, d'evident parcialitat, causa un absolut escepticisme

respecte les institucions i fa que l'acció directa sigui considerada per molts com l'única viable per resoldre els greuges de classe.

La repressió de la dictadura i la continuació de la pressió policial i institucional contra l'anarquisme organitzat al llarg del període republicà fa que els molts greuges acumulats, com a mínim al llarg d'una generació, massa propers en el temps, combinat amb la disponibilitat d'armes i de poder real al carrersiguin en l'origen de la violència de grups anarquistes. Una violència intensa al llarg de les primeres setmanes de la guerra i que perdrà intensitat a partir de la tardor de 1936, a causa de la censura emesa des del propi moviment anarquista (amb crítiques molt dures per part de figures de prestigi com Joan Peiró o García Oliver) i per la pròpia pèrdua de l'impuls oficial. No obstant això, alguns grups extremadament organitzats molt localitzats (com la Brigada de la Muerte, el Cojo de Málaga o determinats comitès com el de Salt o Orriols), amb un comportament itinerant i una voluntat explícita d'extermini van mantenir al llarg d'un període més perllongat el terror de classe (Maymí, 2001).

Certament, l'acció violenta més documentada, vinculada a personalitats concretes (Fresquet, el Cojo de Málaga o altres) provenia de personatges poc o gens vinculats a l'anarcosindicalisme, i caracteritzats per comportaments psicopatològics (Orensanz, 2008). Més important, en canvi, fou el desig de joves treballadors, alguns adolescents, de protagonitzar una violència simbòlica i catàrquica, contra objectes més que contra persones, que va desaparèixer en el moment que els més veterans i preparats van acaparant el control del moviment.

El mite de la violència cega

Més enllà d'episodis concrets i espectaculars, com alguns dels quals hem fet referència, sembla creïble que víctimes i assassins es coneixien. En els pobles és obvi. Sovint podem pensar en venjances personals per fets recents. El cas de la violència rural, vinculada a la qüestió rabassaire, amb desnonaments pròxims, esdevenen mòbils

clars que explicarien la resolució de greuges personals mitjançant les armes de foc. A les ciutats, bona part dels qui intervenen en la crema d'esglésies i convents, són antics alumnes d'escoles on es manté la disciplina mitjançant els càstigs corporals. Passar comptes amb aquells propietaris immobiliaris que han abusat de la seva posició i que, també, han desnonat inquilins poden ser víctimes propiciatòries. Patrons que han acomiadat o maltractat treballadors en conflictes en els quals s'ha abusat de la força, o prestamistes que han cobrat interessos abusius en un context en què els obrers estan privats de crèdits formals, es barregen amb altres víctimes sense clares responsabilitats. És clar, que quan parlem de responsabilitats val la pena assenyalar la distinció entre les individuals i les col·lectives. Sovint persones amb noms i cognoms no es comporten èticament i imposen els seus interessos particulars sobre qualsevol consideració moral. Tanmateix, la configuració d'una societat fonamentada en antagonismes socials, en diferències insostenibles, també extén la responsabilitat als beneficiaris de l' statu quo, que amb la seva indiferència legitimen una violència estructural.

La hipòtesi d'una violència indiscriminada és difícil de confirmar, tret del cas en què l'escenificació del nou ordre requereixi accions col·lectives d'intimidació. Més aviat, i com ja assenyalen molts dels testimonis coetanis, a banda i banda de la trinxera, parlariem d'una violència majoritàriament personal, no planificada i molt individualitzada.

El mite de la guerra entre germans

Un dels mites construïts per la historiografia franquista és el del conflicte de 1936-1939 com el d'una guerra entre germans. El mateix Franco, sota el pseudònim de Jaime de Andrade, en perpetrar el guió de *Raza*, reflecteix el conflicte familiar particular (el seu germà Ramon arriba a col·laborar un temps amb els anarquistes) en un imaginari que busca desactivar la veritable raó de fons del seu cop d'estat. Tot i que disposaven de tan escassa base, una part

de la historiografia no franquista també va fer seva aquesta tesi, camuflada de conflicte ideològic. Segons aquesta teoria, serien els antagonismes de les idees els causants de la tragèdia en una societat excessivament polititzada. D'aquesta manera s'obviaven les renúncies de l'oposició en el procés transicional i s'amagaven les veritables raons del conflicte.

Tanmateix, que hi hagués contendents de diferents bàndols en una mateixa família formava més part de l'anecdota que del veritable rerefons. 1936 és la traducció armada d'una guerra de classes. La violència del curt estiu de l'anarquia no resulta una anomalia de la història, sinó la constatació que la societat catalana està tan dividida com l'espanyola, no per una qüestió d'idees, sinó per la desigual experiència col·lectiva. Com hem comentat a bastament en aquesta obra, les institucions republicanes no és que es vegin incapaces de resoldre el principal problema que té la jove democràcia de reduir els insostenibles nivells de diferenciació social. Intel·lectualment i políticament estan disposades a impedir la consolidació d'una alternativa socioeconòmica, fonamentada en criteris llibertaris, que malgrat el desgast de la CNT, es va dibuixant des de la revolució quotidiana de moltes persones que volen viure a fora dels estrets marges del capitalisme. Que precisament, en un context de crisi sistèmica del model liberal post 1929, les alternatives socialitzants no són utòpiques, sinó que es perceben com una possibilitat real. Es combat la revolució i els revolucionaris, i aquests no estan disposats a cedir terreny. Més enllà de bones intencions i promeses, i en tot cas, algun gest paternalista, el cert és que els polítics republicans, les classes possessores del poder i els grups mitjans partidaris d'un imaginari caracteritzat pel manteniment de les diferències socials, semblen decidits a evitar el que temen. Que la revolució social aterra a «la bella ciutat d'ivori, feta de marbre i or», com diuen els versos noucentistes de Guerau de Liost. Senten veritable pànic quan els treballadors desocupats entren en grup als comerços i se serveixen ells mateixos, tot posant en pràctica el principi kropotkinià «de cadascú, segons la seva capacitat, a cadascú segons la seva necessitat». O que decideixin deixar de pagar els lloguers o pagar allò que consideren necessari. O

que les seves empreses cooperatives acabin fent competència als seus negocis. O que acabin en possessió d'una cultura que qüestionï les diferències que marquen l'educació. El cert és que a la discriminació de classe, a les insuportables diferències, hi concorre un element no present en altres situacions similars. La d'una conscienciació política d'un proletariat actiu, decidit i ressentit, i de la pràctica quotidiana de la revolució, que, entre fracassos constants i parcials, demostra que és capaç d'organitzar-se al marge del sistema imperant.

El maig del 1937, com observa Orwell i altres coetanis, succeeix el que és inevitable sota la fórmula de paradoxa. Les classes mitjanes catalanes, els antics quadres intermedis o el que queda de gent benestant i burgesa, es fan comunistes. Van de bracet dels stalinians. No ho fan per la seva conversió sobtada a la teoria de la dictadura del proletariat o la revolució en un únic país. Ho fan perquè aquesta és l'única manera d'acabar amb una revolució aïllada i, en certa manera, mancada de suports internacionals i carregada de contradiccions internes. Stalin veu en la revolució catalana una amenaça a la seva hegemonia ideològica, d'un partit on burgesos desclassats s'apropien de l'estat mitjançant un partit únic. Els escandalitzats burgesos catalans veuen en la intervenció soviètica la gran oportunitat per acabar amb l'experiència revolucionària, protagonitzada per joves proletaris, obrers sense qualificar, que suprimeixen els diners o les categories laborals, que socialitzen la cultura o els espectacles i que no toleren la diferenciació social ni l'autoritat. La repressió posterior, premonició de l'extermini sistemàtic que portarà l'exèrcit nacional espanyol, deixa ben clares les coses. Torna a ser una repressió de classe. Un retorn a les velles categories. Un intent reeixit de restaurar el principi d'autoritat. Una guerra de classes, dins d'una guerra civil que esclata per evitar la dissolució del principi de classe (Diez, 2009).

Addenda

Un dels traumes dels historiadors consisteix a adonar-se que la història no es repeteix mai, tot i que sovint manté paral·lelismes inquietants. Sovint és difícil sostreure's al principi de la llarga durada formulat per Fernand Braudel. Més de setanta anys després de la revolució anarquista barcelonina, experiència que enlluernà (o esgarrifà) el món sencer, resulta frustrant adonar-se com les lliçons del passat no es tenen en compte en el present. Provats els límits massa estrets del règim de Segona Restauració borbònica instaurat a la mort del general Franco, els tres grans problemes que portaren el conflicte de 1936-1939 continuen encara irresolts.

La feblesa de la cultura democràtica, el desencaix nacional, i una excessiva diferència social són els grans hàndicaps de la societat espanyola que perviuen en el fons, sota els nous vestits institucionals de la democràcia de partits, l'estat de les autonomies, i un esquitit estat del benestar. Com diu el professor de ciència econòmica i un dels més àcids crítics del règim actual, Vicenç Navarro, gaudim d'un «benestar insuficient, democràcia incompleta» (2002), inoculades per una amnèsia col·lectiva, que no és que ens evita fer front a veritats incòmodes, sinó que tracta d'evitar per tots els mitjans que resolguem uns problemes pendents de solucionar, les velles assignatures que fa massa setembres arrosseguem.

Les formes són diferents, els continguts, els mateixos. Les diferències socials no paren de créixer en uns anys de democràcia organitzada perquè la ciutadania no hagi de determinar altra cosa que el nom d'aquells que decidiran per nosaltres. Els grups socials

semblen guiats per vectors que ens arrosseguen en direccions contràries. La seguretat i riquesa d'uns pocs es fonamenta en la precarietat i l'empobriment de la majoria. El 1936 fou massa tard per evitar una d'aquestes doloroses sacsejades de la història. I la història, recordem-ho, no és un coneixement aïllat del passat. Als historiadors, en el fons, el passat ens interessa més aviat poc. En realitat és una excusa per parlar del present mentre pensem en un futur que molts voldríem millor.

Girona, octubre de 2008 – setembre de 2009

Bibliografia

- AVILÉS FARRÉ, Juan: *Francisco Ferrer y Guardia: pedagogo, anarquista y mártir*. Marcial Pons, Madrid, 2006.
- BAYER, Osvaldo: *Los anarquistas expropiadores*. Virus, Barcelona, 2003.
- BOOKCHIN, Murray: *Los anarquistas españoles. Los años heroicos 1868-1936*. Numa Ediciones, València, 2000.
- BRENAN, Gerald: *El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*. Éditions de Ruedo Ibérico, París, 1962.
- CASANOVA, Julián: *De la calla al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*, Crítica, Barcelona, 1997.
- CASTELLS DURAN, Antoni: «Col·lectivitzacions a Catalunya, 1936-1939», dins: *Cicles de protesta en el capitalisme contemporani*. Virus, Barcelona, 2003.
- CONNELLY ULLMAN, Joan: *La semana trágica*. Ariel, Barcelona, 1972.
- DE RIQUER, Borja: *Identitats contemporànies. Catalunya i Espanya*. Eumo, Vic, 2000.
- DIEZ, Xavier: *El anarquismo individualista en España (1923-1938)*. Virus, Barcelona, 2007
- «La socialització dels espectacles», dins FOGUET, Francesc (coord.): *Teatre en temps de guerra i revolució (1936-1939)*. Punctum, Barcelona, 2008, p. 15-36
- «El projecte societari de Ferrer i Guàrdia», dins *Afers*, 2009 (en preparació).
- EALHAM, Chris: *La lucha por Barcelona. Clase, cultura y conflicto 1898-1937*. Alianza, Madrid, 2005.
- ENZENSBERGER, Hans Magnus: *El corto verano de la anarquía: vida y muerte de Buenaventura Durruti*. Grijalbo, Barcelona, 1977.
- FOGUET, Francesc (coord.): *Teatre en temps de guerra i revolució (1936-1939)*. Punctum, Barcelona, 2008
- GARCÍA OLIVER, Juan: *El eco de los pasos*. Éditions de Ruedo Ibérico, París, 1978.
- HOBBSBAWN, Eric: *Rebeldes primitivos*. Crítica, Barcelona, Ariel, 1974.
- MALEFAKIS, Edward: *Estudios sobre la república y la guerra civil española*. Ariel, Barcelona, 1973.

MARÍN, Dolors: *De la llibertat per conèixer al coneixement de la llibertat. L'adquisició de cultura en la tradició llibertària catalana durant la dictadura de Primo de Ribera i la Segona República Espanyola*. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1995.

MÁRQUEZ, José Manuel; GALLARDO, Juan José: *Ortiz, general sin dios ni amo*. Hacer, Barcelona, 1999.

MASJUAN, Eduard: *La ecología humana en el anarquismo ibérico. Urbanismo orgánico, neomalthusianismo y naturismo Social*. Icaria, Barcelona, 2000.

MAYMÍ, Josep: *Entre la violència política i el conflicte social: els comitès antifeixistes de Salt i Orriols en el context de la Guerra Civil. 1936-1939*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.

NAVARRO, Javier: *A la revolución por la cultura: prácticas culturales y sociabilidad libertarias en el País Valenciano (1931-1939)*. Publicacions de la Universitat de València, València, 2004.

NAVARRO, Vicenç: *Bienestar insuficiente, democracia incompleta. Sobre lo que no se habla en nuestro país*. Anagrama, Barcelona, 2002.

ORENSANZ, Toni: *L'Òmnibus de la mort. Parada Falset*. Ara Llibres, Barcelona, 2008.

ORWELL, George: *Hommage to Catalonia* (1938), text de lliure accés a <http://www.george-orwell.org>

OYÓN, José Luis: *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de Entreguerras, 1914-1936*. Ediciones del Serbal, Barcelona, 2008

PANIAGUA, Javier: *La larga marcha hacia la anarquía. Pensamiento y acción del movimiento libertario*. Síntesis, Madrid, 2008.

PAYNE, Stanley: *La Segunda República, 1931-1936*. Paidós, Barcelona, 1995

— *El Colapso de la República. Los orígenes de la guerra civil (1933-1936)*. La Esfera de los Libros, Madrid, 2005.

PAZ, Abel: *Entre chumberas y alacranes*. EA, Barcelona, 1994.

— *Durruti en la revolución _spanya_a*. Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1996

PRADAS, Maria Amalia: *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona,*

1918-1923. La repressió obrera i la violència. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003.

SASTRE Y SANNA, Miguel: *La esclavitud moderna, martirologio social: relación de atentados y actos de sabotaje conocidos en Barcelona y bombas y explosivos hallados desde junio de 1910 hasta junio de 1921*. Prólogo de A. Osorio y Gallardo, Ribó, Barcelona, 1921.

SERRANO, Miguel Ángel: *La ciudad de las bombas. Barcelona y los años trágicos del movimiento obrero*. Temas de hoy, Madrid, 1997

SIGUÁN BOEHMER, Marisa: *Literatura popular libertaria: trece años de La Novela Ideal, 1925-1938*. Península, Barcelona, 1981.

SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria; VILLARROYA, Joan: *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989.

ROSELLÓ, Josep Maria: *La vuelta a la naturaleza. El pensamiento naturalista hispano 1890-2000: naturismo libertario, trofología, vegetarianismo naturalista, vegetarianismo social y librecultura*. Virus, Barcelona, 2003.

RULE, John: *Clase obrera e industrialización: historia de la revolución industrial _spanya_a, 1750-1850*. Crítica, Barcelona, 1990.

TAVERA, Susanna; UCELAY-DA CAL, Enric: «Grupos de afinidad, disciplina bélica y periodismo libertario (1936-1938)», a *Historia Contemporánea*, 9, 1994, p. 167-190.

THOMPSON, Edward Palmer: *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Crítica, Barcelona, 1989.

UCELAY-DA CAL, Enric: «España durante la guerra», dins MALEFAKIS, Edward (Ed.), *La guerra de España (1936-1939)*. Taurus, Madrid, 1996, p. 321-354

VEGA, Eulàlia: *Entre revolució i reforma. La CNT a Catalunya (1930-1936)*. Pagès Eds., Lleida, 2004.

Cinematografia

— *Aurora de Esperanza* (1936). Dir. Antonio Sau, prod. SIE.

— *Barrios Bajos* (1937). Dir. Pedro Puche, prod. SIE.

